

TEXTOS DOCENTS 219

HISTÒRIA DEL DRET ESPANYOL

MAX TURULL RUBINAT
ORIOL OLEART

HISTÒRIA DEL DRET ESPANYOL

TEXTOS DOCENTS 219

HISTÒRIA DEL DRET ESPANYOL

MAX TURULL RUBINAT
ORIOL OLEART

Departament d'Història del Dret, Dret Romà i Dret Eclesiàstic de l'Estat
Facultat de Dret
Divisió de Ciències Jurídiques, Econòmiques i Socials

TEXT-GUIA

EDICIONS
UNIVERSITAT DE
BARCELONA

© Edicions de la Universitat de Barcelona

Adolf Florensa, s/n

08028 Barcelona

Tel.: 934 035 430

Fax: 934 035 531

comercial.edicions@ub.edu

www.publicacions.ub.edu

Aquest document està subjecte a la llicència de Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada de Creative Commons, el text de la qual està disponible a: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>.

ISBN: 978-84-475-4160-7

Els noms comercials que apareixen en el text són marques registrades de les seves respectives companyies.

És rigorosament prohibida la reproducció total o parcial d'aquesta obra. Cap part d'aquesta publicació, inclòs el disseny de la coberta, no pot ser reproduïda, emmagatzemada, transmesa o utilitzada per cap mitjà o sistema, sense l'autorització prèvia per escrit de l'editor.

ÍNDIX

INTRODUCCIÓ.....	7
------------------	---

CAPÍTOL I

L'ASSIGNATURA I EL SEU CONTEXT.....	9
-------------------------------------	---

1. L'assignatura en el conjunt del pla d'estudis	9
2. Els objectius de l'assignatura	9
3. Els coneixements previs necessaris	10
4. Els continguts.....	11

CAPÍTOL II

EL PROGRAMA DE L'ASSIGNATURA	13
------------------------------------	----

1. Els objectius generals	13
2. L'argument central	14
3. El programa	18
4. Les pautes d'estudi	19
5. La bibliografia general.....	45
5.1. El manual de referència	45
5.2. L'antologia de textos de referència	46
5.3. Un exemple d'utilització dels recursos del manual de referència	46
5.4. D'altres manuals d'Història del Dret.....	47
5.5. D'altres antologies de textos d'Història del Dret.....	48

CAPÍTOL III

EL CURS: DOCÈNCIA I DISCÈNCIA.....	51
------------------------------------	----

1. El ritme del curs	51
2. Les tècniques d'estudi	52
3. Les classes teòriques.....	53
4. Les classes pràctiques.....	56

CAPÍTOL IV

ELS RECURSOS PER DOCUMENTAR-SE.....	59
-------------------------------------	----

1. Els manuals	59
2. Les antologies de textos.....	60
3. Les revistes de l'especialitat	60
4. Les obres generals de referència	60
5. Les perspectives dels mitjans multimèdia	64

CAPÍTOL V

EL COMENTARI D'UN TEXT HISTORICOJURÍDIC	69
---	----

1. Introducció.....	69
2. Com reunir els materials d'un comentari de text.....	72
2.1. La primera lectura: una visió panoràmica.	72
2.2. La segona lectura i la identificació del text	72

2.3. L'anàlisi.....	75
2.4. El context històric.....	75
2.5. La tercera lectura i la descomposició del text.....	75
2.6. La quarta lectura i la identificació dels elements difusos.....	76
2.7. L'anàlisi de l'expressió del text.....	76
2.8. L'apropiació i la personalització del text.....	76
3. Com fer i donar forma al comentari de text	77
3.1. Organitzar els materials.....	77
3.2. Posar en net la 'presentació'	77
3.3. Redactar cada una de les parts.....	78
3.4. Arribar a unes conclusions	79

CAPÍTOL VI

L'AVALUACIÓ81

1. Què vol dir avaluar?	81
2. Què s'avalua?.....	81
3. Els tipus d'examen	82
3.1. L'examen oral.....	83
3.2. L'examen escrit	85
3.2.1. <i>L'examen tipus test</i>	85
3.2.2. <i>Les preguntes curtes</i>	86
3.2.3. <i>El tema</i>	86
3.2.3.1. El tema vertical	87
3.2.3.2. El tema transversal	87
3.2.3.3. El tema de comparació.....	88
3.2.3.4. El tema de relació. El cas pràctic	88
3.2.4. <i>El comentari de text</i>	88
4. Els aspectes formals en la presentació d'un examen.....	89
5. Què convé preparar per anar a un examen (estudi de la matèria a banda)?	89

APÈNDIX

D'ALTRES ACTIVITATS ACADÈMIQUES: DUES PROPOSTES.....91

1. La realització d'una recensió	91
2. El mètode i la tècnica del treball científic.....	92
2.1. El tipus de treball que s'ha de fer	92
2.2. Selecció i delimitació del tema.....	93
2.3. Construcció del marc teòric.....	93
2.4. Formulació d'hipòtesis i esquema de treball.....	96
2.5. Recull de dades.....	97
2.6. Crítica de les fonts	97
2.7. Síntesi i redacció	97
2.8. Estructura general del treball científic.....	97
2.9. Guió del treball.....	99
2.10. Presentació.....	99

INTRODUCCIÓ

Aquestes pàgines han estat escrites pensant que van adreçades a estudiants de primer curs d'universitat, i, més particularment, a aquells estudiants que fa pocs dies van abandonar l'ensenyament secundari i acaben d'arribar a la Facultat de Dret de la Universitat de Barcelona; una facultat gran, amb més de 5.000 estudiants matriculats i amb classes nombroses, sobretot a primer curs, fet que, de vegades, no afavoreix tant com caldria una bona comunicació entre els professors i els estudiants.

Per aquestes raons, en aquestes pàgines no hi trobareu vel·leitats extraordinàries en el món de la didàctica i la docència universitàries. Ens acontentarem que aquestes pàgines esdevinguin, com diu el títol, una guia útil i pràctica per introduir-se amb èxit a l'aprenentatge de la història del dret i a una dinàmica universitària fèrtil i profitosa. Com és evident, no pretenen substituir ni la funció dels docents ni la de la bibliografia que es recomana als estudiants. Aquesta guia pretén que l'estudiant d'història del dret pugui aprofitar millor les explicacions dels professors i pugui treure un millor rendiment de la lectura dels manuals i de l'altra bibliografia que li sigui recomanada.

Hem redactat el text-guia que teniu a les mans tenint en compte que els estudiants disposeu del programa de l'assignatura --únic per a tots els alumnes de primer curs de matí d'Història del Dret a la Universitat de Barcelona-- i del manual de referència amb la seva antologia de textos, que serveixen de base tant per a les classes pràctiques i teòriques com per preparar l'estudi de la matèria. Malgrat aquesta especificitat a la nostra universitat, pensem que molts dels temes als quals dediquem l'atenció en aquesta guia poden ser profitosos i aplicables per part d'un gran nombre dels estudiants que s'inicien en l'estudi de l'assignatura d'Història del Dret en qualsevol universitat.

Per facilitar l'ús d'aquesta guia s'ha fraccionat la matèria exposada i s'han numerat els paràgrafs per tal de fer més fàcils i més avinents les remissions internes.

CAPÍTOL I

L'ASSIGNATURA I EL SEU CONTEXT

1. L'ASSIGNATURA EN EL CONJUNT DEL PLA D'ESTUDIS

[110] La Història del Dret Espanyol és, amb 7,5 crèdits, una assignatura troncal dins del primer cicle dels estudis que condueixen a l'obtenció del títol de llicenciat en Dret segons els Pla d'Estudis aprovat el 1992. Actualment, la docència es desplega durant tot l'any --es tracta d'una assignatura "anualitzada"--, a raó de dues hores setmanals durant el primer quadrimestre i de tres hores setmanals durant el segon quadrimestre, sempre en sessions d'una hora. D'acord amb la previsió del pla d'estudis, els 7,5 crèdits inclouen 6 crèdits d'exposició teòrica del professor i 1,5 crèdits de classes pràctiques, si bé el bon aprofitament d'aquesta activitat està directament relacionat amb el nombre d'alumnes --com més reduït millor-- que hi assisteixen.

[111] La ubicació d'una Història del Dret Espanyol a primer curs no és arbitrària. Afirmar que el dret és un producte històric comporta creure que el dret només pot ser comprès històricament i no dogmàticament. Essent, doncs, el dret un producte històric, sembla versemblant de creure que la història del dret pot jugar un paper important per introduir l'estudi del dret. A més a més, l'assignatura d'Història del Dret és l'enllaç idoni entre els estudis secundaris --on la desconeixença de l'univers jurídic i dels seus conceptes i terminologia específica és total-- i els estudis superiors de dret en particular i de ciències socials en general. L'assignatura d'Història del Dret també ha de servir per relativitzar el fenomen jurídic en cada societat, o sigui, per comprendre el paper del dret en una societat determinada.

[112] Avui ningú no dubta que si la finalitat principal dels estudis jurídics és la de formar juristes i no simples tècnics. Les assignatures formadores com la Història del Dret hi han de jugar un paper gens menyspreable. Assignatures com la Història del Dret, amb les quals l'estudiant connecta els primers anys d'estudis universitaris, contribueixen a la formació integral d'aquest estudiant i li proporcionen un bagatge cultural indispensable per comprendre el món on viu i on desenvoluparà la seva activitat professional.

2. ELS OBJECTIUS DE L'ASSIGNATURA

[120] Per fer-se'n una primera idea, convé que tingueu present que l'assignatura d'Història del Dret Espanyol tradicionalment ha estat considerada una assignatura eminentment formadora, tant des del punt de vista dinoucentista --per fornir una visió històrica dels precedents immediats al Dret que aleshores s'estudiava-- com des d'una perspectiva més pròxima a la nostra situació actual, en què forneix la visió del dret viscut a les diverses èpoques que conformen l'evolució seguida i permeten conèixer i comprendre els processos per què s'ha passat fins a arribar al nostre dret actual.

[121] A diferència d'altres disciplines dels estudis de Dret amb qui compartim el caràcter eminentment formador, la nostra assignatura permet accedir a les claus d'interpretació i de comprensió del desenvolupament autònom de la tradició jurídica romana a la península fins a l'edat contemporània, i, principalment, des del vessant del que, amb conceptes actuals, designaríem com les fonts i institucions de dret públic, si bé també convé no oblidar l'evolució dels mateixos àmbits que avui s'englobarien sota la denominació de dret privat. En aquest sentit, podríem dir que l'assignatura d'Història del Dret ofereix a l'estudiant una visió "externa" de la formació i l'evolució dels ordenaments jurídics, sense entrar en cap cas en el dret substantiu. En coherència amb l'enfocament del programa de l'assignatura, centrat en el problema de la creació del dret, no hi ha cap lliçó que estudiï, per exemple, el dret successori en un territori i en un moment determinats. Per aquesta raó és recomanable que, superada l'assignatura d'Història del Dret Espanyol, l'estudiant interessat segueixi les assignatures optatives d'Història del Dret Català (institucions privades) i Història del Dret Català (institucions públiques), com un complement idoni a la seva formació.

[122] L'estudi actiu de la Història del Dret Espanyol, doncs, us proporcionarà les claus necessàries per comprendre com s'ha arribat a la creació del dret actual, alhora que us permetrà de conèixer determinats mecanismes d'anàlisi que, degudament adaptats, podreu aplicar no solament a altres assignatures dels estudis de Dret, sinó també al vostre exercici professional.

3. ELS CONEIXEMENTS PREVIS NECESSARIS

[130] Pel que fa als coneixements previs a l'assignatura, no en calen d'específics; basten els coneixements d'història --general, de Catalunya i d'Espanya-- adquirits durant l'ensenyament secundari. En cas que l'ensenyament secundari quedés una mica lluny en el temps, aleshores us recomanem sia de fer una relectura dels llibres de text de secundària, sia de llegir alguna síntesi d'història d'Espanya i/o dels antics territoris de la Corona d'Aragó.

[131] D'entre l'abundantíssima bibliografia de síntesi és especialment interessant, rica i molt llegidora, l'obra de Pierre Vilar, *Historia de España*, Editorial Crítica, Barcelona, 1981 (12a ed.); també hi és en versió catalana. Per a Catalunya encara és vàlida i útil la síntesi de Ferran Soldevila, *Resum d'història dels Països Catalans*, Ed. Barcino, Barcelona, 1984 --reimpressió--. Podeu consultar també --encara que només aplega el període medieval--, T. N. Bisson, *Història de la Corona d'Aragó a l'Edat Mitjana*, Ed. Crítica, Barcelona, 1988. Per a un àmbit cronològic més ample, Josep M. Salrach i Eulàlia Duran (coord. per A. Balcells), *Història dels Països Catalans. Dels orígens a 1714*, 2 vol., edit. Edhasa, Barcelona, 1982, 1268 pàg., així com la part corresponent de M. Ardit, A. Balcells, N. Sales (coord. per A. Balcells), *Història dels Països Catalans. De 1714 a 1975*, Edhasa, Barcelona, 1980, 823 pàg. Si el que us cal és una consulta concreta, per a la història dels antics regnes peninsulars i per a la història d'Espanya podeu acudir a R. Menéndez Pidal (*Historia de España*, edit. Espasa-Calpe, Madrid, 39 vol., fins ara, l'últim de 1999) i per a Catalunya a la dirigida per Pierre Vilar i publicada per Edicions 62 (*Història de Catalunya*, 8 vol., l'últim del 1990). En aquest sentit també és força útil recórrer a la *Gran Enciclopèdia Catalana* i al més recent *Diccionari d'Història de Catalunya*, Edicions 62, Barcelona, 1994.

Cal dir que llegir tot això no és estrictament necessari, però és segur que, a més de tornar sobre uns coneixements generals, les obres de síntesi de Pierre Vilar i de Ferran Soldevila ajudaran considerablement l'estudiant que vulgui reforçar els seus coneixements d'història.

[132] D'una altra banda, com que la història del dret que aprendreu durant el curs no és quelcom inventat, sinó el resultat de l'anàlisi i de la interpretació de textos històrics --jurídics i no jurídics-- pels historiadors del dret, sembla convenient que per fer d'historiadors del dret els estudiants de la disciplina siguin capaços de dominar algunes tècniques auxiliars de la història o, si més no, sàpiguen on cercar les informacions i dades que els caldran.

[133] Entre aquesta bibliografia instrumental els títols poden ser infinits. Per a cronologia podeu acudir a A. Cappelli, *Cronologia, Cronografia e Calendario perpetuo. Dal principio dell'Era Cristiana ai giorni nostri*, edit. Hoepli, Milà, 1930 --n'hi ha reimpressió--, i per a arxivística a Pere Puig i Ustrell: *Els pergamins documentals. Naturalesa, tractament arxivístic i contingut diplomàtic*, col. Normativa arxivística, 3, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1995. Per a una bona comprensió dels textos catalans d'època medieval i moderna, caldrà comptar amb algun bon diccionari. Us recomanem consultar el *Diccionari Català-Valencià-Balear* d'A. M. Alcover i de F. de B. Moll (són deu volums) i l'etimològic de Joan Coromines (*Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Curial edicions catalanes i "La Caixa", Barcelona, 1980-1991, 9 vol. fins ara) [v. § 412 i ss.].

4. ELS CONTINGUTS

[140] La matèria Història del Dret Espanyol pren com a punt de partida la incorporació de la península ibèrica dins del món romà. A les primeres lliçons, doncs, s'estudiarà el dret romà aplicable a la península, el seu desenvolupament autònom des de la monarquia visigoda i la supervivència de l'herència visigoda a l'alta edat mitjana, quan el regne visigot desaparegué ran de la invasió musulmana. A partir d'aleshores els focus d'atenció se centraran en les noves formacions polítiques peninsulars i en les formes de crear-hi el dret. En els ordenaments jurídics medievals, hi jugaran un paper destacat el dret romà justinianeu, el canònic i el feudal (*ius commune*), que irradiats des de Bolonya arribaran, amb diferent intensitat, als diversos territoris de l'occident medieval.

Als segles moderns culminarà el procés de concentració de poder en mans d'un sol titular, gràcies, en bona mesura, a l'elaboració del concepte de sobirania. L'exercici d'aquest poder d'una forma absoluta forçarà la reacció dels sotmesos que reivindicaran, en nom de la nació, la titularitat de la sobirania. Amb la Revolució Francesa podrem dir que ha nascut l'estat nacional. Dintre de l'àmbit jurídic, la voluntat de dotar-se d'una constitució i de codificar el dret (especialment el privat), seran dos dels fenòmens més importants derivats de la revolució burgesa.

Per tant, l'itinerari històric que recorrerà l'estudiant, abraça des de l'herència romana --veritable clau de volta per comprendre tota la nostra evolució jurídica-- fins al constitucionalisme i la codificació del segle passat.

CAPÍTOL II

EL PROGRAMA DE L'ASSIGNATURA

1. ELS OBJECTIUS GENERALS

[210] L'objectiu principal del curs d'Història del Dret és comprendre el fil argumental central de la història del dret des de la tradició romana fins els nostres dies. Es tracta de comprendre el complex procés històric de creació del dret i defugir el dogmatisme i la simple memorització d'una gran quantitat de dades que esdevenen, de cara a un termini mitjà i llarg, absolutament inútils. Per tant, no concebem la matèria com un magatzem de dades i de fets --en el sentit positivista de la paraula-- sinó com quelcom dinàmic. Utilitzant una metàfora visual, no es tracta de visionar un seguit de fotografies d'autors i temàtiques diversos, sinó d'endinsar-se en l'argument d'una bona projecció cinematogràfica. En aquest sentit, el bon estudiant, a més a més de poder gaudir i de veure un seguit de seqüències i d'escenes, diferents les unes de les altres, no perdrà mai de vista l'obra en el seu conjunt i, molt especialment, l'argument i la trama del film que està veient.

Tot això --l'èmfasi que estem posant en la comprensió de l'argument en detriment de la simple i única memorització de dades-- no ha d'implicar una simplificació ni un empobriment de la disciplina. Comprendre l'argument i ser capaços de dibuixar l'eix central de la història del dret espanyol no és pas sinònim d'expressar quatre vaguetats i reproduir algunes generalitats. És, precisament, tot el contrari, ja que l'argument de la història -de fet podríem dir que la Història- només pot ser entès si som capaços de comprendre el complexíssim tram de factors, d'elements i de circumstàncies que integren l'evolució històrica del dret.

Com a conseqüència del que estem exposant, la història del dret esdevé un instrument necessari i imprescindible per comprendre el present. Per tant, al "plaer espiritual" de la comprensió del passat hi hem d'afegir, com a objectiu tàcit de l'assignatura, la comprensió del món en el qual vivim, o d'una parcel·la seva.

Aquests objectius que marquem no són pas compartits per tothom, ja que la recerca i també l'ensenyament de la història del dret basculen, de fet, entre dos extrems: els historiadors del dret i els dogmàtics del dret, dicotomia que no és aliena, encara que ara no hi entrarem, a si la història del dret és història o és dret. Però nosaltres compartim la idea que el dret, que és per excel·lència un producte històric, només pot ser entès històricament.

2. L'ARGUMENT CENTRAL

A continuació us presentem una exposició sintètica del que nosaltres anomenem l'*argument central* de l'assignatura¹. Com veureu, no es tracta, exactament, d'un resum de la matèria, sinó d'un intent de fer veure que la nostra matèria és susceptible de ser preparada atenent a una argumentació històrica. Com no pararem de repetir, no estem davant d'un magatzem de dades desconnexes entre elles, ans tot el contrari.

[220] Per començar, la qüestió dels límits cronològics no és fàcil. El que podem afirmar és que des del moment en què hi ha una comunitat humana en un determinat territori, hi ha, lògicament, un ordenament jurídic que regeix aquella comunitat, independentment que aquest sigui escrit o no (*ubi societas, ibi ius*). No obstant això, no ens resol el problema de quan hem de començar a estudiar, ja que aquests ordenaments que regien les diferents comunitats humanes que hi havia a la península van desaparèixer amb l'arribada dels romans que van introduir progressivament el seu idioma, la seva cultura i, com a colofó de tot l'anterior, també varen introduir i aplicar el seu ordenament jurídic. A més a més, tampoc no hi ha constància escrita d'aquests drets anteriors i, per tant, ben poca cosa o no res no se'n pot dir. És per aquest motiu que comencem l'estudi de la Història del Dret Espanyol en el moment en què la península ibèrica passa a formar part de l'Imperi romà.

[221] Centrat l'objecte d'estudi en l'espai i en el temps, el nucli de l'assignatura és estudiar la Història del Dret Espanyol com el fruit de l'evolució i la transformació del dret romà a la península ibèrica. Això no obstant, si estem partint del dret romà, serà inevitable que acudim al lloc on es creava aquest dret, és a dir, a Roma, per tal d'esbrinar els mecanismes de creació d'aquest dret i així ser capaços d'analitzar el dret romà que s'aplicava a la península; per aquest motiu les primeres lliçons del programa fan referència al dret romà, encara que només en aquells aspectes que interessin més la part general de la Història del Dret, ja que l'estudi en profunditat del dret romà --sobretot en la part especial, corresponent al dret privat-- es duu a terme en l'assignatura corresponent de Dret Romà.

[222] Amb la caiguda de l'Imperi romà d'Occident l'any 476, el dret romà deixa d'evolucionar com a tal atès que desapareixen les seves fonts de producció. El que estudiarem a partir d'aquest moment és com el dret romà --que queda fossilitzat-- és utilitzat pels monarques visigots que es veuen obligats a legislar per tal d'administrar els seus territoris i, com, per aquesta necessitat, es *desenvolupa d'una manera autònoma* l'herència romana --*leges i iura*-- per tal d'ajustar-la a les seves necessitats --diferents en alguns casos d'aquelles previstes pel dret romà-- i als seus coneixements jurídics --més aviat limitats per una decadència cultural i jurídica considerable--.

[223] Per tant, el segon pas a seguir serà l'estudi del desenvolupament autònom del dret romà per la monarquia visigoda a la península ibèrica.

El primer pas en aquest desenvolupament autònom de l'herència jurídica romana podem fixar-lo amb un text redactat vers l'any 476 i que es coneix amb el nom de *Codi d'Euric*, que podríem dir que és l'obra culminant de dret romà vulgar. I això és així perquè aquesta obra no pretenia recollir el dret oficial, sinó que es plantejava donar solucions als problemes que la pràctica diària plantejava i que no estaven contemplats en el dret romà, encara que les solucions que es donaven estaven recolzades en el dret vigent que no era altre que el dret romà. La particular trajectòria del dret romà en el regne visigot tindrà un altre episodi important amb el *Breviari d'Alaric*, que és una compilació oficial de textos romans realitzada per Alaric II l'any 506, al sud de la Gàl·lia, amb la intenció de simplificar i de donar publicitat a l'ordenament jurídic. Amb aquesta obra, el dret romà queda petrificat definitivament ja que no hi ha la possibilitat d'innovar deguda, com ja hem dit, a la desaparició de les seves fonts de creació.

¹ Síntesi realitzada per Teresa Ramos Ibós i Max Turull Rubinat per al Pla Docent de la UOC a partir d'Aquilino Iglesia Ferreirós, *La creación del derecho...* [citat al § 250].

Si diem que el *Codi d'Euric* pretenia resoldre els problemes de la pràctica, és evident que aquests problemes no seran mai els mateixos sinó que es van modificant amb el pas del temps i amb l'aparició de nous problemes en la pràctica de la vida diària, la qual cosa suposa la necessitat d'establir noves solucions per a aquests nous problemes. Aquesta situació condueix necessàriament a una renovació del dret, és a dir, a una renovació del *Codi d'Euric* que es coneix amb el nom de *Codex Revisus*. Però l'obra culminant visigoda és el *Liber Iudiciorum*. El monarca visigot Khindasvint va ser el primer que es va plantejar la necessitat d'actualitzar el *Codex Revisus*, encara que el seu projecte es va interrompre i va ser el seu fill i successor Recesvint el que va finalitzar aquesta obra a mitjan s. VII. Recesvint inclou al *Liber Iudiciorum* (llibre dels judicis) una llei on es prohibeix la utilització del dret romà i, per això, aquesta obra de Recesvint inaugura un nou període en la història del dret, ja que suposa el trencament amb l'herència romana i a més afirma el poder de donar lleis del monarca visigot. Podem dir que el *Liber* és una compilació de tot el dret vigent i aplicable davant dels tribunals i, per tant, no recull tot l'ordenament visigot sinó tan sols aquell que es podia fer servir i que podia donar lloc a una sentència per part dels tribunals de justícia.

[224] L'any 711 es produeix la invasió musulmana i amb ella la desaparició de la monarquia visigoda. Aquest fet té dues conseqüències molt importants: en primer lloc, desapareix la unificació jurídica aconseguida pels visigots i, en segon lloc, desapareix també l'única font creadora del dret que hi havia a la península. Tanmateix, no farem cap menció al dret musulmà, la qual cosa podria semblar estranya si tenim en compte que els musulmans van restar vuit segles a la península. Aquesta omisió té una explicació lògica des del punt de vista que si el que pretenem és estudiar els orígens del nostre dret actual, resulta que el dret musulmà no forma part d'aquests orígens. Els musulmans vinculaven l'aplicació del seu dret amb el fet de professar o no la religió musulmana; com que no van obligar els habitants de la península a conversions massives, ans al contrari, van respectar les seves creences religioses, es va afavorir que els cristians conservessin el seu dret propi, és a dir, el dret visigot. Per aquest motiu, a partir d'aleshores el focus d'atenció se centrarà en les noves formacions polítiques peninsulars --que vénen a substituir la desapareguda monarquia visigoda--, en les formes de crear-hi el dret i en la pervivència de l'herència visigoda a l'alta edat mitjana (711-1200), malgrat la desaparició de la monarquia. Aquesta herència visigoda estarà constituïda pel *Liber Iudiciorum* que, com ja hem dit, era l'únic llibre de lleis dels visigots aplicable atesa la prohibició que s'hi establia de recórrer al dret romà. Això no obstant, aquesta pervivència s'ha de dir que no és una pervivència basada en un únic text, sinó que en desaparèixer tots els controls de la seva aplicació, trobarem múltiples redaccions del *Liber*. Aquest fet va provocar dubtes constants en els jutges a l'hora d'aplicar-lo i, a més, sovint s'atribuïen al *Liber* principis jurídics que no eren recollits en el seu text.

Al costat del *Liber*, que si bé era la llei per antonomàsia no per això deixava de ser un text cristal·litzat, hi van néixer uns altres drets que venien a complementar la insuficiència del *Liber* per als nous problemes que eren plantejats en aquells moments. Aquest nou dret es caracteritza perquè és hereu de la tradició visigoda, per desenvolupar-se en el context de la reconquesta i la repoblació, per créixer en un moment que no existia una monarquia capaç de crear dret i, molt especialment, es caracteritza per ser un dret particular i propi de cada centre de convivència, bé fossin els senyorius bé fossin aquelles comunitats que depenien directament dels reis.

[225] A partir de l'any 1200 i fins el 1500 ens endinsem en la baixa edat mitjana. En aquest període jugarà un paper primordial el *ius commune* (dret comú, anomenat així perquè des de Bolonya, on serà redescobert, s'expandirà per tot Europa), que engloba el dret romà justinianeu (compilació del dret romà clàssic realitzada per l'emperador d'Orient Justinià al segle VI), el dret canònic i el dret feudal, els quals junt amb el treball realitzat pels membres de l'anomenada escola de Bolonya, són el contingut del nou dret que es rebrà a la península amb una intensitat diferent en els diversos regnes, ja que ni arribarà al mateix temps a tots ells, ni amb la mateixa intensitat, a causa també del diferent grau de resistència que hi trobaran.

Aquesta expansió d'un nou dret anomenat *ius commune* per tot Europa explicada així sembla d'allò més senzill, però res més allunyat de la realitat. Més aviat al contrari, planteja multitud d'interrogants que encara ara no troben una explicació clara. El perquè a partir d'un determinat moment, de la mà de dos juristes fonamentals que són Pepo i Irneri i d'una manera espontània a la ciutat de Bolonya, es redescobreix l'estudi del dret romà que havia estat oblidat durant tant de temps; és una incògnita malgrat les explicacions que s'han donat al fenomen. S'ha volgut explicar de diverses maneres: s'ha dit que les necessitats d'una nova societat on hi ha un augment de l'activitat econòmica i de les relacions comercials --en part a causa d'un increment demogràfic propiciat per llargues èpoques de bonança climàtica i, doncs, de bones collites agrícoles--, fa que es busquin noves solucions que només es poden trobar en el dret romà, un dret que, nascut en un context urbà com ho era el de Roma, contemplava millor aquests canvis en les relacions socials que no pas els drets municipals i senyorials existents. També s'ha dit que el fet d'aquesta bonança econòmica dóna lloc que hi hagi moltes persones que es puguin plantejar estudiar en comptes de cultivar la terra o de realitzar qualsevol altra activitat productiva; és a dir, fa possible que hi hagi més persones amb una activitat no estrictament productiva o que es dediquin a una activitat que no encaixa amb cap de les tres funcions clàssiques de la societat medieval --resar, guerrear i treballar--. Segurament l'explicació del renaixement cultural bolonyès és un conglomerat de tots aquests factors que acabem d'esmentar i, en definitiva, el que veritablement ens interessa és que aquesta ciutat es va convertir en un focus on estudiar dret, i que aporta dues novetats fonamentals respecte als estudis jurídics que fins aleshores hi havia hagut: en primer lloc, l'*estudi autònom del dret*, que fins llavors s'estudiava dins de les set arts liberals --concretament dins del *trivium*: de la lògica, de la gramàtica i de la retòrica-- i, en segon lloc, la utilització de l'obra de Justinia en la seva redacció original, que passa a convertir-se en llibre sagrat dels juristes. Els primers juristes van rebre el nom de *glossadors* a causa de l'instrument tècnic utilitzat (la *glossa*) en la comprensió de l'objecte del seu estudi (l'obra de Justinia). La glossa és un aclariment i una explicació de la llei vinculada sempre al text que és objecte d'estudi.

[226] En un primer moment, les glosses s'identifiquen amb els aclariments orals que feien els mestres --fonamentalment Irneri, fundador de l'escola de Bolonya-- del text llegit de les lleis a les seves lliçons; posteriorment, aquests aclariments es van plasmar i van adoptar una forma escrita. Per tant, la glossa està íntimament vinculada a la lliçó oral, fet que en determinarà el desenvolupament i el tipus de literatura jurídica posterior. És per això que haurem d'examinar quina era l'estructura de la lliçó oral per tal d'entendre els diferents tipus de glossa i els diferents tipus de literatura jurídica. Els glossadors van esgotar el seu mètode, basat, com hem dit, en explicacions i aclariments vinculats sempre al text de la llei, amb l'obra d'Accursi --*Magna Glossa* o *Glossa Ordinària*-- a finals del segle XIII.

Tancat el cicle de la glossa calia una renovació en el mètode d'estudi, renovació que hauria de deixar enrere la concepció dels textos legals com a textos sagrats i que passés a considerar-los únicament com els instruments a través dels quals crear un sistema jurídic adequat a la realitat social de l'època. Aquest nou mètode, que té l'origen en l'escola d'Orleans i concretament en Jacques de Revigny i Pierre de Belleperche, troba el màxim exponent en el *comentari*. Aquest abandonament de la tècnica de la glossa es va poder realitzar perquè ja existia la glossa ordinària sobre la qual van elaborar la seva tasca els comentaristes. Aquesta descripció de la tècnica dels *comentaristes* ja posa de manifest la seva manera d'actuar, és a dir, el fet que s'han independitzat del text de la llei.

[227] Aquest dret, considerat comú a tot occident, serà rebut en els diferents regnes donant lloc al fenomen conegut com *la recepció del ius commune*. És evident, però, que el dret comú no serà rebut en un terreny verge des del punt de vista jurídic, sinó que entrarà en contacte amb els drets propis de cada regne. Però per bé que es compta amb uns mateixos 'elements', va esdevenir que a cada territori aquesta combinació va oferir un resultat diferent. També convé considerar que sota el qualificatiu genèric de drets propis, en contraposició a dret comú, s'hi engloben fonts ben diferents. Dins del dret propi de cada regne, sense que ara passem a particularitzar-ne l'enumeració per a cada cas, hi ha el dret tradicional, els drets municipals i senyorials, el dret del rei i el dret produït a la Cort General. Com podreu observar més endavant, el resultat de la recepció va ser diferent, per exemple, a Castella i a Catalunya. Mentre que en el primer cas el dret de la recepció va il·luminar i fins i tot va

ser diluït dins de *Las Partidas*, una obra realitzada per Alfons X, a Catalunya el dret comú va adoptar el paper d'un dret supletori al qual es va recórrer quan el dret principal esdevenia insuficient per resoldre els conflictes jurídics plantejats en un moment determinat. El fenomen de la recepció, que suposava, no ho oblidem, l'assumpció de tota una nova cultura jurídica, va ser quelcom lent i complex. També la lluita pel poder, i en particular per la creació del dret, va tenir resultats diferents als diversos regnes peninsulars. Mentre que a Castella el rei podia establir el dret sense excessives limitacions per part del regne, a Catalunya els estaments van aconseguir de delimitar la capacitat creadora del monarca. Per tant, la relació entre el dret del rei i el dret del regne --sovint, però no sempre, explicitada en els ordres de prelació de fonts-- és un tema que ha de ser tingut en compte.

[228] L'últim pas en el nostre estudi, després d'haver vist com el dret comú s'expandeix per tots els regnes peninsulars i inunda, d'una manera o altra, els seus ordenaments jurídics, serà aquell que ens porti a examinar la culminació, als segles moderns, del procés de concentració de poder en mans d'un únic titular, gràcies a l'elaboració doctrinal del concepte de *sobirania*. Aquest procés es plasmarà en l'aparició, al voltant del 1500, del que coneixem avui amb el nom d'*Estat modern*. Però el concepte d'Estat modern és molt ampli i abasta tant l'Estat absolut com l'Estat constitucional i serà la *titularitat de la sobirania* la que ens permetrà d'establir uns límits temporals dintre d'aquest llarg procés de formació de l'Estat modern que es perllonga fins a l'actualitat.

La sobirania suposa la superació de la situació baixmedieval. Però si el concepte, en el seu sentit modern, és encunyat al segle XVI per Jean Bodin, tanmateix cal reconèixer que el triomf d'aquest poder absolut serà desigual per tot Europa. Fins i tot un mateix monarca podia viure situacions diferents dins dels seus territoris. Així, per exemple, els monarques hispànics de la casa d'Àustria vivien situacions politicojurídiques diferents a Castella i a Catalunya. Entre d'altres factors que hi van intervenir, els decrets de nova planta que va dictar Felip V després de vèncer militarment l'altre candidat a la corona espanyola, l'arxiduc Carles d'Àustria, a la mort sense successió de Carles II, han de ser entesos com un pas vers la imposició de la sobirania règia en aquells regnes hispànics on la sobirania del rei encara no s'havia imposat plenament. Aquests decrets, dictats per als antics territoris de la Corona d'Aragó, van implicar la desaparició del dret públic propi d'aquests antics regnes i la seva substitució pel de Castella, i van implicar també --tret del cas de València-- la cristallització definitiva del dret privat de cada regne que, si bé podia seguir aplicant-se, era incapaç de ser renovat, ja que havien desaparegut les fonts de creació que podien haver-lo alimentat.

[229] L'exercici d'aquest poder d'una forma *absoluta* (*Monarquia absoluta*), que a Espanya es feia efectiu de forma definitiva al segle XVIII, afavorirà, paradoxalment, que els sotmesos al rei --que ara seran tots els habitants del regne--, prenguin consciència que formen un sol cos i decideixin reivindicar, ara ja en nom de la *nació*, la titularitat de la sobirania. Amb la Revolució Francesa del 1789 la titularitat de la sobirania canvia i es trasllada des de les mans del monarca absolut a les de la nació; i serà en aquest moment quan podem dir que hem entrat en la fase de l'*Estat nacional*. En aquesta fase de l'Estat modern destaquen la voluntat de la nació de dotar-se d'una Constitució com a instrument de control i organització de l'Estat i la de codificar el dret, especialment el privat, per adequar-lo a les necessitats i als interessos de la burgesia com a nova classe hegemònica.

De fet, examinarem com aquella concentració de poder en mans d'un únic titular que porta a l'aparició de l'Estat modern es produeix de la mà dels Reis Catòlics i com aquest Estat absolut evoluciona fins a l'aparició de l'Estat nacional amb la *Constitució Espanyola* de 1812.

Molt sintèticament aquesta serà una visió del contingut del que estudiareu a l'assignatura d'Història del Dret Espanyol que, com veieu, comprèn des de l'època de l'assentament romà a la península ibèrica fins al constitucionalisme i la codificació.

[230] 3. EL PROGRAMA

1.- Història del dret: concepte i delimitació en el temps i en l'espai.
 2.- Cap a un concepte instrumental del dret: L'ordenament jurídic.- Les normes jurídiques com a elements de l'ordenament jurídic.- Normes jurídiques i normes no jurídiques.- Creació del dret.- L'aplicació del dret.

La creació del dret a la península

L'arribada a la península d'un dret comú a tots els pobles sotmesos a l'Imperi romà

3.- Pressupòsits: la situació jurídica de la península abans de l'assentament romà.- Incorporació de la Península al món romà. Romanització cultural i romanització jurídica.- El dret romà i els drets preromans: conclusions.

4.- Les fonts de creació del dret romà heretades pel Principat: la seva situació crítica.- Intents de superació de la crisi republicana.- La construcció política del Principat i el seu reflex en les fonts de creació del dret.- Cristal·lització del nou sistema de creació del dret: la reforma d'Adrià.- Simplificació de l'ordenament jurídic romà.

5.- El Dominat: la seva constitució política i el reflex en el camp del dret: a) simplificació de les fonts de creació del dret; b) simplificació de l'ordenament jurídic romà; c) el coneixement del dret i les seves dificultats.- Dret oficial i dret de la pràctica: el dret romà vulgar.

El desenvolupament autònom de la tradició jurídica romana a la península

6.- Explicació de l'època visigoda a partir de la història del poble visigot: l'assentament del poble visigot a l'Imperi i la transformació de la seva constitució politicosocial.- L'assentament a les Gàl·lies: relacions entre visigots i romans.- La situació jurídica provincial i l'activitat dels monarques visigots.

7.- La legislació visigoda de Teodoric I a Euric.- Recopilació oficial de textos romans: el Breviari d'Alaric.- El *Codex Revisus* i reforma leovigildiana.- La creació règia del dret: la seva fonamentació per l'església.- La consolidació del poder regi visigot: el *Liber Iudiciorum*.- Dret oficial i dret de la pràctica.

La creació dels drets hispànics a partir de la tradició jurídica visigoda

La creació del dret de l'alta edat mitjana

8.- La invasió musulmana: problemàtica al voltant de la possible participació del dret musulmà en la formació dels drets hispànics.- Conseqüències de l'assentament musulmà per a l'ordenament jurídic visigot.- Persistència del *Liber Iudiciorum* com a ordenament jurídic general i complet dels cristians: característiques.

9.- La *Res Publica Christiana* i el seu reflex en la creació del dret a l'alta edat mitjana.- Característiques del dret altomedieval.- La idea del dret de l'alta edat mitjana i la seva aplicació pràctica: abusos i privilegis.- Components de l'ordenament jurídic medieval: dret general i drets especials.- Aparició tardana d'un dret regi.- Relacions entre el dret general i els drets especials.

El renaixement jurídic bolonyès i la recepció del dret comú

L'estudi del dret romà justinianeu a Bolonya

10.- L'any 1000: despertar cultural.- Característiques de la cultura de l'alta edat mitjana.- Causes del renaixement del dret romà.- L'escola de Bolonya i el dret romà.- Progressiva extensió de l'interès dels mestres de Bolonya a altres drets: dret feudal i dret canònic.- La producció literària de l'escola de Bolonya.

La recepció del Dret comú en els diferents regnes hispànics de la baixa edat mitjana

11.- La recepció: definició.- Causes de la recepció, vies d'introducció i símptomes de consolidació.- Conseqüències de la recepció sobre la situació anterior: ullada general.- Reconquesta i repoblació.- La creació del dret a la baixa edat mitjana hispànica.

12.- Conseqüències de la recepció a Castella: l'època d'Alfons VIII i Ferran III.- La situació jurídica del regne castellanoleonès amb Alfons X i la seva transformació per la seva tasca

legislativa.- La reacció antialfonsina: les Corts de Zamora de 1274 i les seves conseqüències.- Alfons XI i l'Ordenament d'Alcalà de 1348.- Els diferents drets que configuren el sistema jurídic castellà baixmedieval i les tensions entre ells.

13.- La situació jurídica catalana en el moment de la recepció.- Jaume I i el dret de la recepció.- Conseqüències pràctiques de les decisions de Jaume I.- L'ordenament jurídic català baixmedieval i les tensions existents entre els elements que el formen: les Corts de 1283. Martí l'Humà i el seu capítol de Cort de 1409.- Al·lusió a la decisió de Felip II (III) de 1599.

14.- Reconquesta, repoblació i recepció a València: la formació d'un ordenament jurídic propi valencià.- La consolidació del dret regi i les seves tensions internes.- Dret valencià i dret comú.- La recepció i l'ordenament jurídic mallorquí.

15.- Aragó a l'època de la recepció.- La redacció d'un dret tradicional i la seva conversió en dret regi: *Fueros de Aragón*.- Tensions dins del dret regi (dret del rei i dret del regne) i la seva solució: el Justícia Major d'Aragó.- Dret aragonès i dret comú.

16.- Navarra a l'època de la recepció.- La redacció dels drets tradicionals dels diferents estaments com a garantia davant del rei estranger.- El *Fuero General de Navarra*: de dret estamental a dret del regne.- Dret del rei i dret del regne.- Dret navarrès i dret comú.

El dret mercantil

La creació d'un dret professional: el dret mercantil

17.- La formació del *ius mercatorum*: causes i característiques.- La redacció definitiva del dret mercantil marítim mediterrani: el *Llibre del Consolat de Mar*.- El dret mercantil marítim atlàntic.

L'aparició de l'Estat i el triomf del dret regi

Naixement de l'Estat

18.- La formació de l'Estat i la seva aparició a la península.- La lluita per la sobirania i el triomf de la sobirania del rei.- Sobirania i legislació.- El dret del regne davant la legislació del rei: intents de control.

19.- La racionalització del dret: fixació i difusió a través de les recopilacions.- Les recopilacions en els diferents regnes.- La fixació del dret a través dels ordres de prelació.

20.- Els decrets de nova planta.- L'aparició d'un nou dret comú: el dret reial.

L'aparició d'un dret nacional espanyol com a conseqüència del triomf de la sobirania nacional espanyola

L'Estat constitucional

21.- La configuració de l'Estat constitucional.- Les constitucions polítiques com a projecte polític: característiques.

22.- El sistema de fonts de l'època contemporània.- La codificació: una aspiració racional.- El procés codificador.

23.- El desenvolupament històric de l'article 258 de la *Constitució de Cadis* de 1812: codis, apèndixs i compilacions

4. LES PAUTES D'ESTUDI

[231] A continuació presentem unes pautes² que pretenen ser un instrument que us ajudi a orientar la vostra activitat com a estudiants de la nostra assignatura en alguns dels temes que componen el programa. No són ni resums de les lliçons, ni tan sols esquemes d'aquestes, sinó línies per on enfocar-ne l'estudi. Aquestes pautes, a més, poden servir per ajudar-vos a veure que dins de cada lliçó hi ha uns elements principals i uns elements accessoris, un fil argumental essencial i un discurs complementari, per tal que pugueu determinar amb més facilitat de què convé no prescindir per treballar un tema concret. D'aquesta manera, l'estudiant podrà discriminar allò principal d'allò

² En la redacció d'algunes de les pautes que segueixen també hi ha intervingut la professora Mònica González Fernández, del Departament d'Història del Dret, Dret Romà i Dret Eclesiàstic de l'Estat de la Universitat de Barcelona.

secundari, allò que serveix per comprendre l'argument central de la disciplina d'allò altre que en complementa la comprensió. La matèria que ha de conèixer l'estudiant no és quelcom pla i uniforme, sinó un territori amb relleus diferents.

Juntament amb aquestes orientacions d'estudi us oferim alguna bibliografia útil específica per a cada lliçó o bloc. Per tal de no barrejar obres de característiques molt diferents i que haurien de prestar un servei a l'estudiant també diferent, hem estructurat la bibliografia que acompanya cada pauta en quatre blocs. En un primer lloc, i com a lectura imprescindible per preparar l'actual programa de l'assignatura [v. § 230], hi trobareu la remissió a les pàgines corresponents al manual de referència –tingueu present que citarem sempre per l'edició de 1996 [v. § 250]–. En segon lloc hi trobareu lectures que qualifiquem d'expressament recomanades les quals, en el context del desenvolupament que fem de l'actual programa, il·lustren determinats aspectes de la matèria. En un tercer bloc hi haurà les obres complementàries, les quals, amb la guia del professor, ajudaran l'estudiant interessat a aprofundir els temes que tracten. Finalment hi trobareu la bibliografia de context, si bé cal tenir en compte que sota aquesta denominació s'hi inclouen tant obres de caràcter general, com visions més o menys sintètiques de determinats processos que poden ajudar l'estudiant a situar adequadament la matèria objecte d'estudi, com també algunes obres de referència com poden ser determinats manuals.

També convé recordar que, en els casos que aquesta guia sigui utilitzada per preparar el programa que s'hi adjunta, el manual de referència ja conté, sigui en les notes a peu de pàgina o sigui en les notes finals quan acaba cada lliçó, la bibliografia que el seu autor considera adient incloure-hi.

Les pautes que corresponen a l'inici dels períodes també tenen bibliografia general del període en qüestió. Podeu veure la bibliografia referent a d'altres manuals d'història del dret als §§ 258-259.

[232] **Pauta corresponent a la lliçó 3 del programa**

L'arribada a la península d'un dret comú a tots els pobles sotmesos a l'Imperi romà. Els pobles preromans i la romanització.

Potser el més important d'aquesta lliçó és tenir dues o tres idees generals clares. En primer lloc convé saber que quan els romans entren en contacte amb la península Ibèrica, aquesta acollia un mosaic, gairebé infinit, de pobles primitius --que anomenem també preromans-- que no formaven una unitat ni des del punt de vista polític, ni del jurídic o cultural. Per tant, la idea de mosaic de pobles ha de quedar clara. Qualsevol reducció a una unitat és, doncs, artificial. Només convencionalment podríem establir unes àrees culturals. I també abusant de la simplificació, podríem establir, pel que fa als ordenaments jurídics, o, millor dit, a la forma de crear-s'hi el dret, dues grans zones. En una, al sud-est peninsular, habitada pel poble dels turdetans, sembla ser que hi havia un dret formulat en lleis; a tota la resta de la península, en canvi, el dret era basat en el costum i no estava ni escrit ni formulat. Acabem recordant, en fi, que una desigual situació jurídica prèvia a la romanització també va contribuir que el resultat de la romanització fos desigual a tota la península.

Pel que fa a la romanització de la península, el fenomen ens interessa des del moment que el dret romà creat a Roma va començar a ser aplicat a la península Ibèrica. Però la cosa no és tan senzilla i és important comprendre com va arribar a passar això. Per començar, cal considerar que la romanització va ser un llarg i lent procés històric. Fou un fenomen que es va produir en unes coordenades de temps --gradualitat--, d'espai --sobre territoris concrets-- i de cultura --sobre societats humanes també particulars--. En conseqüència, quan parlem de romanització caldria no fer-ho com quelcom abstracte, sinó tenint en compte el desenvolupament cultural dels pobles romanitzats i també el desenvolupament cultural canviant, progressiu i dinàmic dels romanitzadors, incloent en aquesta reflexió, per exemple, l'aparició del cristianisme. Tot plegat fa que això que qualifiquem de

romanització no sigui homogènia a tota la península, sinó que puguem parlar de societats més permeables a aquest influx i d'altres que hi van oferir més resistència.

Dit això, i sense entrar ara en els esdeveniments històrics concrets que van conduir a la incorporació de la península Ibèrica --mosaic de pobles primitius, com hem dit-- dins del món romà, sí que cal comprendre com es va desenvolupar el procés i quin va ser el motor de la romanització jurídica. La paulatina arribada de ciutadans romans a la península --soldats, comerciants, etc.-- i la contínua aproximació entre ambdós pobles --romans i preromans peninsulars-- va fer que, a poc a poc, els pobles peninsulars compartissin la cultura, en sentit ampli, dels romans. Però no solament la cultura romana es va estendre per tot arreu, sinó que també van estendre's i arrelar els models institucionals, socials i polítics de la metròpoli. Es pot dir que les societats primitives peninsulars van anar adoptant el model social i econòmic de Roma. L'adopció del dret romà, aleshores, va ser una conseqüència d'aquella romanització social. El dret romà és el que oferia solucions als nous problemes i a les noves necessitats d'aquella nova organització social. Per tant, a una major romanització sociocultural li correspon una major predisposició i preparació per utilitzar el dret romà, mentre que, inversament, una menor romanització sociocultural acostuma a correspondre's amb una menor romanització jurídica.

Finalment, cal abordar el procés de romanització jurídica a la península Ibèrica a partir de les concessions de ciutadania. Cal partir dels tres estatuts possibles segons l'àmbit d'aplicació --dret romà per als ciutadans, dret llatí per als llatins i drets peregrins per a tots els altres pobles que no eren ni els romans ni els llatins-- i veure com es va estendre la ciutadania a partir, primer, de la concessió massiva de llatinitat per Vespasià (any 74) i després de ciutadania per Caracal·la (any 212).

Referència bibliogràfica

Manual de referència:

- IGLESIA FERREIRÓS, A.: *La creación...* I, 113-118.

De context:

- BLÁZQUEZ, José María, *Nuevos estudios sobre la romanización*, Madrid, 1989.
- *Historia de España Ramon Menéndez Pidal* (dirigida por José María Jover Zamora), II. *La España romana*, 1. *La conquista y la explotación económica*; 2. *La sociedad, el derecho, la cultura*, Madrid, 1982.

[233] Pauta corresponent a la lliçó 4 del programa

L'arribada a la península d'un dret comú a tots els pobles sotmesos a l'Imperi romà. La República i el Principat

Tingueu present que l'aspecte que més ens interessa és la creació del dret a la Roma republicana, creació de la qual està íntimament relacionada amb l'estructura política de la ciutat imperi en aquells moments, superada l'etapa primera de l'origen de la ciutat, entre la llegenda i l'articulació en una monarquia. Recordeu també que és precisament en aquest període que es duu a terme la pràctica totalitat de la conquesta de la península Ibèrica per part dels romans, des del 218 aC --desembarcament dels Escipions a Empúries-- fins a la pacificació del vessant cantàbric el 19 aC. Serà precisament en aquest període que hi haurà les primeres manifestacions que reflectiran la romanització jurídica de la península Ibèrica (romanització jurídica que és la concreció en aquest àmbit d'un procés global que abraça els diversos àmbits d'una societat concreta, el camí cap a convertir-se en romà, el camí cap a esdevenir ciutadà romà). Per capir-ho jurídicament, haureu de contrastar els conceptes de *ius civile*, *ius latii*, de ciutadà romà, llatí, peregrí, de *ius gentium*, *deditici*,

de municipi indígena, municipi llatí, municipi romà, etc. I a cavall d'aquest període i del següent, haureu de fixar-vos en determinades actuacions jurídiques que reflecteixen el grau de romanització assolit, especialment, les concessions de Vespasià (74 dC) i de Caracal·la (212 dC). Us convé força, doncs, repassar bé quins eren els fonaments de l'anomenada 'constitució republicana' per adonar-vos que s'estructura l'exercici del poder en unes figures unipersonals --els magistrats-- que exerceixen la jurisdicció a determinats nivells, un òrgan col·legiat --el senat-- que intervé en determinades preses de decisions i es manifesta jurídicament amb determinades formalitats, i un òrgan col·lectiu sota diverses formes --les assemblees populars-- de participació en la vida política de Roma i en la presa de determinades decisions. No cal insistir en el fet que convé que pareu una atenció especial a les diverses manifestacions de voluntat en forma jurídica d'aquestes institucions. Tingueu present que no es pot deslligar aquesta concepció de l'estructura política de Roma de l'estructura social que n'era la base humana ordenada econòmicament. Fet això, us adonareu que a nivell jurídic se supera l'etapa anterior on els pontífexs eren la figura dominant per donar pas a la llei de les XII taules fins a arribar ja a la República a una articulació més oberta i compensada dels diversos mecanismes de poder. I no podria ser altrament, ja que si no, no es respectarien els principis de la constitució republicana. Haureu d'estudiar els diversos tipus de normes, sense deixar de banda ni el paper del juristes i la interpretació, ni el *ius honorarium*, bo i passant pel *ius civile* i el *ius gentium*.

Quan ja tingueu una idea de com devien funcionar els diversos àmbits jurídics a la República, podreu començar a llegir què passava a la Roma del Principat. El primer que us ha de cridar l'atenció és la mateixa denominació del període, caracteritzat per l'aparició d'una figura nova, el príncep. Serà doncs un punt clau del vostre aprenentatge en aquest moment resseguir com apareix la figura del príncep en una societat articulada d'acord amb la constitució republicana. Us haureu de fixar en quins són els mecanismes jurídics que August fa servir per tal de ser considerat príncep de Roma sense modificar l'herència, estructural, republicana. Després haureu de fixar-vos de quina manera August comença --i continua, com ho faran també els seus successors-- l'ofensiva contra les estructures republicanes en els diversos àmbits per anar acumulant-ne les principals atribucions sense haver de fer-les desaparèixer. En són uns bons exemples: el cas del Senat, especialment pel que fa al tractament de les 'orationes principis' en relació als senatconsults; el paper que tenen les assemblees populars fins al temps de Tiberi, i també l'àmbit d'actuació que es reconeix als magistrats. Com a il·lustració d'aquest procés pot convenir-vos fixar-vos en aspectes col·laterals com el culte a l'emperador, propiciat per August, o també el paper que progressivament van tenint el 'consilium principis' i els juristes, i, en aquest segon cas, convé comparar el paper que jugaven els juristes romans, si més no, abans del Principat, amb August i amb Adrià.

La culminació d'aquest procés, a nivell jurídic, es pot exemplificar amb els diversos tipus de disposicions imperials (convé que en conegueu els tipus, i les característiques de cada un) i, correlativament, el paper que correspon a la jurisprudència. Una altra manera de veure-ho és a partir de l'estudi de principis jurídics que passaran a formar part de l'utilatge conceptual teòric del dret romà, com ara 'allò que plau al príncep té força de llei' o 'el príncep no es troba vinculat per les seves lleis'.

Referència bibliogràfica

Manual de referència:

- IGLESIA FERREIRÓS, A.: *La creación...* I, 118-180.

Complementària:

- GAUDEMET, Jean, *La formation du droit séculier et du droit de l'Église aux IVe et Ve siècles*, París, Sirey, 1957. Una 2a ed., París, Sirey, "Publications de l'Institut de droit romain de l'Université de Paris, 15", 1979.

De context:

- ANDERSON, Perry, *Transiciones de la antigüedad al feudalismo*, Madrid, Siglo XXI, 1986, 11a ed. La 1a ed. anglesa, *Passages from Antiquity to feudalism*, és de 1974.
- ARANGIO-RUIZ, Vicente, *Historia del Derecho romano*, Madrid, Ed. Reus, 1980, 4a ed.
- KASER, Max, *Derecho romano privado*, Madrid, Reus, "Biblioteca jurídica de autores españoles y extranjeros", 1982, 2a ed.
- KUNKEL, Wolfgang, *Historia del derecho romano*, trad. de la 4a ed. alemanya, Barcelona, Ariel, 1982, 8a ed.

[234] Pauta corresponent a la lliçó 5 del programa

L'arribada a la península d'un dret comú a tots els pobles sotmesos a l'Imperi romà. El Dominat

Per comprendre la creació del dret a l'època del Dominat, abans caldrà que preu atenció al seu context historicojurídic. Tingueu present el problema de la transició del Principat al Dominat i la crisi del segle III, que afecta tots els àmbits de la vida romana. En aquest moment tenen un relleu especial les reformes de Dioclecià. Després, cal parar atenció al marc polític i institucional i a la nova legitimació del poder de l'emperador; cal veure com es va allunyant aquella idea segons la qual l'emperador només era un dipositari de la "maiestas" del poble romà i com es considerarà que el poble romà ja la hi havia concedit en el seu moment i no caldrà renovar-ne la concessió contínuament. I parlant de legitimació, haurem de fixar-nos en el paper del cristianisme i de l'església. El cas és que la nova situació social, econòmica, política i institucional conduiran vers un poder absolut del "Dominus", de l'emperador. Això, naturalment, es reflectirà en les fonts de la creació del dret. Aquí cal estudiar com evolucionen i com queden les fonts de l'època del Principat i quines són les fonts de creació del Dominat. Com a colofó de l'anàlisi de l'ordenament jurídic del Dominat, veureu que ha estat reduït de forma notòria i que queda constituït per "leges" i per "iura". És molt important saber què és cada cosa i comprendre'n el significat i la diferència exactes. Reduït l'ordenament a "leges" i a "iura", cal estudiar com es va resoldre el problema de la publicitat i la certesa del dret. Per això caldrà que vegeu quines recopilacions van ser fetes, tant de "leges" com de "iura". Pel que fa als "iura", cal veure com es va resoldre el problema de seleccionar quins "iura" eren invocables, quines recopilacions de "iura" van ser fetes i qui les va fer. Quan estúdieu les compilacions de constitucions imperials --això són les "leges"-- cal veure'n l'abast, el contingut, la forma de recopilar, el seu caràcter (iniciativa oficial o particular), etc. Cal fixar-se en el *Codi Teodosià*, en el *Codi Gregorià* i en el *Codi Hermogenià* i veure els problemes que suscità cada recopilació. Quan quedi ben clar de què està format l'ordenament jurídic del Dominat i què es fa per difondre'l i donar-ne certesa, aleshores podeu abordar l'últim tema del Dominat, el referent al dret romà vulgar. Què vol dir això? Quines interpretacions s'han donat d'aquest fenomen i quina relació hi ha entre el dret romà vulgar i la situació social, econòmica i política del final del Dominat? Al llarg de tot el tema no heu d'oblidar que durant el Dominat l'Imperi romà va ser dividit, en principi amb efectes administratius, en dues parts. Parlem d'Imperi romà d'occident, amb centre a Roma, i d'Imperi romà d'orient, amb centre a Constantinoble. Cal no oblidar que les dues parts de l'Imperi tenen dinàmiques socials, econòmiques i polítiques diferents, i que la desaparició de la part occidental de l'Imperi, el 476, no arrossega la de la part oriental.

Referència bibliogràfica

Vegeu la citada a la lliçó 4 [v. § 233].

[235] Pauta corresponent a les lliçons 6 i 7 del programa

El desenvolupament autònom de la tradició jurídica romana a la península. La creació del dret al regne visigot

En començar a estudiar com era la creació del dret al regne visigot és recomanable que abans us adoneu que els visigots arriben al sud de les Gàl·lies i entengueu les raons d'aquest poble per anar avançant des de l'est de l'Imperi. Més tard arriben a la península Ibèrica, a uns territoris que formaven part de l'Imperi romà. Heu d'adonar-vos de quins eren els pobles que hi vivien, i quin poder o quins poders hi havia sobre ells. Veureu que el monarca es troba al capdavant d'aquells habitants i observareu que exercia el mateix poder sobre tots ells, fossin gal·lorromans (més tard, quan ja s'estableixen els visigots a la Península Ibèrica, hispanoromans) o visigots. Però, és important veure que aquest poble arriba a l'Imperi, on ja hi havia l'emperador, que també exercia el seu poder sobre tots els habitants de l'Imperi. Mireu d'entendre com era possible que coexistissin dos poders sobre un mateix territori i quina era l'articulació jurídica que ho permetia.

Un cop donades aquestes respostes cal veure en què consistia el poder del monarca visigot i quines tasques tenia; d'aquesta manera observareu que li corresponia crear el dret al seu regne.

Una vegada solucionats aquests problemes teòrics podeu començar a conèixer l'ordenament jurídic visigot. Us heu d'adonar que un ordenament jurídic és format per diversos elements. Per començar a identificar aquests elements us podeu plantejar que els visigots conviuen amb una tradició jurídica, la del dret romà de l'època del Dominat. Si repasseu els problemes que hi havia en aquesta època, la tendència a compilar i els problemes existents a causa del divorci del dret de la pràctica i del dret oficial, podreu entendre que els visigots recollissin aquesta tradició en una obra, el *Breviari d'Alaric*. Però no convé oblidar que realitzar aquesta obra obeeix a unes causes; tot seguit us adonareu que el *Breviari* conté un material jurídic que cal identificar: una selecció de leges i iura recollides d'una foma més senzilla, amb una interpretatio que acompanyava els textos. Heu d'entendre que la forma de recollir aquest material responia a les necessitats i al nivell cultural del moment. També heu de tenir en compte que no es podien utilitzar altres obres que recollissin la tradició jurídica romana.

És important veure que no tot l'ordenament jurídic visigot es contenia en aquesta obra. Si abans heu sabut veure que els monarques visigots donen lleis, podreu entendre fàcilment que la tradició jurídica romana recollida pel monarca es completa amb les lleis dels monarques. Aquestes lleis, que són solucions concretes a problemes concrets que es plantejaven a la societat visigoda, van ser objecte de compilació. El primer monarca que recull les lleis en un sol volum és Euric (*Codi d'Euric*; vers 476). Més tard serà Leovigild qui revisarà i ampliarà aquesta obra amb el seu *Codex Revisus* (vers 580).

Arribats en aquest punt, hauríeu de poder respondre la següent qüestió: quin era el dret aplicable al regne visigot i quins elements el formaven? Veureu que l'ordenament jurídic visigot conté la tradició jurídica romana (recollida al *Breviari d'Alaric*) i la legislació dels monarques visigots (*Codi d'Euric*, més tard, *Codi de Leovigild*).

Heu vist les relacions que hi havia entre el regne visigot i l'emperador. Però aquesta relació canvia a partir d'un determinat moment. Leovigild, expulsant els bizantins que hi havia al sud-est de la península i adoptant tota una simbologia imperial, és el que trenca els lligams amb l'Imperi. Aquesta ruptura provoca necessàriament repercussions en el camp de la creació del dret. Fins aquell moment els monarques havien assumit unes funcions pròpies de l'emperador segons s'havien explicitat en el foedus de l'any 418, però el trencament amb l'Imperi provoca unes conseqüències en la creació del dret. Mireu de veure quines eren aquestes conseqüències i d'entendre i poder explicar la teoria (formulada per Isidor de Sevilla) que fonamentarà i que justificarà el poder dels monarques visigots. Qui crea el dret i en què consisteix la tasca de creació del dret en virtut d'aquesta teoria i quin paper hi té l'església, són aspectes importants que heu de tenir en compte.

Si heu entès la teoria podreu veure que el poder del monarca visigot s'enforteix i es veu consolidat. Aquest enfortiment li permetrà desenvolupar de forma autònoma la tradició jurídica romana. A més, els monarques visigots es plantegen renovar el dret. Observeu que el desenvolupament autònom de la tradició jurídica romana i la renovació del dret arribaran a un punt culminant amb el *Liber Iudiciorum*, obra molt important i amb moltes conseqüències en l'ordenament jurídic visigot: mireu d'identificar els elements que conté l'obra i de veure si hi havia o no altres obres jurídiques que es poguessin fer servir als judicis. Es tractava d'un ordenament jurídic general i complet; per què? Intenteu adonar-vos de qui era l'encarregat de crear el dret i d'omplir les llacunes legals que hi podia haver. Adoneu-vos també de les revisions, oficials i no oficials, que sofreix el *Liber* i mireu d'entendre les raons que porten a aquestes revisions. Vegeu en què consistien les revisions i quina incidència tenen en el seu contingut i significat.

Sabem que aquesta obra es realitza al segle VII. Al començament del segle VIII desapareix el regne visigot per causes ben conegudes. Són, doncs, els darrers anys de la monarquia visigoda. Hi haurà uns canvis socials que provocaran que el dret del monarca no respongui a tots els problemes que podien plantejar-se a la societat. Intenteu entendre quins problemes apareixen a l'hora d'aplicar el dret existent i com s'intenten solucionar. Recordeu que problemes semblants es van donar al final del Dominat.

Referència bibliogràfica

Manual de referència:

- IGLESIA FERREIRÓS, A.: *La creación...* I, 183-240.

Complementària:

- IGLESIA FERREIRÓS, A., "La creación del derecho en la época visigoda", a *Revista de Historia del Derecho*, II, 1 (1978), 117-167.

- GARCÍA-GALLO, Alfonso, "Consideración crítica de los estudios sobre la legislación y la costumbre visigodas", a *Anuario de Historia del Derecho Español*, 44 (1974) 343-464.

[236] Pauta corresponent a les lliçons 8 i 9 del programa

La creació dels drets hispànics a partir de la tradició jurídica visigoda. La creació del dret de l'alta edat mitjana

La primera cosa a tenir en compte és que la invasió musulmana del 711 va suposar la desaparició de la monarquia visigoda --desaparició, doncs, de l'organització política visigoda--. Però cal qüestionar-se què va passar amb el dret visigot; o, dit d'una altra manera, cal preguntar-se d'acord amb quin dret va viure la població cristiana que estava o bé sota domini musulmà o bé independent als territoris no conquerits pels musulmans o bé formant part de la Marca Hispànica, sota domini franc.

Tot seguit, haureu de llegir el tema relacionat amb la pervivència del *Liber Iudiciorum* durant tota l'alta edat mitjana. Cal, doncs, que tingueu ben clar què és el *Liber*, qui el va fer, quin dret comprèn, quins principis juridicopolítics conté, etc. Però una cosa és el *Liber* durant l'època visigoda, i una altra de molt diferent és el *Liber* quan ja no existeix monarquia visigoda. Cal treure'n les conseqüències oportunes.

Veureu, a continuació, que malgrat que el *Liber* perviu, no tot l'ordenament jurídic altomedieval s'exhaureix amb el *Liber*, i que al costat del *Liber* van sorgint uns altres drets les característiques dels quals només són comprensibles tenint en compte l'ambient social, econòmic i polític de l'època (reconquesta, feudalisme, absència de poder reial fort i efectiu, etc.); es tracta del dret municipal i del dret senyorial. Com deveu haver vist, una de les principals característiques d'aquest període i d'aquests drets particulars és que el dret és generat per la mateixa societat, o sigui, que no és un dret legislat pel titular del poder, sinó que es tracta, en el cas dels drets particulars que hem esmentat, d'un dret d'arrel consuetudinària (basat en el costum).

Llegint tot això aviat us adonareu que aquesta situació jurídica a penes té res a veure amb l'època del Dominat i amb l'època visigoda, on el príncep --o el monarca-- eren els creadors del dret. Ara, a l'alta edat mitjana, triomfen unes altres idees sobre les concepcions polítiques en general i sobre la creació del dret en particular; estem parlant de l'agustinisme polític. És una línia de pensament polític que ja va desenvolupar Isidor de Sevilla a l'època visigoda, però que té la seva màxima expressió als segles X i XI, quan papa i emperador del Sacre Imperi romà germànic (l'Imperi romà occidental restaurat pels monarques germànics) lluiten per obtenir el lideratge d'occident. La *Res Publica Christiana* serà la concepció que es tindrà en aquesta època de la societat i del poder.

A més a més de comprendre en què consisteix aquesta línia de pensament --la teocràcia pontifícia-- que triomfa a l'alta edat mitjana, també convé que sigueu capaços de comparar-la amb el pensament polític i jurídic que anava implícit en el dret romà. Veureu, en definitiva, que la cosa ha canviat molt i que la forma de concebre la societat, el dret i el poder és ben bé una altra.

Vinculat amb tot això, estudiareu quines són, per a la gent de l'alta edat mitjana, les característiques del dret i veureu, també, que l'ordenament jurídic altomedieval està integrat per uns elements diferents dels que integraven l'ordenament jurídic a l'època del Dominat (leges i iura) i també de l'època visigoda, on imperava la llei dictada pel monarca visigot. Què passa ara que els reis no tenen poder per imposar la seva llei? Què passa ara, en un moment en què no es creu que hi hagi creació del dret? Què passa ara, quan la tradició romana es troba dins del *Liber*, el qual resta sense control regi i al seu aire?

Convé, en definitiva, que aconseguíu fer-vos una bona imatge d'aquest període. Insistim, i en aquest període més que en cap altre, en el fet que no és necessari recordar gaires dates, però en canvi sí que convé comprendre bé què va passar.

Referència bibliogràfica

Manual de referència:

- IGLESIA FERREIRÓS, A., *La creación...* I, 243-360.

Complementària:

- IGLESIA FERREIRÓS, A., "Derecho municipal, derecho señorial, derecho regio", a *Historia. Instituciones. Documentos* 4 (1977) 115-197.

- IGLESIA FERREIRÓS, A., "Ley y costumbre en la Cataluña altomedieval", a A. Iglesia Ferreirós (ed.), *El dret comú i Catalunya. Actes del V Simposi internacional, Barcelona, 26-27 de maig de 1995*, Barcelona, Fundació Noguera, "Estudis, 11", 1996, 207-222.

- IGLESIA FERREIRÓS, A., "La Cataluña altomedieval y el Código de Justiniano", a *Revista Jurídica de Catalunya*, 1983, 85-107.

- IGLESIA FERREIRÓS, A., "El proceso del Conde Bera y el problema de las ordalías", a *Anuario de Historia del Derecho Español*, 51 (1981) 1-221.

- PACHECO CABALLERO, Francisco Luis, "Reyes, leyes y derecho en la alta edad media castellano-leonesa", a A. Iglesia Ferreirós (ed.), *El dret comú i Catalunya. Actes del V simposi internacional, Barcelona, 26-27 de maig de 1995*, Barcelona, Fundació Noguera, "Estudis, 11", 1996, 165-206.

De context:

- BARBERO, Abilio / VIGIL, Marcelo, *La formación del feudalismo en la península Ibérica*, Barcelona, Crítica, "Historia, 4", 1986, 4a ed.
 - GARCÍA PELAYO, Manuel, "La idea del Derecho en la Alta Edad Media", en el seu *Del mito y de la razón en la historia del pensamiento político*, Madrid, Edit. Revista de Occidente, "Selecta (Revista de Occidente); 30", 1968.

[237] Pauta corresponent a les lliçons 10 i 11 del programa

El renaixement jurídic bolonyès i la recepció del dret comú. L'estudi del dret romà justinianeu a Bolonya. La recepció del dret comú en els diferents regnes hispànics de la baixa edat mitjana

L'eix principal d'aquest bloc és estudiar el *ius commune* a fi de conèixer què és, com s'arriba a fer objecte d'estudi autònom el dret a Bolonya, tant en l'àmbit civil com en el canònic, etc. Així, doncs, cal que pareu atenció, especialment, als elements que formen el *ius commune* (dret romà justinianeu, dret canònic, dret feudal), cada un dels quals té una identitat pròpia considerat individualment, però que integrat amb els altres conforma tot un altre concepte.

Tingueu en compte que la seqüència històrica arrenca: 1) de l'estudi (i consegüentment l'ensenyament) d'aquest dret; 2) tot seguit, de la *difusió* (és a dir, la irradiació d'influències al món europeu medieval des de Bolonya i, posteriorment, des d'altres centres d'ensenyament); i 3) des de l'òptica dels diversos territoris medievals, de la *recepció* d'aquest nou dret irradiat des d'aquells centres.

1) Aspectes rellevants de l'estudi del *ius commune*: qui el comença a estudiar? O dit amb unes altres paraules: els primers juristes (Pepo i Irneri, segle XII) i els seus deixebles (en dret civil i en dret canònic). Sobre què treballen? O dit amb unes altres paraules: les *fonts* i els materials que fan servir. Dins de les fonts del dret romà convé que pareu una atenció especial a la compilació justiniana i, sobretot al *Digest* com a punt de referència inicial per al renaixement jurídic bolonyès; quant a les altres fonts: les principals del dret canònic i del dret feudal. De quina manera els arriben les fonts? Com les arriben a conèixer? En concret, fixeu-vos, pel que fa a la tradició manuscrita del *corpus iuris*, com és coneguda a Bolonya o, dit amb unes altres paraules, com els arriben agrupats els textos legals. Com hi treballen? O dit altrament, què és una *glossa* –i l'*apparatus* o conjunt de glosses a un text--? En què consisteix *glossar*? Adoneu-vos de quins gèneres principals en deriven, fins que se n'exhaureix el mètode a mitjan segle XIII (exemplificat per la *Magna glossa* d'Accursi). L'ensenyament del *ius commune* i els vincles amb la lliçó oral. El *comentari* com a superació del mètode de la glossa pren volada a l'escola d'Orleans a la segona meitat del segle XIII amb Pierre de Belleperche i Jacques de Révigny; què és un *comentari*? En què consisteix *comentar*? Gèneres principals que en deriven i ensenyament.

Tingueu present, d'una banda, que els comentaristes poden desenvolupar la seva tasca perquè els glossadors ja havien fixat el text del *corpus iuris*; de l'altra, que un dels trets que permet distingir qualitativament els dos mètodes (ahora que els condiciona granment) és precisament que la glossa penja –necessàriament– del text de la llei, mentre que el comentari descansa en la interpretació de la llei (sobre el text conegut que ja ha estat fixat).

Us pot ajudar a comprendre tot el procés, farcit en general de noms de persones, de dates i de denominacions d'obres, tenir present que la tasca dels juristes bolonyesos arrenca inicialment d'una preocupació essencialment filològica, única via que els permetia accedir a comprendre els materials justinianeus redescoberts amb què treballaven. D'aquesta preocupació pel saber, en derivarà, consegüentment, el "plus" que la dedicació dels juristes aporta al mateix procés de coneixement, alhora que propiciarà la necessitat de fixar els textos compilats, especialment després que s'adonin que l'obra justiniana no és tan perfecta com creien originàriament.

2) Aspectes rellevants de la difusió del *ius commune*: com es produeix? O amb altres mots, la circulació de persones per estudiar (amb la peculiaritat que de primer van a estudiar i després retornen al territori d'origen per aplicar el que han après, amb la consegüent proliferació de professions jurídiques) i per ensenyar, l'aparició de centres d'estudi nous, els llibres jurídics de què es té notícia -- especialment els diversos tipus d'obres que feien servir els estudiants per aprendre-- i, després, per exercir la seva professió, que consistia essencialment en un coneixement, un saber tècnic.

De quina manera reaccionen els diversos col·lectius humans i els ordenaments jurídics als diferents territoris? [sobre aquesta qüestió, vegeu el punt 3]. Convé que reflexioneu sobre les actituds favorables i contràries al nou dret, tècnic, ja que entre els qui en són partidaris hi ha els reis i altres senyors (que necessiten oficials cada cop més especialitzats) així com els habitants de les ciutats, mentre que entre els qui en són detractors hi ha la noblesa que s'hi oposa (per l'afebliment que li suposa davant el poder cada cop més consolidat dels monarques medievals) i també els camperols (que en temen la inseguretat perquè les solucions que dona el *ius commune* divergeixen del dret antic que ells coneixen).

3) Aspectes rellevants de la recepció del *ius commune* als diferents territoris: tot i que aquesta qüestió és tractada amb detall en altres parts del programa de l'assignatura, convé que ara tingueu una noció clara del concepte de *recepció* del *ius commune*. Tot i la passivitat que suggereix el terme en qüestió, l'emprem per referir-nos al procés que s'esdevé en cada territori davant de l'arribada de les influències del *ius commune*, quines actituds s'hi prenen, i com s'assimila en cada ordenament jurídic propi la presència (o incorporació) d'aquest nou dret que arriba de fora.

Recordeu, doncs, que es tracta d'un nou dret, autònom, tècnic, l'estudi del qual genera un mètode nou de treball (primer la glossa, després el comentari), la fixació de la compilació justiniana i d'altres fonts, la irradiació d'influències, i les reaccions que aquestes produiran als diversos territoris.

Referència bibliogràfica

Manual de referència:

- IGLESIA FERREIRÓS, A.: *La creación...* I, 363-472.

Bolonya – Ius commune

Complementària:

- IGLESIA FERREIRÓS, A.: "Ius commune: un interrogante y un adiós", a Aquilino Iglesia Ferreirós (ed.), *El Dret comú i Catalunya. Actes del VIII simposi internacional, Barcelona, 29-30 de maig de 1998*, Barcelona, Fundació Noguera, "Estudis, 18", 1999, 239-637.

- CLAVERO, Bartolomé: *Temas de Historia del Derecho: Derecho común*, Publicaciones de la Universidad de Sevilla, Sevilla, 1979, reeditat amb el títol *Història del Derecho. Derecho común*, Salamanca, Ediciones Universidad de Salamanca, "Manuales Universitarios, 53", 1994.

- GARCÍA y GARCÍA, Antonio: "El derecho canónico medieval", dins d'A. Iglesia Ferreirós (ed.), *El Dret Comú i Catalunya. Actes del II simposi internacional*. Fundació Noguera, Barcelona, 1992, 17-52.

De context:

- CALASSO, Francesco, *Medio Evo del Diritto*. I Le fonti, Milà, Giuffrè, 1954.
- CANNATA, Carlo Augusto: *Historia de la ciencia jurídica europea*, Editorial Tecnos, Madrid, 1996.

Recepció

Complementària:

- IGLESIA FERREIRÓS, A.: "La difusión del derecho común en Cataluña", a A. Iglesia Ferreirós (ed.), *El dret comú i Catalunya. Actes del I simposi internacional, Barcelona, 25-26 de maig de 1990*, Barcelona, Fundació Noguera, "Estudis, 2", 1991, 95-279.
- IGLESIA FERREIRÓS, A.: "La recepción del derecho común: estado de la cuestión e hipótesis de trabajo", a A. Iglesia Ferreirós (ed.), *El dret comú i Catalunya. Actes del II simposi internacional, Barcelona, 31 de maig-1 de juny de 1991*, Barcelona, Fundació Noguera, "Estudis, 3", 1992, 213-330.
- FONT RIUS, José María: "La recepción del Derecho romano en la península Ibérica durante la edad media", a *Recueil de Mémoires et Travaux publiés par la Société d'Histoire du Droit et des institutions des anciens pays de droit écrit* (Montpellier), 6 (1967), 85-104.

Idees polítiques

Complementària:

- DAVID, Marcel, *La souveraineté et les limites juridiques du pouvoir monarchique du IXe au XVe siècle*, París, Dalloz, "Annales de la Faculté de Droit et des Sciences Politiques de Strasbourg, 1", 1954.
- KANTOROWICZ, Ernst H., *Los dos cuerpos del rey. Un estudio de teología política medieval*, Madrid, Alianza, "AU, 441", 1985. L'original, *The King's Two Bodies - A Study in Medieval Political Theology*, va ser publicat el 1957 per la Princeton University Press.
- KERN, Fritz, *Kingship and Law in the Middle Ages*. I. The Divine Right of Kings and the Right of Resistance in the early Middle Ages. II. Law and Constitution in the Middle Ages, Translated with an introduction by S. B. Chrimes; Oxford (Basil Blackwell) 1948. És reedició de l'obra de 1939. N'hi ha una edició (incompleta) espanyola: *Derechos del rey y derechos del pueblo*. Traducció i estudi preliminar per Ángel López-Amo, Madrid (Ed. Rialp = "Biblioteca del pensamiento actual"), 1955.
- KRYNEN, Jacques, *Idéal du prince et pouvoir royal en France à la fin du moyen age (1380-1440). Étude de la littérature politique du temps*, París, A. et J. Picard, 1981.
- KRYNEN, Jacques, *L'empire du roi. Idées et croyances politiques en France, XIIIe-XVe siècle*, París, Gallimard, 1993, "Bibliothèque des histoires".
- LOUSSE, Émile, *La société d'ancien régime. Organisation et représentation corporatives*, vol. I, Louvain, Université de Louvain, "Recueil de travaux d'histoire et de philologie, 3me série, 16me fascicule" [= *Études présentées à la Commission internationale pour l'Histoire des Institutions représentatives*, VI] 1943. És l'únic volum que fou publicat. N'hi ha una

"nouvelle édition conforme a la première", Louvain (Éd. Universitas) Bruges - París (Desclée, De Brouwer, et cia.), 1952.

- MARONGIU, Antonio, "Un momento típico de la monarquía medieval: el rey juez", a *Anuario de Historia del Derecho Español*, 23 (1953) 677-715.

- TIERNEY, Brian, *Religion et droit dans le développement de la pensée constitutionnelle (1150-1650)*, París, Presses Universitaires de France, "coll. Leviathan", 1993. La primera edició anglesa va ser publicada el 1982.

- TIERNEY, Brian, *Foundations of the Conciliar Theory: the contribution of the medieval canonists from Gratian to the Great schism*, Londres, Cambridge University Press, "New series, 4", 1968.

De context:

- BURNS, James Henderson, *Histoire de la pensée politique médiévale, 350-1450*, París, PUF, "Col. Léviathan" 1993. La 1a ed. anglesa és de 1988.

- ELÍAS de TEJADA, Francisco, *Las doctrinas políticas en la Cataluña medieval*, Barcelona, Aymà, 1950.

- GARCÍA PELAYO, Manuel, "La constitución estamental", recollit en el seu *Escritos políticos y sociales*, Madrid, Centro de Estudios Constitucionales, 1989, "Estudios políticos, 35", 103-119. Aquest treball va ser publicat inicialment a la *Revista de Estudios Políticos* 24 (1949) 105-120.

- GIERKE, Otto von, *Teorías políticas de la Edad Media*, Madrid, Centro de Estudios Constitucionales, 1995. És la traducció sobre els textos anglesos [*Political Theories of the Middle Age*,... translated with an introduction by Frederic William Maitland, Cambridge (at the University Press) 1958] i alemany [volum 3 de *Das deutsche Genossenschaftsrecht*,... original de 1863; reed. Anastàtica, Graz (Akademische Druck- U. Verlagsanstalt), 1954].

- HINTZE, Otto, *Historia de las formas políticas*, Madrid, Ed. Revista de Occidente, "Biblioteca de política y sociología, Serie Major", 1968.

- MIETHKE, Jürgen, *Las ideas políticas de la Edad Media*, Buenos Aires, Biblos, 1993.

- POST, Gaines, *Studies in Medieval legal thought. Public Law and the State, 1100-1322*, Princeton, Princeton University Press, 1964.

- ULLMANN Walter, *Historia del pensamiento político en la Edad Media*, Barcelona, Ariel, 1983.

[238] Pauta corresponent a la lliçó 12 del programa

La recepció del dret comú en els diferents regnes hispànics de la baixa edat mitjana. Castella

A Castella, la Reconquesta comportà una organització social i política idònia perquè s'hi desenvolupessin uns drets municipals i senyorials que toparan més tard amb el dret regi, resultat de l'enfortiment de la institució monàrquica. Aquest enfortiment l'heu de relacionar amb el fenomen de la recepció del *ius commune*. Les conseqüències d'aquest enfortiment del poder monàrquic i del iuscentrisme polític que hi haurà a Castella seran: una reivindicació del monopoli legislatiu per al monarca (antagònic a la creació autònoma dels drets senyorial i municipal) i el caràcter confessional de la monarquia (la llei havia de ser justa, d'acord amb el dret natural cristià). Aquests són els trets fonamentals que s'observen a tota la història de la creació del dret castellà fins el segle XIX.

A l'alta edat mitjana havia triomfat una concepció subjectiva del dret en un context on els centres de convivència (municipals o senyorials) tindran un dret (anomenat "fur"). A l'àmbit municipal, els furs són ordenaments jurídics complets de la comunitat, és a dir, ordenaments que preveïen mecanismes propis per omplir possibles llacunes. Eren normes consuetudinàries que es van fixar per escrit (segles XII-XIII) quan la monarquia s'enfortí. Apareixen així els "furs extensos", que van donar lloc a veritables famílies de furs. El monarca també va concedir furs a diversos municipis,

però eren furs d'origen regi, és a dir, així es fixava la seva dependència de la intervenció règia. El dret senyorial trigarà més a fixar-se per escrit. Als centres de convivència senyorial havia triomfat el dret consuetudinari i la seva fixació mitjançant les *fazañas* o sentències dels jutges. Els primers textos jurídics que contenen dret senyorial apareixen el segle XIII; hi destaca el *Fuero Viejo* (1356), sistematització de dret senyorial redactada com a reacció a la introducció del dret regi després de l'ordre de prelació de 1348.

Al costat d'aquests drets trobem el dret regi, que intentarà imposar-se per sobre d'ells. El creaven els monarques (recordeu que a l'alta edat mitjana s'atribuïa a Déu la potestat de crear dret; ara els reis descobreixen el dret) a la Cúria Règia (on es trobaven nobles i eclesiàstics). D'aquesta Cúria provenen les corts castellanes, reunió dels nobles, els eclesiàstics i les ciutats amb el rei, institució creadora de dret, qualificat com a "regi" (el rei creava dret, doncs, o tot sol o amb el consell dels membres de les Corts; les normes que es creaven a Corts són *l'ordenament de corts*).

Es poden observar, al segle XIII, tres zones a Castella: a) el regne de Lleó i de Galícia, on perviu el Liber al costat d'algunes lleis règies i drets municipals i senyorials sotmesos al dret general; b) uns territoris reconquerits al s. XIII (Andalusia i Múrcia), amb el *Fuero Juzgo* i jurisdicció senyorial d'origen regi (els monarques castellans, en el seu intent d'unificar els furs senyorials i municipals, aniran concedint el *Fuero Juzgo*, versió castellana del Liber; recordeu que es tractava d'un dret municipal d'origen regi); c) Castella la Vella i les Extremadures: amb un dret senyorial i municipal autònom poc controlat pel rei.

Els monarques castellans del segle XIII tendiren a unificar el dret de tot el regne de Castella, i en aquest sentit serà important la política legislativa d'Alfons X, que es va basar en: la unificació jurídica (amb la subordinació dels drets municipals i senyorials al dret regi), la modernització del contingut del dret i la renovació de les fonts (amb la introducció del *ius commune*) i la reivindicació del monopoli legislatiu del monarca (per tal d'aconseguir la unitat política). Per aconseguir aquests objectius utilitzarà una doble estratègia. D'una banda, continuar amb un nou text legal regi --el *Fuero Real*-- la política d'unificació dels furs municipals i d'affirmació del monopoli legislatiu regi començada pels seus predecessors. Aquesta política troba resistència i les Corts de Zamora (1274) finalment reduiran el poder de creació del dret del monarca a unes qüestions determinades per raó de la persona i de la matèria. Vegeu el contingut del *Fuero Real*: iuscentrisme, *ius commune*, furs municipals castellans i Liber. D'una altra banda, Alfons X volia atorgar un dret general per a tot el regne que recolliria el pla renovador. Ho aconseguí amb *l'Especulo*, obra incompleta, i amb les *Partidas*, que contenia el dret del rei. És important que us adoneu que el seu contingut és inspirat en el *ius commune* i l'obra dels glossadors i dels canonistes. Heu de saber veure quina va ser la vigència oficial de l'obra (arribarà amb l'ordenament d'Alcalà de 1348).

Tingueu en compte que les Corts de Zamora (1274) van suposar una regressió en els plans d'unificació i del monopoli legislatiu que pretenia imposar la monarquia. Hi haurà una tensió entre la comunitat general (dret regi) i les particulars (dret senyorial i municipal) que no es resoldrà fins a l'Ordenament d'Alcalà de 1348. Hi heu de veure, en aquesta lluita, el paper que hi juguen el pensament jurídic altomedieval i el del *ius commune*. Observeu l'ordre de prelació que s'estableix a Alcalà i tot el que comporta: el rei es presentarà com a titular del poder legislatiu, com a creador i intèrpret del dret, la seva llei tindrà primacia i serà ell qui permetrà que es continuïn aplicant els altres drets si es compleixen certes condicions i si se'n prova l'ús. A partir de tot això, vegeu quin paper li quedava al *ius commune*, prohibit en les seves fonts originàries, però que es podrà tenir en compte en al·legacions o en la tasca interpretativa del monarca.

Observeu que els monarques castellans aprofundiran aquesta tendència a través d'una sèrie de lleis: 1) la disposició de Joan I sobre l'abreujament dels tràmits processals; la llei de citacions de Joan II (1427), amb la qual se supera la visió corporativa de la comunitat i es proclama que el poder reial és absolut i que el rei pot donar lleis en contra del decidit en Corts; 3) l'Ordenament sobre la interpretació d'algunes lleis de les *Partidas* de les corts del reial sobre Olmedo (1445), presidides per Joan II, on el monarca afirma la seva independència del cos social i dels estaments aristocràtics i el

seu poder, derivat directament de Déu. Serà un monarca absolut i els estaments perdran la possibilitat institucional de participar en la representació institucional de la unitat política, però encara no podia prescindir del tot del iuscentrisme ni del ius commune; 4) la llei de citacions dels Reis Catòlics (1499), on s'afirma el monopoli legislatiu dels reis; 5) la llei de Toro (1505) sobre l'ordre de prelació de fonts del dret castellà, que confirma el de 1348, amb la introducció d'alguns matisos que suposaran el reconeixement de la monarquia absoluta.

Sobretot, observeu la tendència a l'absolutisme, el predomini de la llei i la necessitat de la tasca compiladora que tindrà lloc a partir del segle XV. La llei de Toro s'inclourà a les recopilacions castellanques posteriors, per tant, la tendència absolutista continuarà a l'època moderna. Observeu quin paper juguen les Corts castellanques i el paper que se li reserva al *ius commune*. Amb aquestes línies bàsiques podreu entendre com era i els problemes que es plantejaven a Castella a l'hora de determinar com es creava el dret.

Referència bibliogràfica

Manual de referència:

- IGLESIA FERREIRÓS, A.: *La creación...* II, 9-65.

Expressament recomanada:

- OTERO VARELA, Alfons, "Las Partidas y el Ordenamiento de Alcalá en el cambio del ordenamiento medieval", a *Anuario de Historia del Derecho Español*, 63-64 (1993-1994), 451-547.

Complementària:

- IGLESIA FERREIRÓS, A., "Las Cortes de Zamora de 1274 y los casos de corte", en *Anuario de Historia del Derecho Español*, 41 (1971) 945-972.

- IGLESIA FERREIRÓS, A., "La labor legislativa de Alfonso X el Sabio", a *España y Europa. Un pasado jurídico común*, Murcia, Instituto de Derecho Común, 1986, 275-599.

- CLAVERO, Bartolomé, "Notas sobre el Derecho territorial castellano, 1365-1445", a *Historia. Instituciones. Documentos*, 3 (1976) 141-165.

- DIOS, Salustiano de, *El Consejo Real de Castilla (1385-1522)*, Madrid, Centro de Estudios Constitucionales, "Derecho y administración; 3", 1982.

- DIOS, Salustiano de, "El ejercicio de la gracia regia en Castilla entre 1250 y 1530. Los inicios del Consejo de la Cámara", a *Anuario de Historia del Derecho Español*, 59 (1990) 323-351.

- GONZÁLEZ ALONSO, Benjamín, "Le fórmula 'obedézcase pero no se cumpla' en el Derecho castellano de la Baja Edad Media", a *Anuario de Historia del Derecho Español*, 50 (1980) 469-497.

- PÉREZ-PRENDES, José Manuel, *Cortes de Castilla*, Barcelona, Ariel, 1974.

- PROCTER, Evelyn S., *Curia y Cortes en Castilla y León 1072-1295*, Madrid, Cátedra, 1988.

- TOMÁS y VALIENTE, Francisco, "La Diputación de las Cortes de Castilla (1525-1601)", recollit en el seu *Gobierno e instituciones en la España del Antiguo Régimen*, Madrid, Alianza, 1982, "Alianza Universidad, 344", 37-129 (n'hi ha altres edicions: Madrid, Alianza, 1999, "El Libro universitario. Ensayo, 048"). Inicialment va ser publicat a l'*Anuario de Historia del Derecho Español*, 32 (1962) 347-469.

De context:

- ALONSO ROMERO, Paz, "La monarquía castellana y su proyección institucional (1230-1350)", a *Historia de España Menéndez Pidal* (dirigida por José María Jover Zamora), tom 13 ("La expansión peninsular y mediterránea (c. 1212-c. 1350), Volum 1. La Corona de Castilla"), Madrid, Espasa-Calpe, 1990, 507-577.
- FERNÁNDEZ ALBALADEJO, Pablo, "Cortes y poder real, una perspectiva comparada", a *Las Cortes de Castilla y León en la Edad Moderna. Actas de la Segunda Etapa del Congreso Científico sobre la Historia de las Cortes de Castilla y León. Salamanca, del 7 al 10 de abril de 1987*, Valladolid, Cortes de Castilla y León, 1989, 477-499.

[239] Pauta corresponent a la lliçó 13 del programa

La recepció del dret comú en els diferents regnes hispànics de la baixa edat mitjana. Catalunya

El primer que heu de tenir clar és quina era la situació jurídica a Catalunya a l'època de la recepció del *ius commune*. També és molt convenient que tingueu clara la situació política catalana: invasió musulmana, Marca Hispànica (sota domini franc), comtats catalans i independència *de facto* del regne franc.

La situació altomedieval es caracteritza, a més a més d'una enorme atomització dels centres de poder, per la pervivència del *Liber* i per la formació d'uns drets particulars: municipal (quan un centre de convivència és autònom o, dit d'una altra manera, depèn directament del rei) o senyorial (quan un centre de convivència no és autònom perquè depèn no del rei sinó d'un senyor feudal). Sobre aquesta situació jurídica caldrà entendre i estudiar els *Usatges de Barcelona*, compilats per un jurista anònim a mitjan segle XII. Tingueu en compte, però, que els *Usatges* poden ser analitzats des de tres punts de vista, o que són com un triangle: pel contingut són dret feudal; l'òptica política que s'amaga al seu darrere està marcada ja pel *ius commune* (l'enfortiment del poder legislatiu del príncep); però en canvi els instruments jurídics als quals recorre l'autor anònim per justificar el poder del príncep pertanyen a la tradició jurídica autòctona, la del *Liber*. Per tant, i en plena època feudal i amb la recepció del *ius commune* com a teló de fons, amb els *Usatges* --a part de regular-se aspectes purament feudals-- s'intenten justificar les pretensions legislatives del comte de Barcelona. Però una cosa és pretendre atribuir-se la creació del dret, i una altra de ben diferent és aconseguir-ho i dur-ho a la pràctica. Vegeu, doncs, la pugna i la tensió que es desvetllarà entre el comte de Barcelona i els principals poders que hi havia aleshores a Catalunya: la noblesa laica, les jerarquies eclesiàstiques i les viles i ciutats més potents.

Arribats en aquest punt, heu de veure que la història de la formació del dret català en aquest període gira a voltant de dos eixos, vinculats l'un amb l'altre: la reivindicació de la potestat legislativa per part del comte de Barcelona (i rei d'Aragó d'ençà de 1162) i la recepció del *ius commune*. Des d'aquesta òptica, vegeu què diuen els diferents ordres de prelació de fonts (=la jerarquització dels diferents elements que integren l'ordenament jurídic) que s'aniran redactant: el primer, el dels mateixos *Usatges*, després els que fan algunes viles i ciutats (Lleida, 1228; Tàrraga, 1242; etc.). I vegeu, sobretot, com es pretén resoldre el problema --el de la creació del dret i el de la recepció-- durant l'època de Jaume I, amb les disposicions que va prendre el 1243 i el 1251 (on es prohibeix de recórrer al *Liber* i al dret romà i canònic, i es mana recórrer al dret municipal, als usatges i al seny natural). Aquestes dues disposicions, gairebé germanes, van paralitzar la lluita per la creació del dret, però no van resoldre els problemes pendents a Catalunya.

En aquest context podem considerar que van néixer les Corts catalanes, on hi havia representants (no pas en el sentit democràtic de la paraula) de l'aristocràcia laica, eclesiàstica i de les viles i ciutats de jurisdicció reial. Estudieu amb cura, perquè és força important, l'abast del que fou

decidit a la Cort de Barcelona de 1283 amb Pere II. Sobre aquesta important Cort, heu de veure clarament si la potestat de crear dret passa a les Corts (als tres estaments o braços)? O si continua en el mateix rei i en quines condicions? O què ha passat i com queda la creació del dret? A partir d'aquest moment, podem dir que a més a més del dret existent (*Usatges*, drets municipals i senyorials, *Liber*) i del dret de la recepció, podem parlar del dret creat en Corts i del dret creat pel rei fora de Corts. Les disposicions de Corts reben el nom genèric de *constitucions*, per bé que caldrà distingir quan la iniciativa ha partit del mateix monarca (*constitució* en sentit estricte) o bé quan la iniciativa parteix dels estaments i és el rei el que l'accepta amb la fórmula *Plau al senyor rei* i aleshores parlarem d'un tipus de *constitucions* que a partir de mitjan segle XIV rebrà el nom de *capítol de Cort*. Entre la legislació que dictarà el rei fora de Corts, podem destacar les pragmàtiques sancions i els privilegis.

Caldrà, doncs, resoldre quin paper s'atorga al *ius commune*, i com es jerarquitzen totes les diferents fonts (de diversa procedència) perquè l'ordenament jurídic formi un conjunt harmònic. Això és el que va fer Martí l'Humà el 1409 (en què fa una relació del dret aplicable a Catalunya en aquell moment) i això és el que es fa, de forma més tècnica i definitiva a la Cort de Barcelona de 1599 per Felip II, i que convé entendre bé perquè tindrà repercussions gairebé fins l'actualitat. No oblideu tampoc que existeix una complexa problemàtica a propòsit de les relacions entre el dret creat en Corts i el dret que emanava directament del rei i que era produït fora de Corts. Vinculat a això hi ha el tema de les compilacions del dret propi que des del segle XV i fins el XVIII (el XIX a Castella) es fan en els diferents regnes peninsulars; però això ja és objecte d'una altra pauta d'estudi [v. § 242].

Aquest és, doncs, el quadre o el marc en el qual podríeu estudiar la lliçó: d'una banda, la lluita per la creació del dret que reivindica el rei i la resistència que li oposen els estaments, gelosos de les seves prerrogatives i de la seva autonomia; i, de l'altra, el procés de recepció del *ius commune* que ha de ser harmonitzat amb el recurs al dret propi (municipal, *Usatges*, de les Corts, pragmàtiques reials, etc.).

Referència bibliogràfica

Manual de referència:

- IGLESIA FERREIRÓS, A: *La creación...* II, 67-130.

Complementària:

- FERRER i MALLOL, Maria Teresa, "Origen i evolució de la Diputació del General de Catalunya", a *Les Corts a Catalunya. Actes del congrés d'història institucional*; 28, 29 i 30 d'abril de 1988, Barcelona, Departament de Cultura, 1991, 152-159

- GAY ESCODA, Josep Maria / EGEA FERNÁNDEZ, Joan, "Eficàcia de les normes a la tradició jurídica catalana des de la baixa edat mitjana fins al Decret de Nova Planta"; a *Revista Jurídica de Cataluña* (1979), 249-294 i 505-586.

- GAY ESCODA, Josep Maria, "La creació del dret a Corts i el control institucional de la seva observança", a *Les Corts a Catalunya. Actes del congrés d'història institucional*; 28, 29 i 30 d'abril de 1988, Barcelona, Departament de Cultura, 1991, pàg. 86-96.

- PACHECO CABALLERO, Francisco Luis, "Los juristas catalanes y la *opinio doctorum*. (Notas)", a *Anuario de Historia del Derecho Español*, 67 (1997), I (= Homenatge a Francisco Tomás y Valiente), 295-307.

De context:

- SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago: *Història de la producció del dret català fins al Decret de Nova Planta* (pròleg de Josep M. Font i Rius), Col·legi Universitari de Girona, Girona, 1978.

N'hi ha una 3a ed. de 1981. Aquesta obra, publicada com a llibre, havia estat la contribució de l'autor al *Llibre del II Congrés Jurídic Català* (Barcelona 1972) 79-142. La lectura d'aquesta obra haurà de ser contrastada *necessàriament* amb la recensió crítica que li fa Aquilino IGLESIA FERREIRÓS publicada a l'*Anuario de Historia del Derecho Español* 49 (1979) 770-786.³

[240] **Pauta corresponent a la lliçó 14 de programa**

La recepció del dret comú en els diferents regnes hispànics de la baixa edat mitjana. València

Per començar, cal situar la formació del dret valencià en el seu context històric, o sigui, en el procés de conquesta d'aquells territoris. Protagonisme important de la noblesa aragonesa en un primer moment i participació del rei --comte de Barcelona-- en una segona fase. En conseqüència, us adonareu que a València, un cop conquerida, no hi ha una tradició jurídica cristiana arrelada, sinó que el dret valencià serà un dret nou, sense oblidar, però, que els nous pobladors de les terres conquerides hi arriben amb un determinat bagatge jurídic; és per això que hi haurà territoris sota influència del dret aragonès -on els nobles hi implantaran els *Fueros de Aragón*- i d'altres sota influència de dret català, concretament dels costums de Lleida. El rei, malgrat tot, aconseguirà imposar un dret general per a tot el nou regne. Malgrat la denominació de consuetudines, costums, fori o furs, el nou dret general per a València, que en un principi sí que recollia la influència consuetudinària de l'origen dels repobladors, serà un cos jurídic impregnat de *ius commune* --en particular del *Codi de Justinià*-- per obra i gràcia dels juristes que van intervenir en la seva redacció. Per això es diu que els *Furs de València* --denominació que recorda la dels *Fueros de Aragón*-- són com una traducció o una versió valenciana -- catalana-- del *Codi de Justinià*. Però ni el *CJ* exhauïx tot el dret comú ni tot als *Furs de València* és *CJ*. Vegeu a continuació les relacions del rei amb els estaments units en Corts i el problema de quin era el dret aplicable --o a què calia recórrer-- quan els *Furs de València* esdevien insuficients. Com veureu, el recurs a la raó natural i equitat no era quelcom pacífic i clar, ja que tant podia tractar-se de la raó natural dels prohoms del lloc com de la dels juristes: els primers aplicarien el dret propi i els segons recorrien al dret comú. Veureu que hi ha certa tensió entre ambdues possibilitats i que, malgrat disposicions favorables al sentit natural dels prohoms del lloc, acaba imposant-se el sentit comú dels juristes, o sigui, segons el *ius commune*. Per acabar el tema, cal estudiar el procés compilatori que va ser fet a València a l'època moderna.

Referència bibliogràfica

Manual de referència:

- IGLESIA FERREIRÓS, A.: *La creación...* II, 146-171.

Complementària:

- MUÑOZ POMER, M^a. Rosa, *Orígenes de la Generalitat valenciana*, València, Conselleria de Cultura, "Col. Fonaments, 1", 1987.

- PACHECO CABALLERO, Francisco Luis, "Derecho valenciano, derecho catalán y recepción del derecho común", a *Historia. Instituciones. Documentos*, 22 (1995) 365-426.

³ L'any 1989 va aparèixer una versió castellana de l'obra de Sobrequés amb el títol *Historia general del derecho catalán hasta el siglo XVIII*, trad. cast. de Núria Mir, versió revisada, corregida, actualitzada i augmentada sobre la base de la 3a ed. cat. per Manuel J. Peláez, Barcelona, PPU, 1989, si bé cal tenir en compte que l'edició no permet de palesar quines parts corresponen a l'autor i quines a l'editor.

- ROMEU, Sílvia, *Les Corts valencianes*, València, Eliseu Climent, "La unitat, 93", 1985.

[241] **Pauta corresponent a la lliçó 15 del programa**

La recepció del dret comú en els diferents regnes hispànics de la baixa edat mitjana. Aragó

El primer que hauríeu de tenir clar és la situació jurídica a Aragó a l'època de la recepció del *ius commune*. Igual que en el cas d'altres regnes, hi va haver al regne d'Aragó una pervivència del *Liber Iudiciorum*, que seria, a l'alta edat mitjana, l'ordenament jurídic general i complet dels aragonesos. Al costat seu van aparèixer uns ordenaments jurídics particulars i incomplets, que amb el temps esdevindrien el nucli del dret aragonès, substituint el *Liber*, que només perviuria a Aragó a través de prescripcions concretes que es conservaren sovint en forma de costums. En aquest sentit, heu de recordar que hi havia una organització de la societat en petites comunitats –aldees senyorials o municipis– o en grups socials diferenciats –església, nobles, ciutadans– que tenien un ordenament jurídic propi; és a dir, l'ordenament jurídic aragonès era de caràcter fragmentari. Això vol dir que cada centre de convivència o cada grup social tenia el seu fur, que podia ser municipal, de frontera, extens o nobiliari (entre els furs, sapigueu veure la importància del *Fuero de Jaca*). Hauríeu d'identificar cada tipus de fur, explicant-ne l'origen i les característiques.

Al costat d'aquests drets particulars –els furs–, apareix el dret general d'Aragó o dret del rei. Al segle XIII aquest dret general s'identificava amb diversos elements: furs locals o personals, jurisprudència judicial, *Liber Iudiciorum*. Hi havia, doncs, una situació de confusionisme i inseguretat jurídica, i per això Jaume I va encarregar compilar i sistematitzar aquest dret general a Vidal de Canelles (1247), que realitzà els *Fueros de Aragón* i el *Vidal Maior*. D'aquestes obres n'heu de veure les característiques: la redacció i estructura, el contingut, la vigència, l'exclusivitat. Es va crear, d'aquesta manera, un sistema jurídic complet que trobava la seva font subsidiària en l'equitat i la jurisprudència judicial (*observancias*). Heu de saber veure quin tipus d'equitat és i el seu paper en la introducció a Aragó de la cultura del *ius commune*.

Una part important del dret general, la constitueixen les normes creades en Corts, que hauríeu de saber identificar, explicant on es poden trobar (a quina obra jurídica s'afegeixen) i quines matèries regulaven.

Dins del panorama del dret aragonès va adquirir molta importància la figura del Justícia d'Aragó, magistrat que coneixia de les causes sorgides entre el rei i els nobles aragonesos. La jurisprudència del seu tribunal donà lloc a la redacció d'observances. Les més importants foren les d'Hospital (s. XIV) i, sobretot, les de Martín Díaz de Aux (1437), que es van afegir als *Fueros de Aragón*, esdevenint veritables textos legals. Després del 1437 va triomfar entre els juristes aragonesos un ordre de prelació de les fonts del dret aragonès que vosaltres hauríeu d'ésser capaços d'identificar.

Seria interessant, així mateix, que entenguéssiu la tasca compiladora que es produirà a Aragó a partir del segle XV, identificant els criteris que es van fer servir i el contingut de les compilacions.

L'ordenament jurídic aragonès va perviure amb aquests elements fins a la fi de la Guerra de Successió i el Decret de Nova Planta, objecte ja d'una altra lliçó.

Referència bibliogràfica

Manual de referència:

- IGLESIA FERREIRÓS, A.: *La creación...* II, 173-199.

Complementària:

- ARRIETA ALBERDI, Jon, *El Consejo Supremo de la Corona de Aragón, 1494-1707*, Zaragoza, Institución Fernando el Católico, 1994.
- GONZÁLEZ ANTÓN, Luis, "El Justicia de Aragón en el siglo XVI (según los Fueros del Reino)", a *Anuario de Historia del Derecho Español*, 62 (1992) 565-585.
- GONZÁLEZ ANTÓN, Luis, *Las Cortes de Aragón*, Zaragoza, Librería General, 1978.
- PACHECO CABALLERO, Francisco Luis, "Potestad regia, justicia y jurisdicción en el Reino de Aragón (edades media y moderna)", a Aquilino Iglesia Ferreirós (ed.), *El Dret comú i Catalunya. Actes del VI simposi internacional, Barcelona, 31 de maig-1 de juny de 1996*, Barcelona, Fundació Noguera, "Estudis, 12", 1997, 199-254.
- SARASA SÁNCHEZ, Esteban, *Las Cortes de Aragón en la Edad Media*, Zaragoza, Guara ed., "Col. básica aragonesa, 17", 1979.

[242] Pauta corresponent a la lliçó 19 del programa

Les compilacions (L'aparició de l'Estat i el triomf del dret regi. Naixement de l'Estat)

La finalitat d'aquesta pauta és ajudar-vos a conèixer què són les compilacions (o *recopilaciones*, com també s'anomenen en altres territoris), què recullen i com les fan, qui les fa, quan les fa i per què les fa, als diferents regnes peninsulars, i en prendrem com a referents els casos castellà i català. Un dels eixos principals d'aquest bloc consistirà, doncs, a estudiar el procés que va menar els diferents territoris peninsulars a *compilar* el seu dret general propi.

És ben evident, però, que tot el que fa referència a aquesta qüestió està íntimament relacionat amb altres aspectes que ja deveu conèixer per altres temes del programa, especialment tot allò que té a veure amb la creació del dret, la legislació del monarca i de les assemblees estamentals, als diferents regnes, des de la baixa edat mitjana peninsular. Ara és el moment que els heu de repassar. Us convé rellegir-ne els aspectes generals de la relació (política) entre el monarca i els estaments de les Corts als diferents regnes (especialment, a Catalunya i a Castella), i, sobretot, els tipus de normes que fa el monarca, sia tot sol (pragmàtiques, etc.), sia en el marc de la Cort estamental (constitucions, capítols de cort, etc., per citar-ne només del cas català).

Amb caràcter previ, però, i de cara a assolir un concepte clar de *compilació* (o de *recopilación*, com s'anomenen en altres territoris), convindrà que repasseu també algunes dades – recurrents al llarg del programa, com podreu comprovar tot seguit –, dades que ja coneixeu d'altres temes de l'assignatura, com ara què eren, *conceptualment*, el *Codi Teodosià*, el *Codi Gregorià*, el *Codi Hermogenià*, i el mateix *Codi de Justinià* i el *Corpus iuris* justinianeu. D'aquesta consulta del vostre material, n'haurà de sortir una diferenciació clara entre el que és un *veritable* 'codi' del que no ho és (malgrat el nom que tradicionalment se li doni per fer-hi referència). Feu-ne memòria: tots els casos que acabem de citar reben el nom de 'codi' per una adaptació a les llengües romàniques del terme llatí 'codex' (amb el valor –diplomàtic i arxivístic– de volum documental), però adoneu-vos que *conceptualment* només poden ser i només són *compilacions*. Del que hem dit fins ara, doncs, en deriva una precisió important: els *codis*, conceptualment, per a nosaltres, apareixen a la història del dret peninsular a l'inici del constitucionalisme (art. 258 de la *Constitució Espanyola* de 1812), i no serà fins aleshores que hom podrà parlar conceptualment i amb propietat de codis civil, penal i de comerç. Les compilacions són *anteriors* al període del constitucionalisme. N'és un bon exemple el cas castellà de la *Novísima recopilación* de 1805, quan a França, l'any abans, havia estat promulgat el *Codi civil* (o *Codi de Napoleó*), circumstància que va permetre a Francisco Martínez Marina no estalviar crítiques, entre moltes altres raons, a la *Novísima*.

Enfilat així el tema sobre aquestes bases, convindrà que us atureu a reflexionar sobre quines són les circumstàncies comunes a les compilacions dels diversos territoris (recull de dret propi, de la tradició baixmedieval, de fixació de l'ordenament, de fixació d'un ordre de prelación de fonts, de sistematització, de publicació, elaboració oficial o privada, etc.) i sobre els aspectes propis de

qualsevol investigació de caràcter històric: qui, què, quan, on, com, per què, etc. Dit amb uns altres mots: qui fa les compilacions (un jurista?, una comissió?), què recullen (quins tipus de normes?), en quin moment (en quin context?), en quins indrets (en relació al territori), de quina manera (sistemàtica?, amb quins criteris?, respectant els textos?, sense respectar-los?), per quines raons (en relació al context), etc. (p. ex., caràcter privat?, oficial?, promulgades?, sense promulgar?).

Adoneu-vos que tot i dintre de les línies generals i de les tendències globals que s'hi puguin esbossar entre territoris, convindrà que més tard pareu una atenció especial a les circumstàncies que envolten cada una de les diverses compilacions o *recopilaciones*. Serà, doncs, en aquest punt on haureu de fixar-vos en quines compilacions hi ha a cada territori (Castella, Aragó, Catalunya, València, Navarra) i adquirir-ne unes nocions bàsiques. Tot un seguit de dades que ordenadament us poden estalviar feina a l'hora de recordar la informació (poso per cas Castella –pel contingut i pels errors que perpetuen–, o Catalunya –per la relativa continuïtat estructural entre les dues darreres–). No hauríeu d'acabar aquest tema sense tenir una idea clara de què són les diverses compilacions catalanes i castellanes. Pel que fa a les catalanes: la manuscrita de 1413-1422, la seva impressió coneguda com a 1495 i, sobretot, les estampacions de 1588-89 i de 1704 (les dues darreres en relació a les Corts de 1585 i de 1701-1702, respectivament); quant a les castellanes: *l'Ordenament de Montalvo* (o *Ordenanzas Reales de Castilla*) de 1484 i, sobretot, la *Nueva Recopilación* de 1567 i la *Novísima Recopilación* de 1805.

L'estudi d'aquest tema hauria de comptar també amb una certa reflexió per part vostra del fet que les compilacions no deixen de ser una punta d'un iceberg que només es pot veure ocasionalment: la correlació de forces entre els estaments i el monarca en uns vessants i en uns moments molt concrets de les històries dels diferents territoris peninsulars, i que dintre de cada regne, les compilacions acaben esdevenint fites de referència inexcusables en la determinació, en la fixació, de les disposicions generals dels dits ordenaments, i en la seva mateixa configuració.

Referència bibliogràfica

Naixement de l'Estat

Manual de referència

- IGLESIA FERREIRÓS, A.: *La creación...* II, 237-280, 281-329.

Complementària:

- IGLESIA FERREIRÓS, A., "Sobre el concepto de Estado", a *Centralismo y Autonomismo en los siglos XVI-XVII. Homenaje al Profesor Jesús Lalinde Abadía*, Barcelona, Universitat de Barcelona, "Col. Homenajes", 1989, 213-240.

- IGLESIA FERREIRÓS, A., "La realidad estatal en Cataluña", a *Manuscrits. Revista d'Història Moderna*, 13 (1995) 123-142.

- IGLESIA FERREIRÓS, A., "El Estado: Cataluña y Castilla", a *Ius Fugit*, 3-4 (1995) 101-119.

- BODIN, Jean, *Los Seis libros de la república*, selecció, estudio preliminar y traducció de Pedro Bravo Gala, Madrid, Tecnos, "Clásicos del pensamiento, 11", 1997, 3a ed. D'aquesta obra de Bodin, n'hi ha altres edicions escollides, p. ex., *Los Seis libros de la república*, selecció, traducció e introducció de Pedro Bravo, Madrid, Aguilar, "Iniciación jurídica", 1973.

- DOMÍNGUEZ ORTIZ, Antonio, *Las clases privilegiadas en la España del Antiguo Régimen*, Madrid, Istmo, "Fundamentos, 31", 1973.

- ELLIOTT, John H., *La revolta catalana, 1598-1640. Un estudi sobre la decadència d'Espanya*, Barcelona, Vicens Vives, "Biografies catalanes, Assaigs, 3", 1966, 1a ed. Aquesta obra ha estat reeditada, amb correccions i afegits de l'autor, com a 2a edició, Barcelona,

Vicens Vives / Crítica, "Sèrie general, 9", 1989, L'original, *The Revolt of the Catalans. A Study in the Decline of Spain (1598-1640)*, va ser publicat el 1963 per la Cambridge University Press. N'hi ha una edició en castellà, *La rebelión de los catalanes: un estudio sobre la decadencia de España (1598-1640)*, Madrid, Siglo XXI, 1977.

- GARCÍA MARÍN, José Maria, "En torno a la naturaleza del poder real en la monarquía de los Austrias", en *Historia. Instituciones. Documentos*, 11 (1984) 115-156.

- GENET, Jean-Philippe (ed.), *Genèse de l'état moderne. Bilans et perspectives. Paris 19-20 septembre 1988*, París, CNRS, 1990.

- GONZÁLEZ ANTÓN, Luis, *Las Cortes en la España del Antiguo Régimen*, Madrid / Zaragoza, Institución Fernando el Católico / Siglo XXI, 1989.

- STRAYER, Joseph R., *Sobre los orígenes medievales del Estado moderno*, Barcelona, 1986, 2a ed. (1a en Col. Ariel, "Ariel, 60").

De context:

- GUENÉE, Bernard, *Occidente durante los siglos XIV y XV. Los Estados*, Barcelona, Labor, 1985, "Nueva Clio, 22". N'hi ha una nova edició francesa, la 5a, posada al dia: *L'Occident aux XIVe et XVe siècles. Les États*, Paris, PUF, 1993, "Nouvelle Clio". La 1a ed. francesa és de 1971.

- GONZÁLEZ ALONSO, Benjamín, "Del Estado absoluto al Estado constitucional", en *Manuscrits. Revista d'Història Moderna*, 4/5 (1987) 81-90.

Compilacions

Manual de referència:

- IGLESIA FERREIRÓS, A.: *La creación...* II, 331-407, 409-435, 442-452, per a les compilacions als diversos territoris.

Complementària:

- BERMEJO, José Luis, "Acotaciones a la última fase del proceso recopilador", a *Anuario de Historia del Derecho Español*, 57 (1987) 207-264.

- BERMEJO, José Luis, "Primeras ediciones de la Nueva recopilación", a *Anuario de Historia del Derecho Español*, 64-64 (1993-1994) 1033-1040.

- FONT RIUS, J.M., "Estudi introductori", a *Constitucions de Catalunya. Incunable de 1495*, Barcelona, Departament de Justícia, Generalitat de Catalunya, "Textos jurídics catalans, Lleis i costums, IV/2", 1988, ix-cxxxvii.

- PONS GURI, Josep M.: "Introducció", a *Constitutions y altres Drets de Cathalunya* [= reproducció anastàtica de la compilació de 1704], col. Textos Jurídics Catalans, Lleis i Costums IV/2, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1995, pàg. I-XX (del mateix autor, en podeu veure la veu "Constituciones de Cataluña", dins de la *Nueva Enciclopedia Jurídica* publicada bajo la dirección de Carlos-E. Mascareñas, V, Francisco Seix, Barcelona, 1953, 232-240, reeditada en versió catalana amb algun afegit a Josep M. PONS I GURI, *Recull d'estudis d'Història jurídica Catalana*, III, Fundació Noguera, "Col. Textos i Documents, 22", Barcelona, 1985, 55-76.

De context:

- BROCÁ, Guillermo M^a. de: *Historia del derecho de Cataluña, especialmente del Civil, y Exposición de las Instituciones de Derecho civil del mismo territorio en relación con el*

Código de Civil de España y la Jurisprudencia, I, Herederos de Juan Gili, Barcelona, 1918 (reed. anastàtica, Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya, "Textos Jurídicos Catalans, 1, Escriptors I/1", Barcelona, 1985).

[243] **Pauta corresponent a la lliçó 20 del programa**

Els decrets de nova planta (L'aparició de l'Estat i el triomf del dret regi. Naixement de l'Estat)

Amb aquesta denominació de "nova planta" fem referència al canvi que es va produir, a tots els nivells i, per tant, al jurídic, als diversos territoris de la Corona d'Aragó, ran del desenllaç de la guerra de successió a la Corona d'Espanya. Pel que fa al terme, tingueu present que es tracta de la "nova planta de la reial audiència", de l'òrgan superior encarregat d'administrar justícia en nom del rei en cada un d'aquests territoris, els quals passen a formar part dels dominis de Felip V. Aquesta constatació ja ens indica que la solució als diversos regnes, tot i que singular per a cada un, comparteix la circumstància comuna d'una "nova" estructuració política i jurídica centrada al voltant de la dita institució, dependent del monarca.

Així doncs, tingueu present que els fets solen arrencar de la mort sense successió de Carles II. La majoria de materials d'estudi recullen referències al conflicte bèl·lic, de vegades amb una extensió notable, que no ajuda l'estudiant d'història del dret sinó a situar en el context adequat les fites que a nivell jurídic sovint només són esmentades. Us recomanem doncs que us concentreu en els aspectes més historicojurídics de la qüestió i els situeu en la perspectiva adequada.

Pot ajudar-vos a veure globalment la qüestió el fet que els territoris de la Corona d'Aragó són vençuts militarment en diferents dates de començament del segle XVIII i annexats, en virtut del dret de conquesta, a una nova monarquia, ara sí, "sobirana" [pot enriquir el vostre coneixement teòric de la qüestió, en aquest punt, donar un cop d'ull a l'obra de Jean Bodin –s. XVI–, en especial pel que fa a com va (re-)elaborar i formular el concepte de "sobirania" a partir de la realitat francesa coetània que ell va viure].

També haureu de fixar-vos en aquest moment en quins canvis suposen els diversos decrets, en especial pel que fa a les institucions i als càrrecs i oficials que abans hi havia als dits regnes que, ara, amb la sobirania invocada i duta a la pràctica, no poden coexistir (i en quin territori i en quin àmbit es fan excepcions, si se'n fan).

També convindrà que us atureu a reflexionar sobre les diferents conformacions de les reials audiències de Catalunya i d'Aragó, així com de les solucions valenciana i mallorquina (denominació, estructuració, qui n'és el responsable màxim, de qui depèn, en quines qüestions té competència, etc.), altres disposicions dels decrets i, de retop, d'una qüestió cabdal per a la història del dret de cada un dels territoris afectats: com queda l'ordenament jurídic (en els diversos àmbits) de cada un dels regnes després del decret de nova planta respectiu. Adoneu-vos del problema que es planteja per determinar quin serà el dret supletori aplicable, especialment a Catalunya. Més concretament, i per la transcendència que després tindrà al segle XIX, en ple període codificador –sobretot a l'ordenament civil–, aquesta qüestió, convindrà que us fixeu en què conforma a partir de la nova planta l'ordenament jurídic de cada regne, o dit altrament, quin és el dret propi que subsisteix després del decret de nova planta a cada un dels territoris? Heu de tenir present que la resposta a aquesta pregunta combinada amb el que ja deveu saber dels ordres de prelació d'aquests territoris (p. ex., per al cas català el de 1599) eixamplen força l'abast i la transcendència de l'afirmació del monarca. D'altra banda, l'afirmació del monarca ha de ser contextualitzada i convindrà que us adoneu amb quina fórmula iguala l'ordenament de cada territori a les lleis de Castella, o, amb unes altres paraules, quin és el pes que es reconeix al dret "tradicional" de cada territori.

Referència bibliogràfica

Manual de referència:

- IGLESIA FERREIRÓS, A.: *La creación...* II, 435-442.

Complementària:

- FAIRÉN, V., "El Derecho aragonés desde el Decreto de Nueva Planta hasta el Código civil", en *Revista de Derecho Privado*, 29 (1945) 358-369 i 428-435.
- GARRIGA, Carlos, "Las ordenanzas de la Real Audiencia de Cataluña (1741). (Una contribución al estudio del régimen de la Nueva Planta)", en Aquilino Iglesia Ferreirós (ed.), *Estat, Dret i Societat al segle XVIII. Homenatge al Prof. Josep M. Gay i Escoda*, Barcelona, Associació Catalana d'Història del Dret "Jaume de Montjuïc" [= *Initium. Revista catalana d'Història del dret*, 1 (1996)], 371-396.
- GAY ESCODA, Josep Maria, "La gènesi del Decret de Nova Planta de Catalunya. Edició de la consulta original del «Consejo de Castilla», de 13 de juny de 1715", a *Revista Jurídica de Catalunya*, 1982, pàg. 7-41 i 263-348.
- GAY ESCODA, Josep Maria, *El corregidor a Catalunya*, Madrid, Marcial Pons / Seminario de Historia del Derecho de Barcelona, "Publicaciones del Seminario de Historia del Derecho de Barcelona, 3", 1997.
- PESET REIG, Mariano, "Notas sobre la abolición de los Fueros de Valencia", a *Anuario de Historia del Derecho Español*, 42 (1972) 675-716.

De context:

- ALBAREDA i SALVADÓ, Joaquim, *Els Catalans i Felip V: de la conspiració a la revolta, 1700-1705*, Barcelona, Vicens Vives / Fundació La Caixa, 1993.
- MERCADER i RIBA, Joan, *Felip V i Catalunya*, Barcelona, Ed. 62, 1968.
- TOMÁS y VALIENTE, Francisco, "El Estado absolutista: el gobierno de la Monarquía y la administración de los reinos", a *Historia de España Menéndez Pidal* (dirigida por José María Jover Zamora), tom 25 ("La España de Felipe IV"), Madrid, Espasa-Calpe, 1982, 3-214.

[244] Pauta corresponent a la lliçó 21 del programa

L'aparició d'un dret nacional espanyol com a conseqüència del triomf de la sobirania nacional espanyola. L'Estat constitucional. Les constitucions.

Tingueu clar, abans de començar a estudiar les diferents constitucions que hi va haver al segle XIX a Espanya, el context on apareixen. En aquell segle hi hagué un canvi en l'organització política i jurídica, a partir de la "revolució burgesa"; en definitiva, un canvi de model social, econòmic, polític i jurídic que heu de saber explicar.

Identifiqueu els elements ideològics de la revolució francesa (el iusnaturalisme racionalista, el liberalisme polític i el liberalisme econòmic), que van donar lloc a un nou ordre jurídic que es va plasmar en una constitució escrita i en uns codis i vegeu que el nou ordre va arribar a Espanya al llarg d'unes etapes i d'un procés llarg i complex: la progressiva liquidació de les bases de l'Antic Règim i el nou sistema jurídic i polític que es va construir, amb un marc legal diferent a l'anterior, imposat des de l'Estat, des del poder polític. Una classe social –la burgesia– va crear les condicions jurídiques i polítiques necessàries per ordenar la societat d'acord amb els seus interessos i principis ideològics.

Vegeu els canvis produïts: la transformació del règim jurídic de la propietat de la terra; les mesures adoptades tendents a crear un nou règim jurídic per a les relacions de producció i l'intercanvi; la discussió sobre quin havia de ser el model d'Estat i la seva organització territorial.

I el que és més important: saber explicar com es va crear el dret a partir de la revolució burgesa i en què va consistir el nou sistema normatiu liberal, amb la influència dels principis teòrics de la ideologia liberal, en virtut dels quals l'Estat es configurava com un Estat de Dret i que van substituir els principis teòrics de l'absolutisme (recordeu el poder absolut del monarca, la voluntat del qual creava el dret, els estaments privilegiats i la desigualtat davant la llei, arbitri dels administradors i jutges, no gaire ben diferenciats entre ells) pels principis teòrics de la Il·lustració i el liberalisme (principi de legalitat, principi de racionalitat, principi de nacionalitat, principi d'igualtat, principi de separació de poders, sobirania nacional i creació del dret per part de la nació mitjançant els seus representants, el sufragi, etc.).

Per tant, l'element clau en aquesta configuració de l'Estat de Dret és la constitució, que heu de saber definir i explicar, tenint en compte el paper ordenador de l'Estat i el lloc que ocupa en la "piràmide normativa". A l'Estat espanyol hi va haver al llarg del segle XIX una sèrie de constitucions que van ordenar l'estructura de l'Estat i els drets dels ciutadans, és a dir, el nou sistema jurídic, però recordeu que l'ordenació jeràrquica de les fonts no s'estableix a Espanya a les constitucions promulgades al segle XIX, que no en deien res, sinó que es va establir al Codi Civil.

Per acabar, a l'hora d'estudiar les diferents constitucions no es tracta que sapiguen tots els mecanismes constitucionals i tots els seus preceptes, sinó que heu d'entendre en cada constitució les seves característiques:

- 1) Situació política de la qual procedeix cada constitució.
- 2) Principis ideològics assumits per cadascuna d'elles.
- 3) Breu exposició dels òrgans de l'Estat regulats constitucionalment.
- 4) Sistema electoral recollit i desenvolupat a cada constitució.

Referència bibliogràfica

Manual de referència:

- IGLESIA FERREIRÓS, A.: *La creación...* II, 455-492 i 493-537.

Complementària:

- ARGÜELLES, Agustín de, *Discurso preliminar a la Constitución de 1812*. Introducció de Luis Sánchez Agesta, Madrid, Centro de Estudios Constitucionales, 1989.

- GONZÁLEZ ALONSO, Benjamín, "Sobre el antiguo régimen y la revolución liberal", a Aquilino Iglesia Ferreirós (ed.), *Estat, Dret i Societat al segle XVIII. Homenatge al Prof. Josep M. Gay i Escoda*, Barcelona, Associació Catalana d'Història del Dret "Jaume de Montjuïc" [= *Initium. Revista catalana d'Història del dret*, 1 (1996)], 715-730.

- LORENTE SARIÑENA, Marta, *Las infracciones a la Constitución de 1812. Un mecanismo de defensa de la Constitución*, Madrid, Centro de Estudios Constitucionales, 1988.

- SIEYES, Emmanuel, *¿Qué es el Tercer Estado? Ensayo sobre los privilegios*. Introducció y notas de Marta Lorente Sariñena y Lidia Vázquez Jiménez, Madrid, Alianza, "Libro de bolsillo, 1402", 1989.

De context:

- ÁLVAREZ ALONSO, Clara, *Lecciones de historia del constitucionalismo*, Madrid / Barcelona, Marcial Pons, 1999.
- CLAVERO, Bartolomé, *Manual de Historia constitucional de España*, Madrid, Alianza Editorial, 1989.
- GACTO FERNÁNDEZ, Enrique; ALEJANDRE GARCÍA, Juan Antonio; GARCÍA MARÍN, José María, *El derecho histórico de los pueblos de España (temas para un curso de historia del derecho)*, Madrid, Universidad [Complutense] de Madrid, 1982; esp. pàg. 513-565.
- TOMÁS y VALIENTE, Francisco, *Manual de Historia del Derecho Español*, Madrid, Editorial Tecnos, 1996 (setena reimpressió de la quarta edició de 1983); esp. pàg. 401-585.

[245] Pauta corresponent a la lliçó 22 del programa

L'aparició d'un dret nacional espanyol com a conseqüència del triomf de la sobirania nacional espanyola. L'Estat constitucional. Codificació

El primer que cal fer a l'hora de preparar-se aquesta lliçó és tenir clares les diferències entre un codi i una compilació; i en aquest sentit cal entendre el codi com un producte històric, que neix en un cert moment, en un lloc determinat i en unes condicions històriques especials. A continuació cal fer un esforç per posar-se en el context historicojurídic en què són redactats els primers codis. Cal parar esment en quines són les causes –les diverses causes– que fan possible i que empenyen el procés codificador. A més a més d'haver-hi molts factors que hi van incidir, veureu també que als segles XVIII i XIX no tothom era favorable a codificar el dret i, doncs, que van coexistir tendències contràries. Per d'altres assignatures coneixereu la polèmica que va haver-hi a Alemanya al segle XIX, a propòsit del projecte de codificar el dret privat, entre Savigny, el creador de l'Escola Històrica del Dret (que considerava que el dret era un producte de l'esperit popular), i Thibaut, partidari d'una concepció racionalista del dret. En fi, no podeu oblidar l'íntima relació que hi ha entre la codificació i la fi de l'Antic Règim o la revolució francesa com la primera de les revolucions burgeses. En aquest sentit, veureu que hi ha una estreta relació entre la redacció dels primers codis i les primeres constitucions (enteses en el sentit modern de la paraula). S'ha dit que el codi i la constitució són dues cares d'una mateixa moneda. Mentre que el codi organitza la nova societat burgesa, la constitució organitza el nou estat liberal. Allò que el codi és en el dret privat, penal o mercantil, ho és la constitució en el dret públic.

A continuació haureu d'entrar en l'estudi dels diferents codis que van ser fets: la codificació del dret mercantil, la penal i, finalment, la civil. No es tracta de memoritzar cadascun dels projectes i anar afegint dates i més dates. Cal comprendre el nucli de cadascun d'aquests processos, les circumstàncies que els van envoltar i, sobretot, el canvi profund que tot això va suposar en la societat de l'època. La codificació conté una gran dosi de ruptura, formal i substancial, amb el dret d'aquell moment. Tingueu present que codificar, tal com es va fer al segle XIX, implica desenvolupar una tècnica especial que no té res a veure amb les compilacions que es feien als regnes peninsulars des de l'edat mitjana. El *codi* té afany de resoldre absolutament tots els problemes o, si més no, de donar les claus necessàries per fer-ho. El *codi*, en definitiva, superant la juxtaposició de materials, havia de ser un tot harmoniós fruit de la raó de l'home. D'altra banda, la codificació implicarà la cristal·lització dels drets respectius. Amb el codi es trenca amb la tradició medieval i moderna i s'enceta una etapa nova. Veureu que si les recopilacions reflectien i s'adreçaven a una societat estamental, els codis tenen per destinataris ciutadans formalment iguals davant de la llei; aquells ciutadans que van ser els subjectes actius de la revolució burgesa.

Quan us atureu en la codificació del dret civil, haureu de parar atenció especialment als següents aspectes. Quins eren els eixos bàsics –les matèries concretes dins del dret privat– que van suscitar major consens i al voltant de les quals tothom es mostrava favorable; quin era, en definitiva, el nucli central de la codificació del dret civil. A continuació vegeu quins problemes va suscitar el

procés –concret i material– de redacció del *Codi civil*. Hi ha friccions entre tradicions jurídiques? Quines tradicions jurídiques subsisteixen en aquests moments del segle XIX? O, dit d'una altra manera, quins eren els drets qualificats de *forals* en aquella època? ¿Els decrets de nova planta de Felip V no havien unificat tot el dret en tots els territoris espanyols? Vistos els problemes que aixecarà la tasca real i concreta de codificar el dret civil a Espanya, vegeu, entre les diverses possibles, quina opció es va prendre i, doncs, com es va resoldre el problema de les tradicions jurídiques diferents dels territoris *forals*. Al final heu de tenir clar en quines condicions va ser promulgat el Codi Civil, en quins territoris espanyols va ser vigent i de quina manera, i què va passar amb els drets anomenats *forals*. Cal que tingueu bon coneixement del procés que es va seguir en cada territori per compilar aquests drets *forals*, amb la qual cosa haureu entrat, sense adonar-vos-en, en el present, quan la CE de 1978 al·ludeix a les capacitats de les respectives autonomies –en els casos que ho reconeixen els seus estatuts d'autonomia– de conservar, modificar i desenvolupar els drets civils o *forals* allí on n'hi hagi.

Acabada d'estudiar aquesta lliçó, se suposa que heu de ser capaços de comprendre molt millor el present que ens ha tocat de viure i l'actual situació jurídica espanyola pel que fa als diferents drets civils que hi coexisteixen.

Referència bibliogràfica

Manual de referència:

- IGLESIA FERREIRÓS, A.: *La creación...* II, 539-586.

Expressament recomanada:

- CARONI, Pio: *Lecciones catalanas sobre la historia de la codificación*, Madrid, Marcial Pons, "Publicaciones del Seminario de Historia del Derecho de Barcelona, 1", 1996.

Complementària:

- ALONSO ROMERO, Paz, *El proceso penal del Antiguo Régimen*, Salamanca, Universidad de Salamanca, 1979.

- CLAVERO, Bartolomé, "La idea de código en la Ilustración jurídica", a *Historia. Instituciones. Documentos*, 6 (1979) 49-88.

- GAY ESCODA, Josep M., "Notas sobre el derecho supletorio en Cataluña desde el decreto de nueva planta hasta la jurisprudencia del Tribunal Supremo", en *Hispania. Entre derechos propios y derechos nacionales. Atti dell'incontro di studio Firenze - Lucca, 25, 26, 27 maggio 1989*, a cura di B. Clavero, P. Grossi, F. Tomás y Valiente, Milano, Giuffrè, "Per la storia del pensiero giuridico moderno, 34/35", 1990, II, 805-865.

- ROCA TRIAS, Encarna, "La supervivència de les institucions romanes en el Dret civil de Catalunya", a Aquilino Iglesia Ferreirós (ed.), *Actes del I Simposi jurídic Principat d'Andorra / República de San Marino. El "ius commune" com a dret vigent: l'experiència judicial d'Andorra i San Marino*, 2 vol., Andorra, Institut d'Estudis Andorrans, 1994, II, 735-754.

- SALVADOR CODERCH, Pablo, *La compilación y su historia. Estudios sobre la codificación y la interpretación de las leyes*, Barcelona, Bosch, Casa editorial, 1985.

- TOMÁS y VALIENTE, Francisco, "La Constitución de 1978 y la historia del constitucionalismo español", a *Anuario de Historia del Derecho Español*, 50 (1980) 721-751.

- TOMÁS y VALIENTE, Francisco, "La obra legislativa y el desmantelamiento del Antiguo Régimen", a *Historia de España Menéndez Pidal* (dirigida por José María Jover Zamora), tom 34 ("La España isabelina y el sexenio democrático"), Madrid, Espasa-Calpe, 1981, 141-193.

- TOMÁS y VALIENTE, Francisco, *El marco político de la desamortización en España*, Barcelona, Ariel, "Ariel quincenal, 54", 1983, 4a ed. N'hi ha altres edicions, també en altres col·leccions.
- TOMÁS y VALIENTE, Francisco, *La tortura en España. Estudios históricos*, Barcelona, Ariel, 1973, "Ariel quincenal, 77". Una 2a ed., augmentada, Barcelona, Ariel, "Ariel; 120", 1994.
- TOMÁS y VALIENTE, Francisco. *El Derecho Penal de la Monarquía Absoluta* (siglos XVI-XVII-XVIII), Madrid, Tecnos, 1969. Una 2a ed., Madrid, Tecnos, "Semilla y surco. Serie de ciencia política", 1992.

De context:

- GACTO FERNÁNDEZ, Enrique; ALEJANDRE GARCÍA, Juan Antonio; GARCÍA MARÍN, José María, *El derecho histórico de los pueblos de España (temas para un curso de historia del derecho)*, Madrid, Universidad [Complutense] de Madrid, 1982; esp. pàg. 513-565.
- TOMÁS y VALIENTE, Francisco, *Manual de Historia del Derecho Español*, Madrid, Editorial Tecnos, 1996 (setena reimpressió de la quarta edició de 1983); esp. pàg. 401-585.

5. LA BIBLIOGRAFIA GENERAL

5.1. El manual de referència

[250] Com a manual de referència us proposem el següent:

Aquilino IGLESIA FERREIRÓS: *La creación del Derecho. Una historia de la formación de un derecho estatal español. Manual*, 2 vol., Madrid, Editorial Marcial Pons, 1996.

De la 1a ed. d'aquesta obra (Barcelona, Ed. Gráficas Signo, 1992), se'n va publicar una completa versió catalana: Aquilino IGLESIA FERREIRÓS: *La creació del dret. Una història de la formació d'un dret estatal espanyol. Manual*, 2 vol., Ed. Gráficas Signo, Barcelona, 1993.

[251] Com podreu comprovar, es tracta d'un manual força complet, complex i que entra molt a fons en els temes que hi són tractats, fet que s'explica tenint en compte que l'obra és resultat de les investigacions personals de l'autor. Cal tenir en compte que l'estil de la redacció i la disposició de la matèria no estan pensats per ser memoritzats, sinó més aviat per respondre a les necessitats pròpies del desenvolupament de l'assignatura al llarg del curs, circumstància que en el fons és summament positiva. Convé, doncs, encarar el manual amb l'ànim de comprendre l'argument històric que proposa i no amb l'ànim de memoritzar-lo tot sencer.

Aquest manual ha estat dissenyat pensant que se'n puguin fer nivells de lectura diferents; així: per a qui vulgui llegir el mínim, només li caldrà llegir la lletra de cos més gran, que desenvolupa l'argument principal; per a qui vulgui aprofundir-hi una mica més, li caldrà llegir també la lletra de cos més petit del text, i qui vulgui aprofundir-hi encara més, n'haurà de llegir, a més a més, les notes a peu de pàgina i les notes finals. Només hi trobareu la bibliografia necessària, ja que, com hem dit, gairebé tota l'obra és fruit de la recerca personal de l'autor, a més de trobar-hi les útils remissions – essencials en una disciplina com la nostra – a les fonts del dret més importants al llarg de tot el període que ens interessa, les edicions de fonts que cal fer servir i la forma de manejar-les i citar-les [v. § 254 i ss.].

Un clar exemple de l'argumentació històrica

[252] Del mateix autor que el manual de referència i l'antologia, hi ha una obra de síntesi molt útil, exemple de preeminència de l'argumentació sobre la dada, i la lectura de la qual us recomanem força:

Aquilino IGLESIA FERREIRÓS, *Individuo y familia. Una historia del derecho privado español*, a Miguel Artola (Director) "Enciclopedia de Historia de España. I. Economía. Sociedad", Alianza Editorial, Madrid, 1988; vol. I, pàg. 433-439, 458-464, 481-491, 508-516, 530-536 (aquestes pàgines són les que fan referència a la part general de l'evolució del dret en els diferents regnes hispànics des de l'època romana fins a la contemporània).

5.2. L'antologia de textos de referència

[253] Aquilino IGLESIA FERREIRÓS, *La creación del Derecho. Antología de textos*, Madrid, Marcial Pons, 1996, 3a ed. corregida i augmentada.

És l'antologia de textos complementària del *manual* de l'autor, que recull els textos que serveixen de base a la seva argumentació, en versió castellana acompanyada del text original, llevat dels textos medievals escrits en llengües peninsulars. A més de la interessant introducció, els textos tenen preguntes formulades per estimular la tasca reflexiva dels estudiants de cara a la comprensió de la matèria.

5.3. Un exemple d'utilització dels recursos del manual de referència

[254] Per ampliar la informació, resulta especialment interessant consultar les dades que dona el manual en qüestió, sobretot a les notes a peu de pàgina i a les notes finals. Si a més resulta que el manual de referència està dissenyat en nivells de lectura diferents, aleshores també ens podrem beneficiar del segon nivell de lectura.

Vegem-ho amb uns exemples:

[255] *Del segon nivell de lectura del manual* (IGLESIA FERREIRÓS, *La creación ...*, I, 195-196): La presència visigoda a l'Aquitània II comporta plantejar-se la qüestió, no solament de la creació del dret pel monarca got mitjançant noves lleis per a noves situacions, com ara el repartiment de terres (cf. pàg. 195, paràgraf 3r), sinó també ser conscient que les lleis visigodes es nodreixen de la tradició romana, i que en aquest aspecte concret de la divisió de terres hi havia hagut el precedent romà de l'hospitalitat militar (cf. paràgraf pàg. 195-196), on trobarem les referències a la constitució d'Arcadi i d'Honor de l'any 398 (cf. n. 22, pàg. 195) i d'una constitució de Constantí del 361 (cf. n. 23, pàg. 195), a més de trobar explicitades qüestions de detall de les proporcions del repartiment de terres entre visigots i provincials romans (cf. paràgraf pàg. 195-196). Una altra manera de treure'n profit és per conèixer el contingut de determinades obres jurídiques. P. ex., dintre de les col·leccions mixtes de *iura*, el contingut de la compilació coneguda amb el nom de *Collatio legum Mosaicarum et Romanarum*, és explicitat al darrer paràgraf de la pàg. 171 (IGLESIA FERREIRÓS, *La creación...*, I, 171).

[256] *De les notes a peu de pàgina*. Ultra els dos casos citats de referències a les fonts on localitzar les constitucions dels emperadors romans (al *CTh.*[= *Codi Teodosià*] 7,8,5 i 7,8,1, respectivament), hi ha notes a peu de pàgina que donen referències per localitzar els textos de l'*Antologia*, siguin estrictament remissions al text recollit, siguin amb altres informacions referents al fragment en qüestió o a la seva interpretació. Així, p. ex., per al primer cas, cf. les notes 16, 17, 18 i 19 de les pàg. 132-133 (IGLESIA FERREIRÓS, *La creación...*, I, 132-133), que podem comparar, per al segon cas, amb la núm. 20 de la pàg. 133, la qual conté, a més, un comentari sobre els textos i

referències bibliogràfiques per contrastar. Una nota amb una referència bibliogràfica seria, p. ex., la núm. 17 de la pàg. 253 (IGLESIA FERREIRÓS, *La creación...*, I, 253). Un altre cas de les notes a peu de pàgina és el d'aquelles que contenen informació sobre les fonts, com ara la núm. 90 de la pàg. 165 (IGLESIA FERREIRÓS, *La creación...*, I, 165), que dona tota la informació necessària per a conèixer les edicions a l'abast de la font a la qual fa referència, en aquest cas el *Codi Teodosià*. Un altre cas, la núm. 112 (IGLESIA FERREIRÓS, *La creación...*, I, 171) per a la *Collatio legum Mosaicarum* que acabem d'esmentar. Com a nota aclaridora, cf. núm. 14 de la pàg. 252 (IGLESIA FERREIRÓS, *La creación...*, I, 252), on s'aclareix el concepte d'*hispani* i de *gothi*, amb una indicació bibliogràfica.

[257] *De nota final*. Les notes finals, amb precioses informacions, poden contenir dades dels diversos tipus que hem vist fins ara, si bé en comptes de referir-se a algun aspecte del fil discursiu, donen valuoses referències i valoracions crítiques de les obres que afecten la lliçó a la qual es refereixen. Aquest és el cas, p. ex., de la nota final de les pàg. 260-261 (IGLESIA FERREIRÓS, *La creación...*, I, 260-261). Un cas de nota final que, a més de recollir els treballs que serveixen de base a la lliçó, dona informacions sobre les edicions de la compilació de Justinià i altres obres que hi estan relacionades (vocabularis, índexs), és la de les pàg. 388-392 (IGLESIA FERREIRÓS, *La creación...*, I, 388-392). Nota que haurà de llegir indefectiblement qui vulgui conèixer com se cita una disposició de la compilació justiniana actualment (cf. esp. pàg. 390-391) –en contraposició a la tradició medieval (cf. esp. pàg. 391-392)–, i com s'abreugen i, doncs, què volen dir, les modernes citacions d'aquesta compilació mitjançant sigles. Un altre cas de nota final amb informacions precioses a partir de les fonts és a les p. 127-130, esp. a les pàg. 128-129, i la divergència detectada en contrastar un manuscrit medieval amb la menció d'un usatge –*Judicia curiae* / *Judicium in curia datum*– (IGLESIA FERREIRÓS, *La creación...*, II, 127-130).

[258] 5.4. D'altres manuals d'Història del Dret

- ALVARADO PLANAS, Javier / MONTES SALGUERO, Jorge J. / PÉREZ MARCOS, Regina M^a (coord.) / SÁNCHEZ GONZÁLEZ, Mª Dolores del Mar (coord.), *Temas de Historia del derecho y de las instituciones*, Madrid, UNED, "Unidades didácticas", 1999, 2a ed.

- CLAVERO, Bartolomé: *Institución histórica del derecho*, Madrid, Marcial Pons, 1992.

- CORONAS GONZÁLEZ, Santos: *Manual de historia del derecho español*, València, Tirant lo blanch, 1996.

- ESCUDERO, José Antonio: *Curso de Historia del Derecho Español. Fuentes e Instituciones Político-administrativas*, Madrid, s.i., 1995, 2a ed. revisada.

- FERRO, Víctor: *El Dret Públic Català. Les institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta*, Eumo Editorial, Vic, 1987.

- [FONT RIUS, J. M.] *Apuntes de Historia del derecho español (tomados de las explicaciones ordinarias de la cátedra)*, Universidad de Barcelona, Barcelona, 1969. N'hi ha reimpressions.

- GACTO FERNÁNDEZ, Enrique / ALEJANDRE GARCÍA, Juan Antonio / GARCÍA MARÍN, José María: *El derecho histórico de los pueblos de España (Temas y textos para un curso de historia del derecho)*, Madrid, 1994, 8a ed.

- GACTO FERNÁNDEZ, Enrique / ALEJANDRE GARCÍA, Juan Antonio / GARCÍA MARÍN, José María: *Manual básico de historia del derecho (temas y antología de textos)*, Madrid, (s.i.), 1997.

- GARCÍA-GALLO, Alfonso: *Manual de Historia del Derecho español*, 2 vol., Madrid, s.i., 1984, 9a ed. (10a reimpr.).
- HESPANHA, António Manuel, *História das instituições. Épocas medieval e moderna*, Coimbra, Livraria Almedina, 1982.
- IGLESIA FERREIRÓS, Aquilino: *La creación del derecho. Una historia del Derecho español. Lecciones*, 2 vol. Barcelona, Editorial Signo, 1989.
- LALINDE ABADÍA, Jesús: *Iniciación histórica al derecho español. Parte general: los sistemas normativos*, Selección de textos históricos: Sixto Sánchez-Lauro, Barcelona, EUB, 1998, 5a ed. rev.
- MONTANOS FERRÍN, Emma / SÁNCHEZ-ARCILLA, José: *Introducción a la historia del derecho*, 2 vol., Madrid, Dyckinson, 1988.
- MONTANOS FERRÍN, Emma / SÁNCHEZ-ARCILLA, José: *Historia del derecho y de las instituciones*, 3 vol., Madrid, Dyckinson, 1991.
- MORÁN MARTÍN, Remedios, *Materiales para un curso de Historia del derecho español*, tom I, Madrid, UNED, "Cuadernos de la UNED, 190", 1999.
- PÉREZ-PRENDES Y MUÑOZ DE ARRACO, José Manuel: *Curso de Historia del Derecho español*, Madrid, Universidad Complutense, 1989.
- PÉREZ-PRENDES Y MUÑOZ DE ARRACO, José Manuel: *Historia del Derecho español*, 2 vol., Madrid, 1999.
- PÉREZ-PRENDES MUÑOZ-ARRACO, José Manuel: *Interpretación histórica del Derecho. Notas. Esquemas. Prácticas*, Madrid, Universidad Complutense, 1996.
- PÉREZ-VICTORIA de BENAVIDES, Manuel: *Una historia del derecho*, Granada, s.i., "Recogidas, 59", 1997.
- PESET, Mariano *et alii*, *Lecciones de historia del derecho*, València, s.n., 1998. N'hi ha una a edicions de Gráficas Soler, de 1993 i s.n. de 1991.
- SÁNCHEZ, Galo: *Curso de Historia del Derecho*, rev. por J. A. Rubio, Valladolid, Ed. Miñon, 1980, 10a ed.
- TOMÁS y VALIENTE, Francisco, *Manual de Historia del Derecho Español*, Madrid, Editorial Tecnos, 1996 (setena reimpressió de la quarta edició de 1983).
- VALDEAVELLANO, Luis G[arcía]. de: *Curso de Historia de las Instituciones españolas. De los orígenes al final de la Edad Media*, Alianza Editorial, "Alianza Universidad, Textos, 53", Madrid, 1984, 7a ed. (2a ed. en AU). N'hi ha altres ed.; ara, p. ex., a "Manuales": Madrid: Alianza - (Manuales. Historia y geografía, 016), 1998.

[259] 5.5. D'altres antologies de textos d'Història del Dret

- ALVARADO PLANAS, Javier / MAQUEDA ABREU, Consuelo / MONTES SALGUERO, Jorge J. / MORÁN MARTÍN, Remedios / PÉREZ MARCOS, Regina Mª / SÁNCHEZ GONZÁLEZ, Dolores del Mar: *Prácticas de Historia del derecho: Comentarios de texto y ejercicios de autoevaluación adaptados al programa de la UNED*, Madrid / Barcelona, Marcial Pons, 1998.

- BANDRÉS SÁNCHEZ-CRUZAT, Rosa M^a, *Textos de historia del derecho*, Zaragoza, Mira Editores, 1988.
- ALONSO SECO, José María, *Textos comentados de historia del derecho*, Madrid, s.i., 1993.
- PORRAS ARBOLEDAS, Pedro Andrés, *Antología de textos de historia del derecho*, Madrid, Dykinson, 1999.
- MERCHÁN ÁLVAREZ, Antonio, *Antología sobre las épocas del derecho español (Concepto y textos de derecho histórico)*, València, Tirant lo blanch, 1998.
- FERNÁNDEZ ESPINAR, Ramón, *Antología de textos jurídicos históricos con orientaciones metodológicas para su comentario*, s.l. [Granada], s.i., s.d. [1990].
- GÁMEZ MONTALVO, M^a. F. / GARRIDO ARREDONDO, J. / LÓPEZ NEVOT, J. A. / SÁINZ GUERRA, J., *Textos para una historia del derecho español*, Granada, Comares, 1994. Recull de textos, amb breus introduccions als ordenaments de les diverses etapes històriques. Dintre de cada etapa, els textos agrupats per epígrafs (p. ex., a la pàg. 120, 'Reacción antialfonsina de nobleza y municipios'), que no són explícits a l'índex general. A les pàg. 285-290, relació de fonts i bibliografia.
- GÓMEZ RIVERO, Ricardo / PÉREZ COLLADOS, José María: *Textos de historia del derecho español contemporáneo*, Zaragoza, Egido, "Egido universidad, 25", 1999. El prof. Gómez Rivero havia publicat el 1998 uns *Textos de historia del derecho (s. XIX y XX)*, Elche, Universidad "Miguel Hernández".
- GONZÁLEZ de SAN SEGUNDO, Miguel Ángel / PÉREZ COLLADOS, José María / SOLIS FERNÁNDEZ, José, *Textos de historia del derecho español [selección]*, Zaragoza, Egido "Egido universidad, 4", 1998.
- PÉREZ-BUSTAMANTE, Rogelio / SÁNCHEZ-ARCILLA, J., *Textos de historia del derecho español*, Madrid, Dykinson, 1992.
- PÉREZ-BUSTAMANTE, Rogelio, *Textos de historia del derecho y de las instituciones públicas de España*, Madrid, Dykinson, 1995. A les pàg. 9-11, iniciació al comentari de textos; a les pàg. 12-13, quadre dels sistemes jurídics; a la pàg. 14, caracterització dels textos. Amb il·lustracions, qüestions i introducció als textos.

CAPÍTOL III

EL CURS: DOCÈNCIA I DISCÈNCIA⁴

[300] En aquest apartat ens ocuparem del desenvolupament de l'assignatura; per fer-ho, veurem algunes consideracions al voltant del ritme del curs, de les tècniques d'estudi, de les classes teòriques, dels apunts, de com plantejar un treball de curs, de com fer una recensió i de les classes pràctiques.

1. EL RITME DEL CURS

[301] Si bé el desenvolupament del curs es dissenya a partir del programa i en funció del nombre de crèdits de l'assignatura (en té assignats 7,5, dels quals 6 de teòrics i 1,5 de pràctics), el ritme del curs ve determinat, en bona mesura, per la distribució d'hores lectives, perquè, actualment, l'assignatura té assignades, al llarg de la setmana, dues hores al primer quadrimestre i tres al segon.

Sempre que coincideixi que les classes siguin dies consecutius, el ritme del curs s'intensificarà puntualment, mentre que si es tracta de dies alterns, es distribuirà d'una manera més uniforme. Pensant en els alumnes, des del nostre punt de vista, és preferible que sigui, sempre que es pugui, en dies alterns, perquè l'esforç que requereix l'assignatura es pot distribuir d'una manera més homogènia. En un altre cas, l'esforç de l'activitat pròpia dels estudiants tendeix a descompensar-se, ja que l'esforç s'intensifica en dos –o tres– dies seguits, i no n'hi torna a haver fins al cap de cinc –o de quatre– dies, amb el cap de setmana pel mig. Fóra convenient, doncs, que tant els docents com els discents, així com les autoritats acadèmiques, prenguessin consciència d'aquesta situació per tal d'encarar l'assignatura de la millor manera possible [v. § 305-306].

[302] La nostra recomanació, mai prou vegades recordada al llarg del curs, és que *convé dur al dia l'assignatura*. Dit amb unes altres paraules, els estudiants haurien d'anar treballant la matèria al mateix ritme del curs, i encara seria millor si poguessin dur les lectures dels temes un xic avançades. Aquesta recomanació, que pot tenir caràcter general, és especialment rellevant en una assignatura com la nostra, que abraça un àmbit cronològic força ample i uns referents territorials prou diversos com per anar-la treballant gradualment i anar-la entenent, i no deixar-la per a una embranzida final.

⁴ D'entre les obres que aspiren a iniciar els estudiants al món universitari, i com que està pensada com una introducció a l'estudi del dret, destaquem la de Juan Ramón Capella (*El aprendizaje del aprendizaje*, editorial Trotta, Madrid, 1995), en la qual s'hi poden trobar consideracions interessants, suggerents i profitoses sovint no exemptes d'ironia, per a l'estudiant de Dret. Amb un altre to ben diferent, Angel LATORRE, *Introducción al Derecho*, Barcelona, Ariel, 1999, 15a edició posada al dia.

Us desaconsellem especialment aquesta darrera opció perquè la nostra assignatura, a més, requereix una assimilació gradual i interrelacionada de les diverses etapes històriques, ja que si no, no se n'entendria l'evolució històrica, on cada etapa es presenta com un resultat de la superació de l'anterior.

Amb tot, sabem prou bé que les preferències d'estudi varien de persona a persona, i que no sempre els pressupòsits teòrics referents a la manera d'estudiar que us plantejem els docents són acceptats més que com una declaració formal que fa el professorat, i doncs, no gaires vegades són duts a la pràctica pels estudiants. És per això que, dintre dels suggeriments que tractem tot seguit amb les *Tècniques d'estudi*, us recomanem que, entre d'altres consideracions, us feu un *horari d'estudi* per a la nostra i per a les altres assignatures que hàgiu de preparar al llarg del curs.

2. LES TÈCNIQUES D'ESTUDI

[303] Som del parer que els estudiants universitaris, gairebé la tercera part de la vida dels quals ha transcorregut en centres d'ensenyament, han anat consolidant determinades habilitats, personalitzades, que els han permès anar adquirint els coneixements per anar superant les diverses assignatures amb què s'han anat trobant. Si bé el principi de l'autonomia de la voluntat és el que preval i és l'estudiant qui decideix en primera instància com vol encarar una assignatura, pensem que un alumne/a responsable *ha de plantejar-se com ha d'estudiar* cada una de les assignatures de què s'ha matriculat i de què vol ser avaluat, perquè no totes les assignatures, i en especial una assignatura formadora com la nostra, han de poder-se preparar de la mateixa manera.

És per aquestes raons que volem incorporar en aquesta reflexió alguns elements que l'experiència docent ens ha aportat i que ens sembla que us poden ajudar a reflexionar sobre com convé preparar la nostra disciplina. Hi ha, però, alguns aspectes que deixarem específicament de banda, els quals són prou tractats en monografies concretes fàcilment localitzables⁵.

[304] *Model d'examen i forma d'estudiar*

La primera consideració a fer és que en una mateixa assignatura el model d'examen pot condicionar la manera d'estudiar. La preparació per a un examen tipus test no ha de coincidir necessàriament amb la que fariem per a un examen a base de preguntes curtes, o de preguntes llargues (o temes), i encara menys amb la que fariem per a un exercici que es basés en un comentari de text, o per a un examen basat en un model mixt, o fins i tot en un examen oral [v. § 800 i ss.].

[305] *Horari d'estudi*

El segon aspecte és que, tant si s'acosten els exàmens com si no, *és convenient portar l'assignatura tan al dia com us sigui possible*. Per fer-ho, és força recomanable que cada un de vosaltres es faci *el seu horari d'estudi*. La finalitat de l'horari d'estudi (que convé no confondre amb

⁵ Estem pensant en mètodes, sovint força reveladors, sia per a reforçar o millorar la memòria, sia per a prendre notes i llegir, o fins i tot encara per estudiar, com ara: R[oberto]. G[ARCÍA]. CARBONELL, *Lectura rápida para todos. Método completo de lectura veloz y comprensiva*, Madrid, Edaf, 1983; Brigitte CHEVALIER, *Lectura y toma de notas*, Barcelona, Edunsa, 1997; [LAROUSSE], *Expresión escrita. Manual práctico*, Barcelona, Larousse, 1994; Michèle BROWN, *Cómo estudiar con eficacia*, Girona, Tikal, s.a.; R[oberto]. G[ARCÍA]. CARBONELL, *Estudiem sin esfuerzo. Nuevo método de motivación, estudio, atención-concentración y memoria*, Madrid, Edaf, 1987; Richard M. FENKER Jr. (con Reverdy MULLINS), *Cómo estudiar y aprender más y mejor en menos tiempo*, Madrid, Edaf, 1981; Derek ROWNTREE, *Aprende a estudiar. Introducción programada a unas mejores técnicas de estudio*, Barcelona, Herder, 1990, 7a ed.; [Jesús BLANQUET GAS], *Tècniques d'Estudi. Tècniques i recursos bàsics per a l'estudi*, Barcelona, Castellnou edicions, 1995.

l'horari de classes) és fer-vos plantejar com distribuir el temps de què disposeu en funció de les assignatures de què us hàgiu matriculat i ajudar-vos a administrar-lo adequadament.

L'elaboració d'un horari *personal* d'estudi ha de ser feta des d'un punt de vista estrictament individual, en funció de les vostres preferències i de com vosaltres, que sou qui més bé us coneixeu i sabeu què us convé repassar, porteu una assignatura determinada en relació a les altres. Però, elaborar un horari, perquè sigui eficient, s'ha de fer sense perdre de vista algunes consideracions de caràcter general, que necessàriament haureu de prendre en consideració si no voleu que en condicionin el disseny aspectes com el ritme de progrés en les explicacions de classe, les activitats inherents a l'assignatura, les lectures complementàries que se us puguin recomanar, o fins i tot les ampliacions de temes que haureu de fer alguns de vosaltres per repassar el context d'un tema concret, etc.

[306] Tanmateix, un bon horari d'estudi, *el vostre horari personal d'estudi*, hauria de complir tres condicions:

1) Ser *rigorós*, per tant, haureu de mirar d'observar-lo escrupolosament. Val més mitja hora ben treballada que una hora mal aprofitada; és a dir, que el temps assignat i el temps dedicat siguin el real, sense trucades telefòniques, sense anades i vingudes a buscar begudes, etc.

2) Ser *flexible*, per tant, l'haureu d'anar modificant per anar-lo adequant a les circumstàncies, al ritme del curs, al temps de què pugueu disposar, al vostre estat de salut, etc. P. ex., si heu de lliurar un treball d'una assignatura, o si s'acosten els exàmens de diverses matèries, convindrà potenciar-los amb més temps, però sense perdre de vista les altres assignatures ni deixar-les del tot de banda, si no és absolutament imprescindible.

3) Ser *realista*, per tal que rutlli adequadament, és a dir, que us sigui ben profitós, haurà de tenir previstes estones de lleure, estratègicament distribuïdes. No ens sembla necessari insistir més en la conveniència que també observeu escrupolosament les estones de lleure del que ho hem fet per a les hores d'estudi.

3. LES CLASSES TEÒRIQUES

[307] El desenvolupament de les classes teòriques pren cos en funció de l'estratègia adoptada per cada professor o professora per desenvolupar-les. Si el docent descabdella el curs mitjançant explicacions de les qualificades com a 'magistrals', els estudiants poden concentrar les seves activitats fora de classe a ampliar les exposicions amb els materials recomanats. Si el professor o la professora estructura el curs en base a l'estudi i a l'activitat dels estudiants, aleshores els alumnes hauran de dur força més al dia l'estudi de l'assignatura i la preparació dels temes concrets que els encomanin [v. § 404].

[308] *Llegir per endavant els temes*

Una bona manera de fer-ho, tant per a un cas com per a l'altre (o per a altres maneres de desenvolupar el curs que pugui tenir cada professor o professora), és que l'estudiant s'acostumi a *anar llegint per endavant al manual de referència* la matèria que serà desenvolupada a les classes. Quan el professor segueix ordenadament el programa o els textos, no ofereix cap dificultat saber què cal anar llegint; a més, hi ha docents que, per a facilitar la tasca de preparació prèvia dels estudiants, avisen dels temes i dels textos que cal preparar per a les classes següents.

[309] *Els apunts*

Sigui quin sigui el model de desenvolupament del curs que faci el professorat, és convenient per als alumnes anar prenent, si més no, algunes notes dels temes que es van tractant a les classes, tant si són classes teòriques, com si es tracta de classes pràctiques.

Aquesta al·lusió a prendre 'algunes notes' pot anar des d'una simple anotació dels punts, epígrafs o temes del programa que es desenvolupen a la classe, bo i passant per una estructuració sinòptica dels subapartats que s'hi van desenvolupant, fins a 'prendre'n apunts' amb tota l'extensió del terme, és a dir, amb l'aspiració de recollir –sovint força mecànicament– tot el que es diu a classe.

[310] *Quina mena d'apunts?*

Ens sembla que és molt convenient per als estudiants prendre apunts del que es va dient a classe. El punt crucial aquí no és, doncs, ¿apunts, sí o no?, sinó, *apunts sí!, però, ¿de quina mena?* La resposta, ara, ja només depèn de cada persona, i no pas perquè pensem tan sols en aspectes com el tipus de lletra (cal·ligrafia), la facilitat que hom pot tenir per recordar el que s'acaba de dir mentre ho va copiant, o la rapidesa que algú pugui tenir a l'hora d'escriure, entre altres aspectes. De fet, estem pensant en allò que es proposa cada estudiant amb *els seus* apunts.

És cert, també, que s'atribueix als estudiants una aspiració col·lectivament compartida que consisteix a voler recollir en els apunts tot allò que s'ha dit a classe, si pot ser fil per randa, perquè, de fet, des d'un punt de vista estrictament pragmàtic, els estudiants volen que els apunts esdevinguin un succedani idoni i autosuficient –que els permeti de suplantar-los– dels materials recomanats –i, de fet, sovint n'acaben essent un succedani– per tal de poder encarar l'examen sense problemes, i així no haver d'estudiar de cap altra font.

Des del nostre punt de vista, no es tracta pas que els apunts hagin de ser una transcripció absolutament fidel, literal i completa del que ha dit el docent a classe; i potser gosaríem dir que, fins i tot, haurien de poder arribar a ser-ne l'antítesi. Una vegada més es tracta d'una qüestió de qualitat i no de quantitat. La virtualitat d'uns bons apunts és la que permet a qui els ha presos refer amb èxit el camí que el docent ha traçat per encarar l'assignatura. Per dir-ho amb unes altres paraules, els apunts han d'esdevenir *la clau* que cada estudiant té per entendre el fil argumental de la matèria, i també li han de permetre entrar en el manual de referència de l'assignatura.

Ens decanem, doncs, una vegada més, per l'aspecte *qualitatiu* (de què es pren nota, quin tipus d'informació es recull, què s'apunta) i no pas pel *quantitatiu* (quantes coses, paraules, frases, idees s'anoten). Apuntar mecànicament, com un autòmata, tot el que es va dient a classe sovint impedeix poder seguir i anar entenent el que està explicant el docent o el que està explicant un company.

[311] *Els apunts, activitat personal*

A més, no hem d'oblidar que, per sobre de tot, es tracta d'una activitat *eminentment personal* que ha de servir a la persona que els pren per treure'n profit. És per aquesta raó que no donem pautes per als apunts, que no siguin les generals ja dites i us recordem que convé anar anotant el que respon al fil principal de l'argumentació i no pas els aspectes que hi són secundaris o accessoris. Tampoc no entrarem a concretar-ne els aspectes generals (per exemple, l'estructura, les abreviacions que s'hi poden fer servir o altres recursos gràfics, entre d'altres) que solen ser recollits i explicats en les obres dedicades a qüestions d'estudi, a les quals pot acudir fàcilment el lector interessat.⁶

⁶ V., p. ex., CHEVALIER, *Lectura...*, 90 i ss. Eric JENSEN, *Los secretos del éxito en el estudio*, Barcelona, Martínez Roca, 1997, 125-143. C. GENOVARD *et alii*, *Hábitos de estudio. Cómo estudiar para aprender*, Bellaterra, ICE-UAB, 1985, 65-73. G^a CARBONELL, *Estudiemos...*, 107-119, esp. 111-114. BROWN, *Cómo estudiar...*, 63-70. [LAROUSSE], *Expresión...*, 15-118, esp. 61-72.

[312] *Altres activitats*

Sí que dedicarem un xic de la nostra atenció, però, a altres possibles activitats que pot dur a terme un alumne al llarg del curs. Penseu que pot ser que com a activitat complementària de les classes teòriques de la nostra o d'una altra assignatura, un estudiant hagi de presentar, segons faci el seu grup, alguna activitat, algun treball, de l'assignatura altra que un comentari de text, com ara, per exemple, un treball o una recensió. Us oferim, doncs, unes orientacions per a cada cas.

[313] *Com plantejar un treball de curs*

També aquí la primera línia essencial per enfocar el treball vindrà determinada per les indicacions que n'hagi pogut donar el professor o la professora i per la visió de l'alumne/a. El ventall de possibilitats és força ample i variat, però, s'opti per l'opció que s'opti, la immensa majoria de treballs de curs comparteixen una sèrie de circumstàncies, força de les quals podem reconduir a qüestions eminentment formals, que els agermanen. Així doncs, l'estructura del treball, la presentació, la preparació de la bibliografia, l'elaboració d'una fitxa bibliogràfica, d'una fitxa de contingut, etc. Hi ha força obres que tracten aquests i altres aspectes del treball científic, i en continuen sortint de noves.

No es tracta tant que us adoneu que hi ha 'un sol sistema' que sigui bo, com que us adoneu que qualsevol de les opcions possibles respon a una convenció, però que cal triar-ne una i aplicar-la correctament en la realització de les activitats científiques; en el cas que ara comentem, en l'elaboració del treball de curs. Una precisió més, adoptar una convenció no necessàriament ha de voler dir acceptar-la com un dogma inamovible. Posem-ne un exemple. Com sabeu, hi ha diverses maneres de citar, científicament, la bibliografia, i cada una d'aquestes maneres respon a una lògica determinada i a un finalitat concreta. Què ha de prevaler, doncs? ¿L'escrupolositat i el major nombre de dades? Si és possible, sí, és clar. Però també ens sembla acceptable que algú adopti un determinat sistema de citació bibliogràfica i 'el personalitzi', per exemple, no explicitant-hi la col·lecció o la sèrie de les obres que ha consultat, o a l'inrevés, afegint-hi la col·lecció o la sèrie de les obres que ha consultat. El que és inacceptable és l'omissió de dades essencials (p. ex., nom i cognoms de l'autor, títol sencer de l'obra, lloc i data de publicació, si és un llibre; i si es tracta d'un capítol de llibre o d'un article de revista, el títol sencer de la publicació i les pàgines inicial i final del treball) o la presentació no homogènia de les referències en un mateix treball, o amb metodologies i criteris divergents.

Com a orientació, us en donem algunes referències bibliogràfiques:

[314] *Metodologia científica, elaboració de treballs*

- ALCINA FRANCH, José, *Aprender a investigar: métodos de trabajo para la redacción de tesis doctorales (humanidades y ciencias sociales)*, Madrid, Compañía Literaria, 1994.
- CARRERAS PANCHÓN, Antonio et alii, *Guía práctica para la elaboración de un trabajo científico*, Salamanca, Universidad, Departamento de Psiquiatría, 1992.
- COMES, Prudenci, *Guía para la redacción y presentación de trabajos científicos, informes técnicos y tesinas*, Barcelona, Oikos-Tau, 1971, 1a ed. N'hi ha una 2a ed. de 1974.
- ECO, Umberto, *Cómo se hace una tesis: técnicas y procedimientos estudio, investigación y escritura*, Barcelona, Gedisa, "Libertad y cambio. Serie práctica", 1999, 23a ed.
- FERNÁNDEZ CARRIÓN, Rodrigo / LUNA HUERTA, Paula, *Metodología informática para la tesis*, Sevilla, Instituto de Ciencias de la Educación, Universidad, 1993.
- GALLEGO FERNÁNDEZ, Antonio, *Ser doctor: Cómo redactar una tesis doctoral*, Madrid, Fundación Universidad-Empresa, 1987.
- GARCÍA FUENTES, Olegario, *Metodología de la investigación científica: cómo hacer una tesis en la era de la informática*, Madrid, CEES, 1994.
- LASSO de la VEGA i JIMÉNEZ-PLACER, Javier, *Cómo se hace una tesis doctoral*, Madrid, Fundación Universitaria Española, "Instrumentos, 1", 1977.

- PÉREZ, Santos, *Normas de presentación de tesis, tesinas y proyectos*, Madrid, Universidad Pontificia de Comillas, 1995.
- ROMANO, David, *Elementos y técnica del trabajo científico*, Barcelona, Teide, 1985, 7a ed.
- SABINO, Carlos A., *Cómo hacer una tesis y elaborar todo tipo de escritos*, Santafé de Bogotá, Panamericana, 1997, 2a ed.
- SIERRA BRAVO, Restituto, *Tesis doctorales y trabajos de investigación científica: metodología general de su elaboración y documentación*, Madrid, Paraninfo, 1999, 5a ed.
- WITKER, Jorge, *Cómo elaborar una tesis en derecho: Pautas metodológicas y técnicas para el estudiante o investigador del derecho* (adaptación a la normativa española por Germán Porras Olalla), Madrid, Civitas "Formularios y manuales prácticos", 1991.

[315] *Comentaris de text i de documents*

Agrupem aquí algunes obres que s'ocupen del comentari de textos històrics, però hem de tenir en compte que es tracta d'obres fetes per i pensades per a historiadors generals. Les antologies de textos historicojurídics són al § 253 i al § 255.

- BÁEZ PÉREZ DE TUDELA, José María / FONTECHA PEDRAZA, Antonio / GIBAJA VELÁZQUEZ, José Carlos, *Análisis y comentario de documentos históricos*, Madrid, Edinumen "Acceso a la universidad", 1994.
- HERNÁNDEZ SÁNCHEZ-BARBA, Mario, *El comentario de textos históricos*, Madrid, Tebar Flores, 1978.
- LARA PEINADO, Federico / RABANAL ALONSO, Manuel Abilio, *Comentario de textos históricos*, Madrid, Cátedra "Historia. Serie menor", 1997.
- [LAROUSSE], *Análisis y comentario de textos. Manual práctico*, Barcelona, Larousse, 1994.
- LORENTE LLORET, Alfredo, *Cómo se comenta un texto histórico en niveles de Bup y Cou*, Madrid, Bruño "Nueva escuela, 10", 1990.
- UBIETO ARTETA, A., *Cómo se comenta un texto histórico*, València, 1976.

4. LES CLASSES PRÀCTIQUES

[316] Les classes pràctiques de la nostra assignatura consisteixen a comentar textos historicojurídics [v. § 500 i ss.].

[317] *Importància dels comentaris de text*

Convé tenir present que hi ha professors i professores que estructurin el pes principal del desenvolupament del curs, més que no pas basant-se en classes de les dites magistrals, en base als comentaris de text, sia prenent-los com a eix vertebrador del desenvolupament del programa, sia donant al comentari de text una gran presència per la rellevància que té en l'argumentació de la nostra disciplina, sia en base a un sistema mixt amb recursos constants als comentaris.

Qualsevol de les vies esmentades no fa altra cosa que palesar l'íntima connexió que hi ha –i la rellevància que té– en la nostra assignatura l'anàlisi dels textos, de les fonts, i l'argumentació, la interpretació històrica d'aquests documents.

[318] *Activitats a fer pels estudiants a les pràctiques*

De cara a les classes pràctiques, la tasca dels estudiants consisteix, doncs, a preparar els textos que indiqui el professor. I quan diem 'preparar-los', estem pensant, és clar, a preparar-los *abans* de la classe on s'hagin de comentar, amb un mínim de dedicació a l'activitat en qüestió. Aquesta 'activitat mínima', per a nosaltres, és: haver-lo llegit, haver-lo entès, i haver-se documentat mínimament sobre el text i el seu context, si més no en els materials recomanats. Però, per sobre de tot, és haver-hi reflexionat. I haver-hi reflexionat recurrent als elements i a les informacions obtinguts de l'activitat de documentació prèvia.

Aquesta enumeració explícita d'activitats a fer, que no passen de ser pressupòsits, i d'afirmacions tan evidents, que poden semblar summament lògiques i manifestes, i per tant sobrer de precisar-les, a l'hora de la veritat no ho són tant, com malauradament ens demostra l'experiència. I això potser es deu, tal vegada, a una incidència de la distribució setmanal de les hores de classe i a una manca de costum de treballar d'acord amb un horari personal d'estudi adequat.

En tot cas, i sigui per la raó que sigui, el que ens sembla absolutament desaconsellable és que l'estudiant arribi a classe sense haver pogut repassar el tema, sense haver llegit el text i amb la pretensió —completament equivocada— que cada text 'té (només) una solució', la qual podrà memoritzar, en comptes d'adonar-se del tipus de text que té al davant, dels problemes o de les qüestions jurídiques que planteja la font que ha d'analitzar i del paper que juga en el context en el qual s'insereix i en l'evolució general del dret [v. § 500 i ss.]. En definitiva, que si el comentari de text és d'aquell document concret, és per una raó de pes que en justifica l'elecció en aquell punt concret del programa de l'assignatura⁷. Potser convé, aquí, al·ludir al que és i al que no és un comentari de text [v. § 506-507]. Un comentari ni és un resum del text, ni és una repetició de la lliçó a la qual correspon el text, ni se n'ha de memoritzar la 'resposta', sinó que el que realment compta és la reflexió, l'activitat prèvia a fer-lo i els resultats que se'n poden extreure, amb el benentès, però, que és tan important l'habilitat instrumental que hom obté de fer el comentari —aprendre a arribar al fons d'un text escrit—, com les conclusions historicojurídiques que en resultin.

⁷ En relació a aquesta qüestió, us recomanem força que llegiu la introducció del *Manual* i també de l'*Antologia* d'Aquilino Iglesia Ferreirós [v. § 250].

CAPÍTOL IV

ELS RECURSOS PER DOCUMENTAR-SE

[400] *Amb quin material comptem?*

Des del punt de vista dels estudiants i de les estudiants, en base al criteri eminentment pragmàtic de l'economia de mitjans, el primer –i si pot ser, l'únic– material disponible és el que prové dels apunts d'aquelles persones que han assistit a les classes.

Pel que fa als docents, els apunts se solen conceptuar com un material de classe, guia de les exposicions teòriques i ajuda necessària per a la comprensió global de la matèria, *la clau* per entrar a l'assignatura, al manual, com ja hem dit abans [v. § 310].

1. ELS MANUALS

[401] Segons el diccionari, un manual és el llibre que conté les nocions essencials d'una matèria i que en facilita la consulta àgil i ràpida (*DLC*, IEC, Barcelona, 1995, 1174). És la manera més adequada, còmoda i habitual de preparar una assignatura, sobretot si hom recorre, com us recomanem, al manual de referència [v. § 250].

[402] A més, la utilització del manual és una manera de preparar l'assignatura, apta, fins i tot, per a aquelles persones que no han assistit regularment a les classes. I, com sabem, encara resulta millor amb l'ajut d'uns bons apunts. Atès que l'alumne/a s'examina d'un programa, també pot estudiar els temes en altres obres de la disciplina, si bé essent conscient que els enfocaments varien segons els autors [v. § 258].

[403] En funció dels plantejaments de cada docent i dels requeriments de l'assignatura, el material de consulta es pot estructurar al voltant d'un manual bàsic, el qual trobaria el complement en lectures complementàries, sia d'alguna part d'un altre manual, sia d'articles monogràfics, sia de capítols extrets de monografies especialitzades. Però tot això, o les possibles variacions que s'hi puguin establir, fa referència, especialment, a les classes teòriques, on les indicacions del professorat marquen la pauta a seguir.

[404] Entre les altres possibilitats, també hi ha qui estructura el desenvolupament del curs en els apunts de classe i altres materials propis reprografiats que es distribueixen als alumnes. Hi ha també qui estructura el curs en base a lectures de treballs diversos i esparsos, o en dossiers de materials seleccionats [v. § 307 i ss. i § 316 i ss.].

2. LES ANTOLOGIES DE TEXTOS

[405] En una disciplina com la nostra on el vessant pràctic és considerat essencial, tant per a comprendre l'argumentació històrica com per potenciar les capacitats dels estudiants, a més del material esmentat a l'apartat anterior, és bo de tenir a l'abast una bona *antologia de textos* de referència, a la qual poder acudir.

El millor i el més habitual és que sigui, com en l'obra d'Iglesia Ferreirós, el complement natural i idoni d'un manual de la disciplina fet *ad hoc* [v. § 250 i 253]. També n'hi ha que passen a formar part de dita obra, sia *ab origine*, sia per accessió. Són exemples d'aquesta segona categoria les obres de: García Gallo –en dos volums, el segon dels quals és el recull antològic de textos, a doble columna, amb la corresponent versió castellana–, o de Gacto, Alejandro i García Marín, els quals han acabat incorporant-hi els textos que abans formaven part de l'antologia.

[406] Dintre del panorama de les antologies de textos convé tenir present que darrerament n'han aparegudes diverses, algunes de les quals, ara com ara, no neixen vinculades a una obra de referència específica, i palesen diverses orientacions i criteris en la selecció dels textos, fruit dels diferents plantejaments dels seus autors.

3. LES REVISTES DE L'ESPECIALITAT

[411] Els estudiants de les assignatures historicojurídiques, a més, també haurien de conèixer mínimament quines són les *revistes* de l'especialitat. Així, la degana per antonomàsia a l'Estat espanyol és l'*Anuario de Historia del Derecho Español*, que es publica des de 1924.

AHDE	<i>Anuario de Historia del Derecho Español</i>
AJLH	<i>American Journal of Legal History</i>
ASD	<i>Annali di Storia del Diritto</i>
CHD	<i>Cuadernos de Historia del Derecho</i>
HID	<i>Historia. Instituciones. Documentos</i>
IC	<i>Ius Commune</i>
IF	<i>Ius Fugit</i>
INITIUM	<i>Initium. Revista catalana d'Història del dret</i>
JLH	<i>The Journal of Legal History</i>
LHR	<i>Law and History Review</i>
RHDFE	<i>Revue Historique de Droit Français et Etranger</i>
RIDC	<i>Rivista Internazionale di Diritto Comune</i>
RJ	<i>Rechtsgeschichte Journal</i>
RSDI	<i>Rivista di Storia del Diritto Italiano</i>
ZS.GA	<i>Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung.</i>
ZS.RA	<i>Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung.</i>
ZS.KA	<i>Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung.</i>
TR	<i>Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis. Revue d'histoire du droit. Legal history review</i>
ZNRG	<i>Zeitschrift der neueren Rechtsgeschichte</i>

4. LES OBRES GENERALS DE REFERÈNCIA

[412] Dins de l'apartat de les obres de referència, els estudiants de les facultats de Dret, de la mateixa manera que han de conèixer els diccionaris generals i d'equivalències de les llengües que fan servir habitualment, també haurien de conèixer els diccionaris i vocabularis jurídics, especialment els que contenen informacions rellevants de caràcter històric. Si bé aquesta consideració té un valor general, quan es tracta d'enciclopèdies, esdevé encara més rellevant, ja que contenen informació de caràcter històric (pensem, per exemple, en l'Espasa o en la Catalana, per citar-ne només un parell). Cal tenir present que sovint són síntesis de coneixements, i per això mateix un bon punt per començar

qualsevol aproximació a una ampliació de coneixements, si bé, de vegades, la informació que ofereixen està massa consolidada i no recull les darreres aportacions que hi hagi pogut haver en un àmbit determinat.

[413] *Enciclopèdies jurídiques i diccionaris*

A més de les obres citades al manual o a la lectura que estiguem fent, convindrà tenir presents com a material de consulta les enciclopèdies jurídiques, tant a nivell estatal com europeu, segons els casos.

- AHRENS, Heinrich, *Enciclopedia jurídica o Exposición orgánica de la ciencia del derecho y el Estado*, versió directa de l'alemany, augmentada amb notes crítiques i un estudi sobre la vida i obres de l'autor per Francisco Giner, Gumersindo de Azcárate i Augusto G. de Linares, 3 vol., Madrid, Libr. de Victoriano Suárez, 1878-1880- *Enciclopedia del diritto*, Milà, Giuffrè, 1958 ss.

- *Enciclopedia jurídica básica*, Alfredo MONTOYA MELGAR (dir.), 4 vol., Madrid, Civitas, 1995.

- *Enciclopedia jurídica española*, por Luis Moutón y Ocampo *et alii*, 30 vol., Barcelona, Seix, [1910].

- ESCRICHE, Joaquín, *Diccionario razonado de legislación y jurisprudencia*, 2 toms, Madrid, Lib. de... viuda... Antonio Calleja / Lima, Casa de los srs. Calleja, Ojea y cia., 1847. 3a ed. corr. i augment. Aquesta edició va tenir dos suplementos: 1) *Suplemento al Diccionario razonado de legislación y jurisprudencia de Don Joaquín Escriche* por un abogado del ilustre Colegio de esta Corte, Madrid, Establ. Tipográfico-literario universal La Ilustración, 1847. 2) BIEC, Juan María / VICENTE CARAVANTES, José, *Suplemento al Diccionario razonado de legislación y jurisprudencia de Don Joaquín Escriche*, Madrid y Santiago, Librerías de Angel Calleja, Granada, Señores de Calleja y Ojea, Lima, Casa de los Señores de Calleja Ojea y Compañía, 1851. Al cap de dues dècades, n'apareixia: ESCRICHE, Joaquín, *Diccionario razonado de legislación y jurisprudencia*, Nova ed. reformada i considerablement augm. per José Vicente y Caravantes i León Galindo y de Vera, 4 vol., Madrid: Impr. d'Eduardo Cuesta, 1874-1876.

- MERKEL, Adolf, *Enciclopedia jurídica*, Madrid, Reus, "Biblioteca jurídica de autores españoles y extranjeros, 89", 1924, 5a ed.

- *Nueva enciclopedia jurídica*, publicada sota la direcció de Carlos-E. Mascareñas, amb la col·laboració de Buenaventura Pellisé Prats i d'eminents professors juristes, Barcelona, Francisco Seix, 1950 ss.

[414] *Diccionaris d'història eclesiàstica*

- ALDEA VAQUERO, Quintín / MARÍN MARTÍNEZ Tomás / VIVES GATELL, José, (dirs.), *Diccionario de historia eclesiástica de España*, 4 vol., Madrid, CSIC, 1972-1975. Aquesta obra té un suplement del 1987.

- AUBERT, R. (dir.), *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, París, Letouzey et ané, 1977-1998.

- *Diccionari d'història eclesiàstica de Catalunya*, Barcelona, Claret/Generalitat de Catalunya, 1998 i ss. Fins ara, n'han apareguts dos volums.

[415] *Atles històrics*

- *Atlas histórico*, Gran enciclopedia Larousse, dir. María Ángeles Bosch, Barcelona, Planeta, 1992.

- *Atlas histórico*, Granollers, Marín, 1997, 287 pàg.

- BELTRÁN LLORIS, Francisco / MARCO SIMÓN, F., *Atlas de historia antigua*, 2a ed. revisada, Zaragoza, Pórtico, 1996.

- BELTRÁN Miguel / CORRAL José Luís / SARASA Esteban, *et alii* (dirs.), *Atlas de historia de Aragón*, Zaragoza, Institución Fernando el Católico / Diputación de Zaragoza, 1991.
- CLARAMUNT, Salvador *et alii*, *Atlas de historia medieval*, Barcelona, Aymà, 1980.
- DUBY, Georges, *Atlas histórico mundial*, Barcelona, Debate, 1992.
- GARCÍA GALLO, Alfonso, *Atlas histórico-jurídico*, Mèxic, Procuraduría General de Justicia del Distrito Federal, Instituto de Investigaciones Jurídicas, Miguel Ángel Porrúa, 1997.
- HORRABIN, J. F., *Atlas de historia de Europa*, apèndice de historia contemporànea por Jaime Ruiz Manent, Barcelona, Iberia-Joaquín Gil, 1941.
- KINDER, Hermann / HILGEMANN, Werner, *Atlas histórico mundial*, De la Revolución francesa a nuestros días ; Hermann Kinder, 2 vol. 14a ed., Madrid, Istmo, "Fundamentos, 1-2", 1988. Entre les múltiples edicions d'aquesta obra, 19a ed., Madrid, Istmo, 1999.
- MARTÍNEZ RUIZ, E. / GUTIÉRREZ CASTILLO, A. / DÍAZ LOBÓN, E., *Atlas histórico Edad Moderna*, Madrid, Alhambra, 1986.
- MARTÍNEZ RUIZ, Enrique / MAQUEDA, Consuelo / DIEGO Emilio de (coords.), *Atlas histórico de España*, v. 2., Madrid, Istmo, "Fundamentos, 156".
- THEMA, Equip, *Atles històric universal. Història universal*, 10 vol., Barcelona, Editorial 92, 1997, 3a ed. [vol. 1. Prehistòria i història antiga; vol. 2. Edat mitjana; vol. 3. Edat moderna; vol. 4. Segle XIX (part 1); vol. 5. Segle XIX (part 2); vol. 6. Segle XX (part 1); vol. 7. Segle XX (part 2); vol. 8. Catalunya, València i Mallorca; vol. 9. Atles històric universal; vol. 10. Diccionari d'història universal].
- VICENS VIVES, J., *Atlas de historia de España*, Barcelona, Teide, 1984, 12a ed.
- VIDAL-NAQUET, Pierre (dir.), *Atlas histórico: el gran libro de la historia del mundo*, Barcelona, Planeta, 1988.
- *Atlas històric de Catalunya, anys 759-992* [document cartogràfic], Jordi Bolós, Víctor Hurtado, Josep Nuet i Badia, Barcelona, Mirador, [1986]. Full 10-1, Ripoll-Olot: mapa econòmic i toponímic; Full 10-2/10-3: Ripoll-Olot: mapa polític, mapa eclesiàstic; Full 11-1: Figueres: mapa econòmic i toponímic; Full 11-2/11-3: Figueres: mapa polític, mapa eclesiàstic.

[416] *Diccionaris d'història*

- BLEIBERG, Germán (dir.), *Diccionario de historia de España*, 3 v., Madrid, Alianza Editorial, 1986, 2a reimpr.
- MARTÍNEZ RUIZ, Enrique (dir.), *Diccionario de historia moderna de España*, Madrid, Istmo "Fundamentos, 136", 1998.
- MESTRE i CAMPI, Jesús (dir.), *Diccionari d'història de Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, 1999, 6a ed.

[417] *Cronologies i síntesis cronològiques*

- CAPPELLI, Adriano, *Cronologia, cronografia e calendario perpetuo dal principio dell'era cristiana ai nostri giorni*, 7a ed. revisada, corregida i ampliada, a cura de Marino Viganò, Milà, Ulrico Hoepli, "Manuali Hoepli", 1998.
- MONERS i SINYOL, Jordi, *Síntesi d'història dels Països catalans. Cronologia*, 5a ed., Barcelona, La Magrana, 1982. N'hi ha una 8a ed. de 1988.
- VOLTES BOU, Pedro, *Tablas cronológicas de la historia de España*, Barcelona, Juventud, 1980.

[418] *Diccionaris de llatí*

Tot i que en un primer moment podeu recórrer al diccionari que tingueu dels estudis de secundària, per consultar determinats aspectes de la llengua llatina, tant en la variant clàssica o en la medieval, hi ha, entre d'altres:

- BASTARDAS, Joan / BASSOLS de CLIMENT, M. (dirs.), *Glossarium mediae latinitatis...*, Barcelona, Universitat de Barcelona / Institución Milá y Fontanals, CSIC, 1960 ss.
- BLÁNQUEZ FRAILE, Agustín, *Diccionario latino-español redactado a base de los mejores diccionarios españoles y extranjeros*, Barcelona, Ed. Ramón Sopena, 1946. N'hi ha d'altres edicions. També és seu el *Diccionario latino-español, español-latino*, 3 vol., Barcelona, Sopena, 1985.
- DU CANGE, *Glossarium mediæ et infimæ latinitatis*, IV Band, Unveränderter Nachdruck der Ausgabe von 1883-1887, Graz-Austria (Akademische Druck- U. Verlagsantalt) 1954.
- GAFFIOT, F[élix]., *Dictionnaire latin français*, Paris, Hachette, 1934. N'hi ha d'altres edicions, p. ex., 1983, 1988.
- LEWIS, Charlton T., *A Latin Dictionary founded on Andrew's edition of Freund's Latin Dictionary revised, enlarged, and in great part rewritten by -- [and Charles SHORT]*, Oxford, Clarendon Press, 1879, 1a ed.; n'hi ha d'altres reimpressions, p. ex., 1980.
- NIERMEYER, J. F., *Mediæ latinitatis lexicon minus*, composuit -; *Lexique latin médiéval-français / anglais; A medieval Latin-French /English dictionary*, Leiden, E.J. Brill, 1954-58.

[419] *Abreviatures*

- CAPPELLI, Adriano, *Dizionario di abbreviature latine ed italiane usate nelle carte e specialmente del medio-evo...* (= *Lexicon abbreviaturarum*), Milà, Hoepli "Manuali Hoepli", 1985, 6a ed. corr. N'hi ha diverses tirades.
- PELZER, Auguste, *Abréviations latines médiévales*, Beauvechain, Nauwelaerts, 1995, 3a ed. És un suplement de 86 pàg. del Cappelli, *Dizionario*.

[420] *Quin (altre) material buscar?*

La cerca del material ha de ser encarada per l'alumne/a en funció del resultat que aspiri a obtenir. Qualsevol iniciativa adreçada a ampliar i a completar el nivell de coneixements, ni que sigui estrictament personal, hauria de partir d'una delimitació mínima de l'objectiu (ampliar una lliçó, aclarir un aspecte concret d'un tema, documentar un comentari o un punt concret d'un comentari de text, localitzar una informació singular, etc.) per tal d'evitar una dispersió excessiva de l'esforç.

[421] Òbviament, la primera informació ha de provenir de l'exposició de classe o del material bàsic de consulta i d'estudi, és a dir, dels apunts i del manual. En aquest cas concret són summament útils les notes a peu de pàgina i finals del manual de referència. És, doncs, força important que els estudiants s'acostumin a llegir, si n'hi ha, les notes a peu de pàgina. A més, heu de tenir present que, com ja hem vist en l'obra d'Iglesia Ferreirós, aquest fet és especialment rellevant ateses les vinculacions que hi estableix amb els textos de la seva *Antología*, sobretot les relacionades amb l'aspecte que genera la recerca, així com les notes finals de la lliçó, que acostumen a contenir informacions bibliogràfiques o temàtiques precioses en relació a la tasca a realitzar (p. ex., el cas que hem vist abans pel que fa a la citació de la compilació justiniana) [v. § 254 i ss.]. Si no es disposa d'aquesta informació, convé donar un cop d'ull a altres manuals de l'assignatura, i en cas que la recerca a la manualística sigui infructuosa, sempre es pot recórrer –segons del tipus d'informació de què es tracti– a una bona enciclopèdia o diccionari biogràfic, si no és que disposem específicament d'una monografia, d'un article o d'un capítol de llibre que tracti la qüestió amb detall.

[422] Amb tot, no convé passar directament del manual –sense notes– a l'enciclopèdia de més anomenada, ja que sovint hi ha manuals que inclouen bibliografies específiques per lliçons. A partir de les referències que hi trobeu, podreu iniciar la recerca bibliogràfica. Així, ultra els casos que ja us hem citat del *manual* d'Iglesia Ferreirós, podeu veure, p. ex., les referències bibliogràfiques que citen, als manuals respectius, F. Tomás y Valiente o Gacto, Alejandro i García Marín, en acabar cada lliçó. N'és un cas singular dins de la manualística, per l'extensió que hi dedica, el de Jesús Lalinde Abadía, *Iniciación histórica al Derecho español*, Barcelona, Ariel "Ariel Derecho", 1983, 3a ed.

Si no, sempre queda el recurs més fàcil i suat, preguntar-li al professor o a la professora del curs, perquè ens orienti i així anar més 'sobre segur'. Aquesta opció, altra vegada la més pragmàtica, pot induir els estudiants a concentrar-se excessivament en la lectura d'unes pàgines determinades i emascarar el fet que una part important d'aquesta tasca d'investigació que han de dur a terme els alumnes no descansa tant en el resultat considerat en si mateix –que és clar que és força important–, com en el camí i en els esforços que el desenvolupament d'aquesta activitat i d'aquesta metodologia hagin generat en l'alumne/a.

[423] *On trobar-lo?*

Aquesta qüestió es pot resoldre amb relativa facilitat. El primer lloc on cal cercar el material és a la *biblioteca especialitzada* que tingueu més a la vora, la qual sol ser, indefectiblement, la biblioteca del centre on estiguen estudiant o treballant. Per al cas que l'obra que ens interessi no estigui disponible⁸, la cerca s'hauria de plantejar en altres biblioteques especialitzades, sempre per cercles concèntrics, en funció de la proximitat o de la facilitat d'accés, o, si no, alternativament, recorrent a una biblioteca general que pugui tenir un bon fons en la branca de la disciplina que ens interessa per a la investigació.

[424] És evident que ara amb els mitjans multimèdia s'obren possibilitats de treball i de cerca de dades fins fa quatre dies insospitades, les quals permeten facilitar força, si més no en determinats àmbits, la recerca d'informació sobre una disciplina concreta. Per posar-ne només un cas, la possibilitat d'accedir via Internet al CCUC (<http://www.cbuc.es/ccuc>, si bé sol haver-hi un hipervincle que porta a les xarxes de les biblioteques que en formen part) [v. § 427]. Però aquest aspecte el tractem amb més atenció a l'apartat següent.

5. LES PERSPECTIVES DELS MITJANS MULTIMÈDIA

[425] La difusió i la facilitat d'accés a la via cibernètica i telemàtica ha aportat noves dimensions als conceptes d'accés i de maneig de la informació, també en les qüestions de recerca científica. D'alguna manera s'ha trencat la barrera de l'espai, perquè, seguint amb les consideracions que havíem fet fins ara, pot ser que a algú li resulti més fàcil d'accedir a una informació concreta d'una biblioteca especialitzada més allunyada d'on és l'estudiant, que no a una de més propera que no permet que se'n consultin els fons o els recursos informàticament. Amb tot, el límit primer és el termini de lliurament o la necessitat de disposar de la informació, i, doncs, en el cas que us posàvem com a exemple, convindrà recórrer a la biblioteca on el llibre estigui en situació de ser prestat o consultat amb més immediatesa. Si, ateses les circumstàncies i el cost econòmic de l'operació, la màxima rapidesa prové d'una obra sol·licitada pel procediment del 'préstec interbibliotecari', convindrà demanar-lo.⁹

[426] Sigui el cas que sigui, el cert és que els mitjans multimèdia, i en concret, l'accés a la informació via Internet, permeten accedir a múltiples fons de diversa índole, però, sobretot, a fonts de referència, i dintre d'aquest tipus concret, a fonts de referència bibliogràfica. L'ús que se'n pot fer, sovint, excedeix els interessos dels estudiants de llicenciatura, i s'adequa més bé a les necessitats d'una recerca científica sobre un tema concret. Amb tot, convé tenir present que una bona part de la informació disponible per via informàtica procedeix de centres d'estudi i d'investigació d'altres contrades (França, Itàlia, Regne Unit, Alemanya, Estats Units d'Amèrica, etc.), els quals tenen línies

⁸ Tingueu present que la norma general és que les revistes no poden sortir de la biblioteca, i que hi ha un seguit d'obres que estan excloses de préstec o són de circulació restringida. El personal de la biblioteca de què es tracti us podrà informar sobre aquestes qüestions.

⁹ El personal de la biblioteca del vostre centre us informará sobre les condicions del préstec interbibliotecari. Aquesta informació també acostuma a estar penjada del web de la biblioteca.

de recerca pròpies, si bé poden oferir-nos, no solament dades rellevants per a la seva història jurídica (p. ex., les reproduccions de documents, com la *Carta magna* anglesa), o la reproducció d'alguns articles, com ara de F.W. Maitland, considerats clàssics (<http://socserv.socsci.mcmaster.ca/~econ/ugcm/3ll3/maitland/>), per a la història del dret anglès), sinó que també ens poden proporcionar dades rellevants per als períodes que hàgim pogut compartir (p. ex., durant l'Imperi romà).

[427] Cada biblioteca universitària que té el catàleg informatitzat no solament facilita la consulta dels seus propis fons als usuaris *in situ*, sinó que també està en disposició de deixar consultar els seus fons via Internet. La generalització dels catàlegs informatitzats ha permès tot un seguit d'iniciatives, que solen ser consultables des de les mateixes pantalles de consulta de la biblioteca (sia amb pantalles accessòries o enllaços), com ara les del:

CCUC, Catàleg Col·lectiu de les Universitats Catalanes (<http://www.cbuc.es/ccuc>).

REBIUN, Red de Bibliotecas Universitarias Españolas (<http://www2.uji.es/rebiun>).

CIRBIC, catàleg col·lectiu de la xarxa de biblioteques del CSIC (<http://www.csic.es/cbic/acceso.htm>) o altres catàlegs col·lectius d'universitats espanyoles com ara RUECA –via Absys– (<http://www.baratz.es/RUECA/>) o RUEDO –via Dobis/Libis– (<http://www.uned.es/bibliote/biblio/ruedo.htm>).

[428] No ens sembla ara ni el lloc ni el moment d'explicitar les adreces pròpies de cada un dels centres d'ensenyament superior –públics i privats, estatals i estrangers– i de les seves biblioteques. Basti dir que la de la Universitat de Barcelona és <http://www.ub.es> i que per a la resta hi ha no solament cercadors sinó també repertoris amb vincles com ara l'anomenat RedIRIS (<http://www.rediris.es/>), que sovint és aprofitat per altres centres i institucions, mitjançant un hipervincle en la seva pàgina de recursos a la xarxa.

[429] Ens sembla més profitós dedicar l'atenció a *altres centres de recerca* que poden oferir dades i informacions útils i complementàries per a l'estudi i la investigació de la història del dret, com ara la Biblioteca Nacional de Madrid amb el seu catàleg (<http://www.bne.es/>) o el Consejo Superior de Investigaciones Científicas (CSIC) amb el seu (<http://www.csic.es>).

[430] Cal reconèixer que també hi ha altres punts d'informació bibliogràfica a la xarxa amb el seu atractiu. Així, per exemple, és especialment útil per a les obres estampades i impreses el Catàleg col·lectiu del patrimoni bibliogràfic espanyol (<http://www.mcu.es/ccpb/index.html>). En alguns casos, pot ser útil recórrer al catàleg BPE de les biblioteques públiques estatals (<http://www.mcu.es/bpe/bpe.html>).

[431] De tota manera, gradualment, dintre d'aquest immens panorama multimèdia, hi ha també recursos, de diversos graus, nivells i procedències, directament relacionats amb la nostra disciplina. Una bona manera d'acostar-s'hi és a través dels espais que els departaments universitaris, les àrees de coneixement, els ens i les institucions, els documentalistes, els grups d'investigació o, fins i tot, els mateixos investigadors dediquen a donar a conèixer les tasques que estan duent a terme.

Com a exemple de l'espai d'una àrea de coneixement d'un departament universitari, podeu visitar la de l'Àrea d'Història del Dret i de les Institucions del Departament d'Història del Dret, Dret Romà i Dret Eclesiàstic de l'Estat de la Universitat de Barcelona (<http://www.ub.es/dphd/principal.htm>), en la qual trobareu, entre d'altres, informació relativa a altres adreces d'interès de l'especialitat (<http://www.ub.es/dphd/principal.htm#Adreces>), algunes de les quals esmentarem, o també, posem per cas, la pàgina del Departament d'Història del Dret de la Universidad Complutense de Madrid (<http://www.ucm.es/info/hisdere/index.htm>).

[432] Paral·lelament a les pàgines de l'especialitat que acabem de veure, convé no oblidar que les xarxes de les biblioteques dels centres d'ensenyament superior cada vegada més recullen recursos propis de cada una de les assignatures que s'imparteixen, a partir, però, del plantejament docent que cada centre segueix. Així, doncs, podeu trobar informació relativa a la història del dret,

dins de la xarxa de la Universitat de Barcelona, com a *dossier d'assignatura* (<http://www.bib.ub.es/bub/dossform.htm>), amb l'avantatge que ofereix de vincular les obres de la bibliografia al catàleg de la biblioteca de la UB; a més, els serveis de les diverses biblioteques van elaborant pàgines de recursos per assignatures, p. ex., a la xarxa de la nostra universitat (<http://www.bib.ub.es/www2/2intdret.htm#histo>), on podem trobar un vincle amb l'Internet Medieval Sourcebook, o, p. ex., dins de la biblioteca de la UPF, també per a la història del dret (http://www.upf.es/bib/dret/his_dret/hist.htm). També podem treure profit, ocasionalment, dels recursos jurídics de la xarxa (p. ex., <http://www.uv.es/biblios/webs/juridicos.html>). En una disciplina com la nostra, no hem d'oblidar que les pàgines de recursos d'altres assignatures (Dret Romà, Història Medieval, etc.) i d'altres centres d'ensenyament (nacionals i internacionals) ens poden oferir igualment informacions interessants.

Però hi podem trobar força més dades, si tenim els coneixements mínims per navegar.

Des d'un punt de vista d'*informació general complementària per al curs*, en l'apartat gràfic ens pot interessar de cercar, per exemple, mapes. N'hi podem trobar de diverses procedències.

[433] Així doncs, podem consultar des d'un senzill mapa de l'Imperi romà (<http://rome.classics.lsa.umich.edu/images/empire.gif>), que forma part d'una pàgina de la Universitat de Michigan amb recursos referents al món clàssic (<http://rome.classics.lsa.umich.edu/>), la qual té enllaços d'interès a un atlas del món grec i romà (http://www.unc.edu/depts/cl_atlas/), a un atlas històric de l'antiguitat tardana (<http://geocities.com/Athens/Acropolis/6200>) i a la Gàl·lia romana (<http://www.sc.dcu.ltantsoc/geomain.htm>), o una pàgina de recursos amb un atlas històric d'Europa (<http://darkwing.uoregon.edu/~atlas/europe/images.4>). D'altra banda, també trobem mapes i còdexs de l'Imperi en aquesta pàgina: <http://www.jmiller.demon.co.uk/index.htm>.

Així mateix, hi ha repertoris més especialitzats que conserven les imatges dels mapes corresponents a diverses èpoques històriques que han estat tretes de determinades obres, com ara els que es conserven a la Col·lecció Perry-Castañeda de la biblioteca de Universitat de Texas (http://www.lib.utexas.edu/Libs/PCL/Map_collection/) amb la llista dels disponibles, i en concret a l'adreça http://www.lib.utexas.edu/Libs/PCL/Map_collection/map_sites/hist_sites.html#europe, on hi ha la llista dels mapes històrics d'Europa inclosos els d'altres webs).

En determinades circumstàncies pot resultar útil consultar una llista de *topònims romans* i dels seus equivalents actuals, amb la correspondència anglesa (<http://www.vision.net.au/~csaunders/mainpage.index.html>).

També podem cercar-hi una *llista de termes en llatí* amb especial atenció a les *varietats medievals* –amb les equivalències angleses– (<http://kufacts.cc.ukans.edu/ftp/pub/history/Europe/Medieval/aids/latwords.html>) o diverses pàgines amb *recursos per al llatí, medieval inclòs* (<http://lcweb.loc.gov/global/classics/classics.html>) de la Biblioteca del Congrés dels Estats Units d'Amèrica. En cas que necessitem consultar les abreviacions en les inscripcions llatines, podem acudir a <http://asgle.classics.unc.edu/abbrev/latin/>. També podem anar a l'adreça batejada com a Cyberlatin (<http://www.academyonline.com/academy/athens/latin/>), o encara la de l'adreça <http://www.georgetown.edu/labyrinth/subjects/latin/latin.html>, dintre de Labyrinth (<http://www.georgetown.edu/labyrinth/labyrinth-home.html>), el qual és un infoservidor per a estudis medievals, on, donant-hi un cop d'ull, podem trobar-hi una llista de documents medievals i moderns de la família catalana Sala (<http://www.georgetown.edu/labyrinth/professional/pubs/sala/>).

[434] Ja en un àmbit més pròxim a la nostra especialitat iushistòrica, el *dret romà*, podem trobar-hi una pàgina dedicada als seus recursos propis (<http://www.abdn.ac.uk/~law113/rl/rl.htm>) o una altra pàgina, força interessant per als historiadors del dret, amb els *textos romans* –les *leges*– disponibles (<http://www.abdn.ac.uk/~law113/rl/honore2/laws9.hti#d426>).

És precisament en aquesta darrera adreça on podem trobar, posem per cas, amb la referència de paràgraf W585/15/12, el text corresponent a CTh 1.4.3 de la llei de citacions, que trobareu a l'*Antologia d'Iglesia Ferreirós* amb el núm. 15 b) a les pàg. 40-42.

[435] En cas que hàgim de cercar informació sobre algun canonista medieval en podem consultar la llista, que juntament amb altres recursos, ens ofereix l'adreça <http://www.maxwell.syr.edu/MAXPAGES/faculty/penningk/INDEX.html#HMCL>, la qual permet accedir a les llistes de col·leccions i de juristes, subdividides en els períodes 1140-1298 i 1298-1500 (<http://www.maxwell.syr.edu/MAXPAGES/faculty/penningk/biobibl.htm>).

[436] Altres adreces de la xarxa interessants són, per exemple: com a divulgació, la introducció històrica feta al web de la Generalitat de Catalunya (<http://www.gencat.es>), concretament a <http://www.gencat.es/historia/>, o, per als recursos en ciències socials http://www.buc.unican.es/Recursos/cc_sociales.htm. Si el que necessitem és un índex de revistes, n'hi ha per a la història medieval que ens poden servir parcialment, com ara <http://www.uv.es/~apons/revistet.htm#TOP>.

[437] També és força interessant la pàgina sobre Història del Dret de la Universitat de Saarbrücken (<http://www.jura.uni-sb.de/Rechtsgeschichte/Ius.Romanum/>), on podem consultar un parell de fragments del *Digest* amb la glossa d'Accursi. Si volem consultar una pàgina d'història del dret anglès, amb els seus enllaços d'interès seleccionats i informació variada, la tenim a <http://www.lgu.ac.uk/lawlinks/history.htm>, o la llista de monarques anglesos (<http://www.royal.gov.uk/history/profiles.htm>), i fins i tot tenim –com hem dit– la possibilitat de trobar determinats articles d'historiadors del dret britànics com ara de F.W. Maitland (p. ex., el seu conegut treball, tot sovint reeditat fins fa pocs anys, "Domesday book and beyond", a <http://socserv2.socsci.memaster.ca/~econ/ugcm/3ll3/maitland/domesday>). Si ens interessés consultar la Declaració d'independència o la Constitució, sense esmenes, dels Estats Units d'Amèrica, entre d'altres documents relatius a la història del dret nord-americà, només ens caldria acudir a <http://vi.uh.edu/pages/alh.html/>.

[438] Una altra bona font d'informació són les aportacions de determinats grups d'investigació, com ara el que s'encarrega del projecte HICOES, per a la Història del constitucionalisme espanyol, dirigit per B. Clavero, a la pàgina del qual tenim referències d'enllaços amb centres i grups de discussió (<http://www.adi.uam.es/~themis/centros.html>) o les d'enllaços amb textos de constitucions històriques espanyoles i americanes (<http://www.adi.uam.es/~themis/textconst.html>).

Com hem vist en base als exemples anteriors, les possibilitats que ofereix la xarxa són múltiples, així com ho és el dinamisme de les informacions que conté. Qualsevol cerca d'una informació concreta, probablement depassarà, per la quantitat, les nostres expectatives inicials més optimistes quant als resultats. Convé, doncs, dosificar adequadament els esforços informàtics i saber exactament què convé buscar-hi –com convé saber què cal cercar als fons bibliogràfics–; altrament, les possibilitats d'acabar divergint respecte al pla de treball inicial, són força elevades.

CAPÍTOL V

EL COMENTARI D'UN TEXT HISTORICOJURÍDIC

1. INTRODUCCIÓ¹⁰

[500] El comentari de text en l'assignatura d'Història del Dret Espanyol pretén un doble objectiu, un de particular i un de genèric. En primer lloc, esdevenir una eina útil i eficaç per comprendre la matèria d'història del dret i, en segon lloc, permetre adquirir unes habilitats imprescindibles per a qualsevol universitari en general i per al futur jurista en particular.

[501] *L'estudi de les fonts en història del dret*

Quan l'estudiant d'història del dret s'enfronta a la tasca de realitzar un comentari de text, en aquell moment està actuant com a historiador que vol conèixer una part del passat, concretament una part del passat jurídic. Conèixer i comprendre el passat només es pot fer recorrent a les fonts històriques, o sigui, a les fonts o testimonis que ens ofereixen informació sobre aquest passat, allò que qualifiquem de documents. Les fonts de coneixement històric poden ser de molt diversa índole. De fet, com hem dit, una font de coneixement històric –i per tant també historicojurídic, naturalment– és qualsevol testimoni que ens porti informació del passat. Ho pot ser una fotografia aèria amb raigs infrarojos delatant l'existència soterrada d'una edificació no coneguda; ho pot ser un manuscrit de memòries escrit per algun personatge anònim; ho pot ser un bocí de ceràmica; ho pot ser un testament en suport de pergamí i ho pot ser el text d'una llei promulgada en el passat. El que passa, però, és que determinades fonts no ens aportaran cap informació vàlida que ens permeti recrear i comprendre el dret del passat. Per norma general són les fonts escrites –els textos– les que seran susceptibles de donar-nos aquella informació que busquem els historiadors del dret, però no pas totes les fonts escrites –els textos literaris generalment són pobres en referències jurídiques–, sinó que n'hi ha que en donen més que d'altres.

[502] El que és evident, en definitiva, és que els textos jurídics seran els que mereixeran majoritàriament la nostra atenció, sense que això impliqui desconèixer que hi ha altres fonts que, circumstancialment, poden aportar-nos informacions valuoses. Però tota aquesta informació que ens faciliten les fonts, a nosaltres, ens arriba en “estat brut”. Per si mateixa ens dona una informació que ha de ser “tractada”. Més que no deixar que el testimoni històric –qualsevol font històrica que se us ocorri– parli per si mateix, el que hem de fer és interrogar-lo amb la finalitat d'omplir un determinat buit en el nostre coneixement o amb la intenció clara de resoldre els dubtes sobre una parcel·la del

¹⁰ La metodologia de la realització del comentari de text segueix, en molts punts, Pierre Saly, François Hincker, Marie-Claude L'Huillier, Jean-Paul Scot, Michel Zimmermann, *Le commentaire de documents en histoire*. Collection Cursus, série "Histoire". Armand Colin Editeur, París, 1995. 177 pàg. ISBN: 2-200-21650-5. El mètode crític i la crítica textual en història estan perfectament tractats en aquesta obra clàssica de Ch.V. Langlois, Ch. Seignobos, *Introduction aux études historiques*, París, 1902 (5a edició); n'hi ha traduccions al castellà, per exemple, *Introducción a los estudios históricos*. Editorial La Pléyade, Buenos Aires, 1972. 237 pàg.

coneixement. El que de fet volem dir, en última instància, és que qualsevol recreació de la història humana –és a dir, qualsevol discurs històric– es fonamenta en els testimonis que s'han conservat del passat. A banda d'aquelles obres històriques que se sostenen en l'opinió d'altres autors i que són obres de síntesi, una monografia d'història del dret, o fins i tot un manual d'història del dret, són el resultat, més o menys elaborat i interpretat, d'un interrogatori *crític* de les fonts històriques.

Si tot discurs històric i tota recreació i comprensió del dret del passat només es pot basar en les fonts, aviat es comprendrà com és d'important: a) establir la veracitat de les fonts, i b) saber-les interrogar d'una manera eficaç.

[503] Per tant, l'estudiant en situació d'historiador del dret se servirà del *mètode crític*, però no tant per al plantejament global de la seva recerca, sinó en la seva relació amb les fonts de coneixement. Si bé l'examen crític de les fonts es va iniciar al segle XVII i es va perfeccionar durant la Il·lustració, va ser la historiografia positivista la que va donar una importància decisiva a la crítica de les fonts i la que va contribuir al seu desenvolupament. Com que la feina de l'historiador consistia a narrar amb fidelitat els fets que traslluen les fonts de coneixement, era primordial comprovar la veracitat d'aquestes fonts, ja que d'elles depenia tota la feina. Avui, però, el mètode crític no és patrimoni exclusiu de la historiografia positivista, sinó quelcom habitual en el treball històric, car l'accés a les fonts és el primer esglaió de qualsevol recerca històrica. Les fonts, d'altra banda, són un producte històric, són el resultat i el testimoni d'un moment determinat, i en tant que producte humà, no són fonts de coneixement en "estat pur", sinó que són susceptibles de contenir errors, de presentar defectes substancials, de servir, en el seu moment, per aconseguir objectius no explícits, etc. Per tant, l'historiador del dret no ha d'entrar en contacte amb les fonts sense haver-les examinades prèviament. En definitiva, cal mostrar un *actitud crítica* envers els testimonis que ens informen del passat.

Aquest és l'objectiu del mètode crític: determinar i examinar les fonts de coneixement per tal de precisar-ne el grau de veracitat i de validesa de la informació que contenen. Aquest exercici previ de crítica textual distingeix dos moments en l'anàlisi del text: a) la crítica externa o d'autenticitat i b) la crítica interna o de credibilitat. A partir de la crítica externa es volen fixar els nivells d'autenticitat d'un document, la seva datació i adscripció geogràfica i la restitució –quan és possible– del text original. Aquesta anàlisi externa que pretén descobrir l'autenticitat del document consisteix a sotmetre'l, com a mínim, a dues crítiques o procediments: aa) una crítica de procedència i ab) una crítica de restitució. La primera consisteix a intentar contestar les següents preguntes respecte del text: qui l'ha redactat? quan? on? com? Per quin camí ens ha estat conegut? Desvetllat l'interrogant sobre l'autenticitat i la procedència d'un text, l'historiador obre una nova fase en la qual ha de restituir el contingut del text; aquesta crítica de restitució pretén reconstruir la composició d'un original perdut. Per la seva banda, la crítica interna pretén conèixer la veracitat no ja del document, sinó del seu contingut. Aquesta crítica comprendria cinc fases: la crítica d'interpretació, la crítica de competència, la crítica de sinceritat, la crítica d'exactitud i la verificació dels testimonis.

Si la crítica textual tal com l'hem descrita és quelcom imprescindible per a l'historiador del dret quan entra en contacte directe amb les fonts de coneixement, podem dir que l'estudiant d'història del dret normalment entrarà en contacte amb les fonts d'una manera mediatitzada, o sigui, a partir de l'edició d'una antologia de textos l'autor de la qual ja s'ha enfrontat amb alguns dels problemes apuntats. Convé, tanmateix, ser conscients del mètode crític perquè ha de permetre llegir les fonts amb una actitud especial i atenta. Els elements de crítica externa i de crítica interna que l'estudiant d'història del dret haurà de tenir en compte els trobarà, més endavant, en l'apartat dedicat a la identificació del text [v. § 512 i ss.].

[504] *El comentari de text com a habilitat instrumental general*

Aprendre a comentar un document historicojurídic és, de fet, aprendre a manejar un text escrit. En aquest sentit, poc importa ara la doble especificitat, històrica i jurídica, del text, sinó que el que ara és rellevant és una cosa tan simple i alhora tan transcendent com saber comprendre què diu un text, en el seu sentit més complet i profund. Això és, de fet, realitzar un comentari de text. En una

cultura com la nostra, en què la transmissió del coneixement i la circulació d'informació es basa en l'escrit, aquesta habilitat esdevé clarament essencial. I això és doblement predicable per al jurista, per a qui una íntima, profunda, completa i integral comprensió d'un document escrit pot ser clau per a la seva competència professional. Sempre amb el benentès que comprendre un text en el sentit que estem apuntant va més enllà del que implica saber-lo llegir correctament, car quan es comenta un text l'autor del treball no solament es fixa en el que diu el text, sinó també en el que no diu, en el perquè, en l'origen de la informació i en el context en què van ser fetes les afirmacions, en el seu sentit en el moment històric en què van ser formulades. Amb el comentari de text el seu autor sabrà, abans d'entrar en el contingut del text, què és exactament allò que té davant seu i quin valor cal atorgar-li. Com hem dit, en fi, adquirir aquesta habilitat ha de servir aquella persona que en el futur es vegi obligada a treballar amb textos i més encara el jurista per a qui la correcta lectura i interpretació del text esdevé quelcom transcendent i, diríem, gairebé indispensable.

[505] *Només la pràctica ensenya a comentar textos*

Cal advertir, també, que la tècnica del comentari de text només s'adquireix amb la pràctica. Només realitzar diferents comentaris i sotmetre'ls a correcció permet adquirir aquesta habilitat. És totalment ineficaç d'assistir a classes pràctiques i escoltar, fins i tot amb molta atenció i una vegada darrera d'una altra, com un company o el professor realitzen el comentari de text. La mera audició, fins i tot atenta, és ineficaç si prèviament el text no ha estat llegit i treballat per part de l'estudiant. En el comentari de text, no val ni estudiar-ne ni memoritzar-ne les opinions dels altres.

[506] *Allò que no és un comentari de text*

Al mateix temps que intentarem definir i delimitar què és un comentari de text, també és útil assenyalar allò que no és. Un comentari de text no ha de ser ni una parafrasi del text ni una "dissertació a propòsit de". Sovint es cau en l'error d'incórrer en un d'aquests dos extrems.

Comentar un text no ha de consistir a parafrasejar-lo, o sigui, a tornar a explicar, amb unes altres paraules, sovint menys precises, allò que ja diu el text. Com és fàcil de veure, això no té cap sentit, ja que per tornar a explicar el contingut literal del text sempre és millor el mateix text i no una re-redacció seva feta per una altra persona. En aquest cas l'altra persona, l'estudiant, no fa absolutament res de creatiu, ja que ni l'interpreta, ni en dibuixa el context, ni permet comprendre millor el text, ni en resol els punts difícils i foscos.

[507] En l'extrem oposat, sovint es cau en un altre error no menys greu: pescar al vol, després d'una lectura precipitada, el tema aproximat del text i fer-ne una dissertació teòrica sense cap vincle amb el text. Pot ocórrer que aquesta exposició teòrica o dissertació no contingui errors i fins i tot pot resultar una dissertació brillant i aguda sobre una matèria o lliçó a la qual pot pertànyer el mateix text, però en cap cas no es tractaria d'un comentari de text ni valdria com a tal.

[508] *Necessitat de flexibilitat*

Convé ser flexible a l'hora d'aplicar aquestes pautes, ja que són precisament això, pautes i no un catecisme. Són els passos teòrics que cal seguir, però cal adaptar-los al treball concret i al tipus de text que esteu analitzant. No sempre poden ser seguits tots els passos que aquí proposem; però no us hi obsessioneu. Sigueu flexibles i, en cas de dubte, feu servir, en última instància, el sentit comú, el seny.

[509] *Com procedir a la realització d'un comentari de text*

L'autor d'un comentari de text –tant si el fa en situació d'examen com en d'altres circumstàncies– no s'ha de posar a redactar el text definitiu de l'exercici tan bon punt el tingui a les mans. De la mateixa manera que, per norma general, un examen no hauria de ser contestat de forma immediata després que l'estudiant ha rebut els enunciats, sinó que hauria de pensar què ha de respondre, fer un esquema i després començar a escriure [v. § 808], un comentari no hauria de ser fet immediatament després de llegir el text per primera vegada. Hi ha tota una feina prèvia –que aquí identifiquem a la de reunir els materials– que és imprescindible per poder redactar, en un segon moment, l'exercici que serà lliurat. La primera fase és d'identificació, descomposició i preparació,

mentre que la segona és la de construcció. No vol dir això que en la primera fase només llegim i subratllem i en la segona ho escrivim tot. Hi haurà alguns aspectes que haurem redactat al llarg de la primera fase –com l'anàlisi i el context històric–, però serà en la segona fase quan aquests textos s'inseriran dins de la resta del comentari. I és que comentar un text és com bastir un edifici, que quan s'ha acabat la feina de construir-lo, cal retirar-ne les bastides que s'havien instal·lat, sense les quals l'edifici no s'hauria pogut alçar, i aleshores queda, únicament, el resultat de l'obra, l'edifici sense bastides. Utilitzant una altra metàfora, un comentari de text és com un iceberg, amb una part visible i una part molt més gran no visible des de la superfície.

2. COM REUNIR ELS MATERIALS D'UN COMENTARI DE TEXT

“Un état d'esprit”

Hom pot diferenciar entre dos tipus de comentaris de text: aquell que l'estudiant prepara a casa seva o a la biblioteca i sense a penes límit de temps, i aquell altre que és realitzat equiparablement “en situació d'examen”. En el primer cas l'estudiant està en disposició de consultar obres de referència i, doncs, d'aclarir totes les informacions que el text li forneix. En el segon cas, l'estudiant realitzarà el comentari amb els coneixements de què disposa i no se li exigiran totes les informacions precises.

[510] En qualsevol cas, però, l'estudiant se situarà sempre en la posició d'investigador. Naturalment, no és que l'estudiant abordi una veritable investigació, sinó que s'haurà de mentalitzar “com si” iniciés una petita recerca. És cert, però, que hi ha textos més adients que d'altres per imbuir-se d'aquest esperit de recerca: abordar el comentari d'un testament d'època medieval que ha estat transcrit pel professor a partir del seu format original en un arxiu no és el mateix, certament, que abordar el comentari dels articles de la Constitució de Cadis de 1812. En el primer cas, l'estudiant pot assajar una petita i veritable recerca i, en el segon, segurament hi haurà poques coses que encara no hagin estat descobertes. Sigui com sigui, aquest estat d'ànim és important i és el que ens ajudarà a trobar el punt d'equilibri necessari entre els dos extrems on pot caure l'autor d'un comentari de text. Com hem dit abans, un comentari de text no consisteix ni a repetir el que ja diu el text –per a això ja tenim el mateix text original– ni tampoc consisteix a fer una exposició teòrica i desvinculada del text sobre el tema o la lliçó que suggereix o a què pertany el mateix text.

2.1. La primera lectura: una visió panoràmica

[511] Sense cap estri per escriure i sense ànim de prendre notes, cal fer una primera lectura panoràmica del text. Es tracta d'entrar en contacte amb el text, però sense pretendre'n, ja de bon començament, ni una tasca d'anàlisi, ni encara menys de síntesi. El comentari només és possible quan el text ha estat degudament identificat i desmuntat. En aquesta primera lectura cal, naturalment, parar atenció als elements que permetin una primera (i encara que sigui) superficial identificació del text; si hi són explícits, l'autor, la data, el títol, el lloc, etc. Feta aquesta primera lectura, l'estudiant podrà, eventualment, anotar les primeres impressions sobre el text, però d'una manera espontània i primerenca, sense tornar al text i sense voler precisar gaire. És com una manera de rubricar i de constatar que s'ha entrat en contacte amb el document.

2.2. La segona lectura i la identificació del text

[512] Com ja hem indicat abans, quan ens referíem a la crítica textual [v. § 503 i, més endavant, § 1015], identificar correctament el text és una part essencial i importantíssima del comentari de text. I no pas per una qüestió d'estètica erudita, sinó perquè, com sabem, la tasca prèvia a comentar un text és fixar-ne la validesa. Per tant, decidir que un text determinat és vàlid com a font de coneixement i identificar-lo correctament és quelcom imprescindible per poder comprendre

realment el text. L'anàlisi d'identificació es basa en tres elements: a) les dades que pot oferir la presentació del text; b) les dades i la informació, explícita o implícita, que pot oferir o que pot derivar del contingut del text; c) els coneixements de què l'estudiant disposi sobre el text i que no són donats ni per la presentació ni pel mateix text. Però com ja hem dit, la identificació no és una finalitat en si mateixa, sinó quelcom al servei d'una comprensió òptima del text.

[513] *Títol*

Identificar un text implica saber què és exactament aquell text. Sovint passa que un text apareix encapçalat per un títol. En aquest cas, cal no precipitar-se per les dades que contingui. En alguns casos el títol que apareix és, certament, el títol original del document. Però és habitual que força documents històrics, sobretot de les èpoques antiga i medieval, no duguessin títol. Per tant, molt sovint el títol que encapçala un text és un títol que li ha estat afegit o atribuït amb posterioritat, si no és que ha estat fet per l'editor contemporani del text. També pot passar que un títol correspongui a una obra sencera i que el nostre text només sigui una part o un extret de l'obra. L'estudiant hauria de determinar si el títol és original o posterior, cosa que no sempre és fàcil. En tot cas, el que sí és important, és que el títol, pertanyi o no al document, no ha de condicionar ni determinar la lectura i la interpretació de la problemàtica interna del text.

[514] *Tipus de text*

Identificar la naturalesa del document és important perquè el tipus de text pot determinar la seva funció i el seu abast. Cal ser el màxim de precís possible a l'hora d'identificar el text i cal evitar, sempre que es pugui, vaguetats que no duen enlloc i que indueixen a confusió. Aquesta exigència de precisió encara és molt més poderosa en un estudiant de dret. Cal tenir cura amb els conceptes que fem servir per identificar un text, ja que unes mateixes paraules poden tenir significats ben diferents amb el pas del temps i segons els territoris. Això pot passar amb les nocions de llei, edicte, decret, estatut, etc. La terminologia que utilitzem, per tant, afecta el fons del nostre discurs, ja que és substancialment diferent considerar un text com una disposició normativa o com una opinió d'un jurista, a banda que l'opinió dels juristes ha tingut uns efectes jurídics diferents al llarg de la història.

[515] Un quadre sinòptic amb la classificació dels textos segons la seva tipologia podria ser gairebé inacabable. A més, la classificació per gèneres en els textos no jurídics no és quelcom rígid i fix. Per exemple: un text geogràfic de l'antiguitat també pot ser classificat dins de l'apartat de text narratiu ja que pot tenir molt a veure amb una crònica; la narració dels fets d'un rei pot ser considerada una crònica i també un text literari; etc. La classificació dels textos jurídics tampoc no és pacífica, i és que totes aquestes categories són històriques i, per tant, poden tenir perfils diferents en les diverses èpoques històriques. Una sentència judicial i un document d'interpretació, per exemple, poden ser una font de creació quan generen una nova situació jurídica i, en determinats casos, poden ser considerats també com un document d'aplicació o com un text merament interpretatiu en d'altres circumstàncies. Per tant, establir la tipologia i la naturalesa d'un text s'ha de fer amb precaució i de forma reflexiva. Aquesta problemàtica, que és important i que no pot ser desconeguda per l'estudiant d'història del dret, la trobareu desenvolupada a la lliçó 3 del manual de referència, I, pàg. 55-58 i 67-87 [citat al § 250].

Amb una finalitat merament orientativa, però tenint en compte els advertiments que hem fet, podríem proposar el següent quadre indicatiu de tipologies: a) textos no jurídics: textos narratius (cròniques); textos geogràfics o descriptius; textos literaris (poemes, teatre, novel·la, etc.); textos filosòficomorals; etc. b) textos jurídics: fonts de creació del dret (lleis, costum, sentència, jurisprudència); documents d'aplicació del dret: voluntària (documents administratius, escriptures privades, formularis) o coactiva (processos, decisions judicials); obres d'interpretació del dret (literatura jurídica doctrinal, pràctica).

[516] *Autor*

Un text pot tenir un autor fàcilment identificable i individualitzat. Si es tracta d'un personatge conegut, en podrem trobar informació fàcilment en una enciclopèdia o en un diccionari especialitzat. Però, contràriament al que de vegades es fa, no té cap sentit fer una síntesi de la seva biografia

desvinculada del text que comentem, sinó que cal donar les explicacions que siguin pertinents i necessàries sobre aquest autor per tal de fer més comprensible el text, ja que aquesta és la finalitat última; en aquest mateix sentit, les dades biogràfiques que aportem sobre l'autor han de tenir un vincle amb el moment en què va ser fet el text. Per exemple: si analitzéssim un text de Sinibaldus Fieschi, seria important saber si aquell text va ser escrit quan el seu autor ja era Papa o abans, per tal de posar èmfasi en el personatge com a jurista o com a pontífex. Quan l'autor és conegudíssim cal evitar de dir coses òbvies sobre el personatge. Pot passar sovint en documents jurídics que l'autor material del text –aquell que efectivament ha escrit el text– no sigui el mateix que l'autor “polític”. Si comentem una pragmàtica d'un monarca medieval pot semblar evident que el rei no sigui l'autor formal de la disposició. En aquests casos ens interessa més l'autor polític o qui es fa responsable del text –el rei– que no pas l'autor formal o material del text (pot ser un membre desconegut –o no– de la seva cancelleria), informació, però, que, malgrat tot, pot tenir el seu interès. Omplir de contingut una rúbrica sobre l'autor no sempre és possible en un comentari de text. Pot esdevenir que l'autor d'un text sigui identificable però desconegut –l'autor d'un testament que no sigui particularment rellevant per cap motiu– o que d'un text no en coneguem ni en puguem deduir l'autor. Una problemàtica diferent és la dels textos amb autors sobreposats. És el que passa en textos disposats en forma de cercles concèntrics. En podem invocar diversos exemples: a) si tenim davant nostre la llei de citacions coneguda com “tribunal dels morts”, hauríem de fer una triple identificació d'autoria: els autors de la constitució original obra de Valentinià III i Teodosi II, els autors del *Codi Teodosià* on va ser incorporada aquella constitució, i l'autor del *Breviari d'Alaric* on, al seu torn, va ser incorporat el *Codi Teodosià*; b) quan comentem una llei del *Liber*, haurem de fixar-nos, sempre que sigui possible, en l'autor de la llei individualitzada i l'autor del *Liber*; c) quan ens trobem davant d'una compilació de textos jurídics, com les compilacions que van ser fetes a l'època moderna als diferents regnes hispànics, cal diferenciar l'autor de la compilació i l'autor de cadascuna de les disposicions jurídiques que conté. A banda d'identificar l'autor, pot tenir interès determinar les circumstàncies en què un autor ha redactat un text. Per exemple, les súpliques a la cort d'un monarca medieval que es troba en plena guerra amb l'enemic no tindran necessàriament el mateix to que quan són fetes en temps de pau.

[517] *Destinatari*

Una bona part del que ha estat dit sobre l'autor d'un text es pot traslladar a la identificació del seu destinatari. La identificació del destinatari pot esdevenir transcendent en casos de fonts de creació del dret, ja que aleshores el destinatari ens indica l'àmbit d'aplicació d'aquella norma.

[518] *Datació*

La datació del document pot aparèixer en el mateix text, però aleshores cal no confondre diferents circumstàncies, com, per exemple, quan un text va ser elaborat i quan aquest text ha estat editat, o quina és la datació de la redacció original del text i la de les còpies o versions posteriors. Una cosa semblant ha de ser feta amb els textos “concèntrics”, ja que en aquest cas cal datar la norma primitiva i també les diferents obres on aquella norma original va trobar acollida posteriorment. De vegades caldrà disposar d'algun manual de cronologia, o de les taules d'equivalència adequades, per tal de poder traduir els antics sistemes de còmput del temps amb el calendari actual [v., p. ex., les obres citades al § 417]. Quan un text no du una datació explícita, aleshores cal intentar deduir-la a partir de les referències internes del text a personatges, esdeveniments, indrets, etc., raó per la qual convé tenir a mà obres de referència [v., p. ex., les obres citades al § 412 i ss.]. Aquestes referències cronològiques a un personatge –un rei, un bisbe, un papa– o a un esdeveniment històric –una guerra, un concili, un cisma–, indicarien el “*terminus post quem*”, o sigui, el moment a partir del qual va ser redactat el text, mentre que l'existència de còpies de l'original permetria fixar un “*terminus ante quem*”, amb la qual cosa s'establiria una franja cronològica en la qual ubicar la confecció de l'original.

[519] *Lloc*

La identificació del lloc té una doble vessant. D'una banda no s'ha de circumscriure a una mera localització geogràfica –imprescindible–, sinó que és important de conèixer l'àmbit de la vida social, política, cultural o institucional on s'ha produït el document. Per exemple: probablement

caldria llegir de manera diferent una afirmació formulada per Pere el Cerimoniós en el marc d'una Cort general o entre els membres del seu seguici. El lloc o l'àmbit on un autor fa una afirmació pot ajudar-nos a comprendre-la millor. I d'una altra banda cal referir-se al lloc al·ludit pel document, circumstància que eventualment pot relacionar-se amb els destinataris. La identificació precisa del lloc afectat pot tenir, segons els textos, força importància, com quan estem davant d'una llei municipal en ple procés de romanització jurídica de la península, o quan ens trobem davant d'una concessió de franqueses en plena reconquesta i repoblació.

2.3. L'anàlisi

[520] Tenint en compte que encara estem en la primera fase del comentari de text –aquella part de l'iceberg que no es veu i que aplega els treballs previs a la redacció del gruix del comentari–, cal redactar una breu anàlisi del text a partir de la informació de què es disposa fins aquell moment. El text d'aquesta anàlisi el farem servir més endavant quan reunim tots els materials i compoquem el comentari que serà lliurat. Aquesta anàlisi no ha de ser exhaustiva ni excessivament llarga. N'hi ha prou amb una extensió d'entre dues i deu línies. Aquesta enumeració de dades o resum d'idees s'assembla a un resum del text, però és més breu i recull només les informacions explícites. Per entendre'ns, es tractaria de presentar la substància del document de manera que un tercer lector es pogués fer una idea del text sense haver-lo llegit. Per tant, hauria de contenir els principals elements d'informació històrica i el to hauria de ser de neutralitat. Aquesta anàlisi, en definitiva, és com un complement de la identificació del text.

2.4. El context històric

[521] Fins ara només havíem identificat un text que havíem completat amb la seva anàlisi. Però aquest text només té sentit històric si el vinculem i l'inserim en el seu context històric. És com si el text fos una peça d'un trencaclosques que, per molt vistosa que pogués ser, només prendria ple sentit amb la resta de les peces, configurant una imatge completa. De fet, el text que sigui objecte de comentari és un instrument per comprendre una parcel·la major de passat històric que aquella estrictament encerclada dins del text en qüestió.

Redactar el context històric no és cosa fàcil. El primer perill que cal evitar és el de l'excés. Cal evitar de fer una lliçó o una exposició d'història general. Molts estudiants, o per manca de més coneixements o per mancances metodològiques, prenen el text com el pretext per exposar allò que, de fet, seria el context històric. En el context històric cal evitar d'explicar tot allò que no permeti una comprensió directa del document. Tampoc no s'ha de caure en l'extrem contrari. No es pot pretendre dibuixar el context històric en una o dues línies. Per exemple, per ser excessivament genèric, i per tant poc explicatiu, no es pot dir que el context històric de la llei de citacions sigui el Dominat o l'època visigoda i prou; dir això és igual que no dir res de res.

2.5. La tercera lectura i la descomposició del text

[522] L'anàlisi de contextualitat era, com hem dit, una etapa necessària però preliminar respecte del treball sobre el document en si mateix. Ara, amb la tercera lectura, començarà la veritable descomposició del text. Aquesta nova lectura ha de ser feta amb llapis i goma –perquè els canvis d'opinió sobre el que mereix ser subratllat o no canviaran al llarg de la lectura del text sencer– i amb la voluntat ferma d'incidir en el text. Hem de remarcar, subratllant-los, tots els termes específics, tant paraules soles, com expressions o grups de paraules. Però perquè això sigui útil cal tenir cura de no subratllar-ho tot, sinó només allò que sigui singular. Per exemple, entre els termes específics: termes tècnics d'una època, noms d'institucions, noms propis, paraules el sentit de les quals ha pogut canviar, paraules en altres llengües o forasteres, etc. Però a més a més de l'específic, també caldrà subratllar

paraules usals i plenes de significació històrica o jurídica en aquell context precís. Aquesta tercera lectura pot redimensionar el text i pot fer necessària una quarta lectura per aprofundir encara més alguns aspectes que ara només hauran aparegut.

2.6. La quarta lectura i la identificació dels elements difusos

[523] Quan hem marcat al text allò que és singular –siguin termes tècnics o usals–, s'ha tractat sempre de paraules o d'expressions perfectament identificables i, doncs, subratllables. Però en un text també hi ha el que podem qualificar d'idees o d'elements difusos que, com la paraula ja ho indica, no s'identifiquen necessàriament amb una paraula o una expressió curta. Són idees que planen en un text i que el lector ha de saber entreveure. Aquestes idees o elements difusos els podem classificar de tres maneres: localitzades, globals i difuses.

Idees localitzades: són idees o nocions que es poden trobar pertot i que no són subratllables perquè o bé no s'expressen en una sola paraula o conjunt de paraules, o bé perquè caldria subratllar tot un paràgraf i aleshores no hi guanyaríem res. En tots aquests casos cal anotar al marge del text un comentari sobre els elements difusos o bé posar-hi un senyal –un asterisc– per indicar que allí hi ha alguna idea que ha de ser tinguda en compte.

Idees globals: però a més a més que en un paràgraf o en una expressió hi hagi una idea o una noció “no subratllable”, també pot passar que hi hagi elements, nocions o idees que, al contrari, siguin presents al llarg de tot el text. En aquest cas, per la seva reincidència i constància, seria absurd comentar-les tantes vegades com sortissin. Aquestes nocions o elements mereixen un comentari global.

Idees difuses: finalment, pot passar que al llarg de tot el text hi hagi unes idees o nocions implícites i per tant no subratllables. Són idees que no estan en cap expressió concreta però que pul·lulen per tot el text. També això mereixerà un comentari a part.

2.7. L'anàlisi de l'expressió del text

[524] En alguns tipus de text pot ser important de copsar-ne el to, ja que, per dir-ho amb unes altres paraules, no tan sols la lletra compta, sinó que també compta la música. Caldria, eventualment, fixar-se en la redacció, les figures d'estil, els usos retòrics, els canvis de registre, les relacions entre significat i significant, etc. Pel que fa al vocabulari general, en alguns casos podria ser útil o significatiu el còmput estadístic de la utilització d'un cert terme.

2.8. L'apropiació i la personalització del text

[525] Tot el que hem fet fins ara i les diferents lectures que també hem fet del text, ens haurien d'haver permès apropiar-nos del text i haver-lo personalitzat. L'autor del comentari s'hauria de trobar còmode amb el text i hauria de tenir la sensació de dominar-lo –de fet, de comprendre'l– totalment. Però, tot i havent personalitzat a fons el text i una vegada ha estat ben entès, cal poder desprendre-se'n per passar al comentari escrit en si mateix, que és el treball demanat i que cal lliurar. Quan no s'actua en situació d'examen sinó de recerca a casa o a la biblioteca, cal saber aturar-se en el procés de recerca històrica i no recrear-s'hi eternament. Finalment, i per acabar amb tota aquesta primera fase, pot ser que el treball fet fins ara ens hagi generat dubtes i preguntes. Ha arribat el moment de documentar-se a partir d'obres de referència: diccionaris, atles, manuals, cronologies, enciclopèdies, etc. Cal identificar llocs, trobar els significats de paraules, aclarir dates històriques, trobar dades concretes, etc.

3. COM FER I DONAR FORMA AL COMENTARI DE TEXT

3.1. Organitzar els materials

La feina feta fins ara ha consistit a comprendre el text tot identificant-lo i descomponent-lo. Fins ara hem procedit, en essència, a la identificació del document, a la fixació del context i a fer-ne una anàlisi molt breu. Ha arribat l'hora de tancar tots els llibres, si el comentari no es feia en situació d'examen, i de prendre, només, l'indispensable per escriure. Es pot dir que ara comença una nova fase, que és la que donarà resultats tangibles.

[526] Per començar cal pensar l'estructura del treball a partir dels materials de què hom disposa. És molt important de resistir la temptació de pensar que el text porta en si mateix un ordre que cal seguir a l'hora de fer el treball. Un comentari de text per ordre lineal, o línia a línia, en què l'estudiant va explicant tot allò que va sortint en el text per ordre d'aparició, normalment no condueix a resultats gaire positius. En realitat, el que cal és ser capaç de distingir i d'identificar les aportacions fonamentals del text al voltant de les quals s'organitzarà el discurs que caldrà redactar. Per tant, caldrà redactar la part central del comentari de text entorn d'alguns temes o idees determinades. Fer això (definir les quatre o cinc parts o idees del text i pensar en quin ordre hauran de ser exposades més endavant) és un exercici de reflexió importantíssim, ja que és precisament d'aquest exercici que en dependrà en molt bona mesura el resultat obtingut. Abans d'escriure res, doncs, cal pensar bé quines són aquestes idees i en quin ordre s'hauran d'exposar. El nombre de temes o idees pot variar segons cada text, però el més habitual és que siguin entre tres i cinc les idees principals del text. Això no vol dir que si un text no ho permet se l'hi hagin de buscar, com els tres peus al gat. Cadascun d'aquests temes o idees serà objecte d'anàlisi, basat en citacions procedents del text i amb tots els comentaris oportuns, tot plegat integrant un discurs únic i coherent. Si les citacions textuais són importants, i fins i tot pot ser que imprescindibles, cal, tanmateix, no abusar-ne, ja que convé no caure en l'extrem de tornar a reproduir el text a partir de citar-lo abusivament. Un comentari de text no és, efectivament, un esquema sinòptic dels temes de què tracta un text. D'altra banda, cal evitar la fragmentació excessiva que condueix a l'atomització total del text i a la ruptura o impossibilitat del discurs. Si bé res no impedeix de subdividir les quatre o cinc idees principals en idees secundàries, això s'ha de fer amb mesura i sense caure en la fragmentació al·ludida.

[527] És molt important saber identificar les idees centrals i vincular cada fragment de text a una de les idees centrals identificades. La forma de procedir pot ser la següent: anotar en el marge del text o en un full a part les cinc idees principals i numerar-les, de l'u al cinc; identificar totes aquelles idees o expressions particulars i concretes que han de ser susceptibles de ser reconduïdes a una de les cinc idees principals, de manera que aniríem posant el número 1 a totes les idees particulars que conformaran el primer bloc o idea central, i així successivament. D'aquesta manera, quan calgui redactar el comentari corresponent a la idea central número 1, n'hi haurà prou amb comentar tot allò que haurem anotat amb aquell número 1. El que haurem fet, doncs, és inventariar tots els elements que correspondran a cadascuna de les parts o idees centrals.

3.2. Posar en net la 'presentació'

[528] Arribats en aquest punt cal redactar allò que qualificarem de presentació del text. Aquesta presentació no ha de començar per cap frase altisonant ni especialment brillant. Ha de ser quelcom succint, clar i net. Després d'una frase introductòria, abordarem i redactarem els diferents elements que formen l'anàlisi d'identificació (títol, autor, datació, etc.). Com és natural, només cal referir-se als elements o idees que són coneguts i dels quals hem obtingut informació. És absurd esmentar una certa categoria per dir que no en sabem res. Després de fer-ne la identificació podem redactar —o afegir, si ja l'havíem redactada abans— una breu anàlisi general del text, sense entrar pas en detalls que seran objecte d'atenció més profunda més endavant. I, finalment, clourem aquesta presentació amb la redacció del context històric i jurídic.

Aquesta presentació no cal que estigui farcida de citacions i de referències, elements de suport que convé reservar per al comentari de les parts o idees centrals. Aquesta primera part del comentari de text, que és la presentació, s'ha de distingir clarament de les parts següents, que són el comentari de les idees centrals i les conclusions.

3.3. Redactar cada una de les parts

[529] Redactada la presentació, comencem a redactar la part central del comentari, o sigui, les parts o idees principals del text, tal com hem decidit que faríem després de fer la llista de temes o idees cabdals. Com s'ha dit, per redactar la primera part o tema reunirem tots els passatges del text marcats amb el número 1 i procedirem a examinar-los i explicar-los. No hi ha recepta per dir com s'ha de fer això. Només podem advertir, com ja havíem fet anteriorment, que convé evitar de repetir el que ja diu el text, o sigui, fer comentaris totalment descriptius. Però també convé evitar de deixar anar la ploma massa lliurement fins a desvincular-se del text. La forma d'evitar-ho és aconseguint que tota afirmació que faci l'autor del comentari i, doncs, que sigui resultat de la seva interpretació, vagi degudament acompanyada de la referència a una citació precisa en el text. El cas és que redacció i interpretació s'aniran filant al mateix temps. D'altra banda, la redacció d'aquestes parts ha de ser quelcom discursiu; o sigui, que el comentari en si no ha de ser un glossari dels termes que apareixen en el text, sinó que hi ha d'haver continuïtat expositiva i argumentativa.

[530] *L'art de citar*

En un comentari de text la citació és absolutament necessària, ja que és la manera d'aportar els elements demostratius d'allò que l'autor del comentari està afirmant. Hi ha diverses maneres de citar: dins del text, a final de pàgina i a final del treball. En un comentari de text –i més encara en situació d'examen– cal integrar la citació dins del cos del treball i evitar de fer notes a peu de pàgina. La norma primeríssima a l'hora de citar és la fidelitat: les frases o els fragments citats han de ser reproduïts fidelment des de l'original, sense alteracions. Per aquest motiu, allò que se cita ha d'anar entre cometes. Això no obstant, són permeses algunes llicències. Quan cal retallar o mutilar un fragment perquè és massa llarg o innecessari, aleshores cal posar punts suspensius entre parèntesis, i això és fa així tant si és al mig d'una frase com al final. Per exemple, en un fragment extret de la 'llei de citacions' (*CTh.* 1,4,3): "Però de tots aquests juriconsults (...) hem triat allò que és necessari a les causes dels temps presents"; en aquest cas hem deixat de copiar una frase que hem substituït pels punts entre parèntesis. Una altra llicència permesa és afegir o modificar paraules per tal de fer més comprensible una frase copiada que, necessàriament, hem tret d'un context més ampli. En aquest cas cal incloure la paraula afegida o modificada entre claudàtors. Per exemple: "(...) Si se n'aportessin opinions diferents [de Papinià, de Paul, de Gai, d'Ulpia, de Modestí, d'Escévola, de Sabí, de Julià i de Marcel], ha de vèncer l'opinió que un major nombre hagi sostingut (...)".

Com és fàcil de veure, convé no abusar de citacions massa llargues ja que podrien dificultar el ritme de la lectura del treball. O sigui, que cal citar allò realment important i significatiu. Cal tenir l'habilitat d'integrar la citació dins del discurs. No és admissible un *collage* de citacions amb anotacions personals que les acompanyin. La citació ha de donar suport al text i no a l'inrevés.

[531] *La qüestió de comentar el que no diu el text*

Centrar l'atenció i comentar allò que el document no diu, és una pràctica perillosa i al mateix temps indispensable. Per tant, és quelcom que ha de ser fet, però amb prudència. Comentar en excés el que no diu un text podria conduir a confeccionar una lliçó teòrica en comptes de fer un comentari de text. D'altra banda, tenint en compte que l'estudiant sovint rebrà un fragment seleccionat pel professor d'una font més àmplia i no pas tota la font sencera, hi ha la possibilitat que aquella absència que detecti l'estudiant es trobi en un altre lloc del text no conegut per l'estudiant. Malgrat aquests advertiments, és cert que, de vegades, hi ha mancances o absències que sí són remarcables i és obligat de comentar-les. Pot haver-hi silencis més eloqüents que el mateix text i que un bon comentari no ha d'oblidar.

3.4. Arribar a unes conclusions

[532] Redactar les conclusions en un comentari de text, al nivell que estem proposant, suposa reunir en poques línies les aportacions principals del text. No es tracta de fer un resum del text ni de donar resposta a un problema, com de ser capaços de situar les aportacions del text dins del marc general de la historiografia del tema, per tal de confirmar o de rebatre una determinada visió historiogràfica.

A les conclusions, no sembla oportú de fer-hi citacions, si no és que, excepcionalment, una frase sintetitzi adequadament tot el contingut i la substància del text. Una opinió personal només serà possible quan l'estudiant tingui la certesa de dominar amplament el tema. En tot cas, el que no és admissible és una simple i fàcil desqualificació del text o del seu autor. Una altra cosa ben diferent és la de relativitzar l'aportació del document i donar-li una dimensió diferent a la que se li havia donat fins aleshores. Com és lògic, en la redacció de les conclusions convé no precipitar-se i, si és possible, és aconsellable de confeccionar-ne un esborrany.

[533] *Una sobrietat premeditada*

No és aquest, certament, el moment d'estendre's sobre l'estil literari que faci servir l'autor d'un comentari de text, però convé tenir presents algunes recomanacions a propòsit de la redacció. En primer lloc convé tenir cura del registre utilitzat i del nivell de vocabulari; un comentari de text no pot ser redactat de la mateixa manera com es prendrien uns apunts de classe o es redactarien unes notes d'un llibre; però tampoc no ha de ser redactat com faríem una instància o un altre document adreçat a l'administració. El registre –el to, diríem– ha de ser l'adequat: formal, però àgil. En segon lloc cal tenir cura de la connotació dels mots, cosa especialment important en el cas dels estudiants de dret. Les paraules volen dir una cosa i no una altra i, a més, el significat d'algunes paraules pot variar al llarg dels anys. Per tant, aquí cal prendre dues precaucions: la del significat exacte actual d'una paraula i la del significat en el moment que va ser utilitzada. Cal, en fi, fer un bon ús tant del vocabulari general com també de l'especialitzat. En aquest mateix sentit, la precisió és una virtut molt apreciada en la redacció d'un treball acadèmic. En tercer lloc, com ja hem apuntat, cal procurar fluïdesa en l'expressió i evitar un estil barroc, ampul·lós, solemne i difícil. Finalment, i l'experiència docent ens recomana recordar-ho explícitament, és imprescindible tenir una cura extraordinària i evitar errors ortogràfics i sintàctics greus. No és admissible haver de llegir un treball universitari amb faltes d'ortografia, i això en qualsevol de les llengües oficials. Tampoc no és sobrer de recordar que, especialment en situació d'examen, el treball final ha de resultar polit i sobretot llegible.

CAPÍTOL VI

L'AVALUACIÓ

1. QUÈ VOL DIR AVALUAR?

[800] En l'actual sistema educatiu, on l'objectiu últim de l'estudiant sembla ser la consecució d'un títol universitari que el capaciti per exercir determinades funcions en la vida professional, cal que sigui arbitrat un sistema que permeti verificar si l'estudiant, en un moment determinat de la seva formació, ha assimilat tots aquells coneixements i habilitats que es consideren bàsics per a l'obtenció de l'esmentat títol. Acreditar formalment haver adquirit aquests coneixements, sovint amb independència tant del grau o l'índex de profunditat com d'altres virtuts no valorables o valorades, implica posseir el títol.

Avaluar significa, per tant, en una relació discent, calibrar fins a quin punt l'estudiant ha personalitzat els ensenyaments proporcionats –mediatament o immediata– pel professor/a. En aquest cas personalitzar significa, segons el nostre parer i quan la funció docent ho permet, que l'estudiant no s'ha dedicat, única i exclusivament, a memoritzar una massa d'informació, sinó que és capaç d'emetre un judici crític sobre una matèria perquè ha arribat a comprendre 'internament' o íntimament. Quan un estudiant comprèn el que estudia i utilitza la seva intel·ligència per fer-ho, aleshores podem parlar de personalització. En aquest sentit, el procés d'avaluació hauria de mostrar-se capaç de valorar fins a quin punt l'estudiant ha comprès la matèria; fins a quin punt l'ha personalitzada. És evident, per tant, que avaluar tan sols significa valorar i constatar si s'han aconseguit els objectius marcats. Per això s'acostuma a dir que el professor/a no suspèn l'estudiant, sinó que és ell mateix el que ho fa, i que la intervenció del professor/a, en aquest àmbit, es limita a constatar-ho.

2. QUÈ S'AVALUA?

[801] Mentre que el contingut de certes disciplines és susceptible –i no diem pas que sigui aconsellable– de ser memoritzat i de prescindir, fins a cert punt, de comprendre-les, una assignatura com la d'Història del Dret –amb les seves característiques intrínseques– i amb l'enfocament que li hem donat [v. § 120 i § 210 i ss.], no permet una actitud de pura i simple memorització, llevat que el mateix professor/a l'afavoreixi.

El nostre propòsit més ferm, com ja hem dit, consisteix a aconseguir que l'estudiant compregui com es crea el dret; quins són els problemes que això comporta en una societat i en un moment determinats; com es configura l'ordenament jurídic des de la tradició romana a les terres peninsulars fins a l'actualitat; com el dret és un producte històric que està estretament vinculat amb la realitat del moment i com, en fi, el nostre ordenament jurídic vigent és històric, en el sentit que és el resultat d'un llarg procés en el qual el moment actual no és res més que una fase o segment. La

comprensió d'un fenomen complex com ara el problema de la creació del dret des d'un punt de vista històric i no dogmàtic, ha de conduir, necessàriament, a un sistema d'avaluació coherent amb l'objectiu de l'assignatura.

[802] Per tant, l'avaluació abraça coneixements i habilitats, les quals, però, ho són en referència a una matèria concreta. La matèria de què seran avaluats els estudiants és la que apareix al programa de l'assignatura [v. § 230]. El programa, per tant, és important per a l'estudiant, perquè li dóna seguretat i certesa. En el programa s'hi conté, esquematitzat, allò que serà objecte d'estudi al llarg de tot el curs acadèmic i, doncs, serà també objecte d'avaluació. Per sort o per desgràcia, no s'ha de confondre el programa amb allò que serà explicat, de dalt a baix, pel professor/a a classe. El programa esquematitza el contingut de la matèria, però el professor/a, sense sortir-se'n del seu marc, podrà posar més èmfasi en unes lliçons que no en unes altres i podrà remetre, per a l'estudi de certes lliçons, al manual de referència o a d'altra bibliografia. D'ençà de la darrera reforma del pla d'estudis cada vegada és més habitual, malauradament, que el professor/a no disposi de tot el temps que voldria per explicar el programa. Quan l'estudiant té la certesa que el programa inclou allò que forma el contingut de l'assignatura i allò que, tret d'excepcions, sigui matèria d'examen, aleshores vindrà el tema de com estudiar-ho i a partir de quins materials per tal d'encarar l'aprenentatge i l'avaluació amb les màximes garanties.

Una vegada més, les condicions materials i personals que emmarquen la docència universitària en el moment actual distorsionen greument allò que hauria de ser una correcta avaluació que garantís poder relacionar els objectius de l'assignatura amb els resultats obtinguts. Probablement l'avaluació ideal seria aquella que prescindiria de l'acte formal de l'examen i es basaria en l'opinió del professor/a a propòsit del treball continuat de l'estudiant al llarg del curs. Però una veritable i integral avaluació continuada només és possible amb cursos poc nombrosos, on la participació de l'estudiant és diària i on el professor pot realitzar un control continu i exhaustiu dels progrés dels estudiants.

Independentment que qualsevol activitat acadèmica pot servir el professor/a per avaluar els seus estudiants –des d'una intervenció oral a classe en el decurs d'un comentari de text fins a la correcció d'un exercici improvisat–, ara centrarem la nostra atenció en el que, de moment, és l'acte més important del procés d'avaluació: l'examen. A continuació presentarem algunes consideracions sobre els diferents tipus d'examen amb què es podrà trobar l'estudiant i algunes pautes que pretenen resultar pràctiques sobre la manera d'enfocar-los satisfactòriament.

3. ELS TIPUS D'EXAMEN

[803] El tràmit de l'avaluació del coneixement dels estudiants mitjançant un examen pot presentar-se sota múltiples formes, aspectes, variacions o modalitats. Sovint, el tipus concret d'examen depèn únicament de la decisió del docent –o de l'equip de docents–, que pot escollir el model d'exercici que considera més adequat per avaluar els seus alumnes d'acord amb el programa de l'assignatura que desenvolupa. La veritat és, però, que no sabem del cert fins a quin punt és útil ara i aquí de fer-ne classificacions i explicar-ne les possibles modalitats concretes. És per això que ens cenyirem a les dues grans menes d'exàmens que acostuma a haver-hi i a fer-ne consideracions que poden ajudar a superar-los, amb exemples puntuals que il·lustrin alguns aspectes a tenir en compte, segons els casos.

[804] Les dues grans menes d'examen que se solen fer són, d'una banda, *l'examen escrit* i, de l'altra, *l'examen oral*. L'examen escrit és gairebé omnipresent a totes les disciplines d'un ensenyament com a forma bàsica –i sovint única– d'avaluació dels coneixements, mentre que l'examen oral, amb una presència tímida –per no dir excepcional–, se sol realitzar, a diferència d'altres indrets, gairebé sempre a petició dels alumnes interessats.

Totes dues classes d'examen poden arribar a ser dutes a terme, sia *sense materials de consulta*, sia *amb materials de consulta* i, en general, això és així amb les mateixes indicacions de freqüència d'ús que en els escrits i els orals, respectivament.

Traspassada aquesta divisió, les subdivisions possibles creixen gairebé fins a l'infinit en funció de les combinacions que s'hi facin, a partir d'un tema, un comentari de text, una pregunta, diverses preguntes (amb la possibilitat, si és que hi és, que els alumnes escullin entre les opcions dictades pel docent, o no hi hagi possibilitat de triar), un test amb respostes múltiples (amb les diverses possibilitats de plantejar-lo i de puntuar-lo i el nombre de respostes sobre què tria l'estudiant) o un "veritable / fals", etc., ultra el fet que calgui una determinada nota mínima o alguna de les parts de l'examen sigui considerada eliminatòria.

Creiem, doncs, que el model concret d'examen a què s'hagi d'encarar l'estudiant ha de fer-li tenir present, per les seves característiques, la forma com ha d'exposar els coneixements adquirits fins aquell moment, i, doncs, l'adquisició dels coneixements ha de ser congruent amb el model d'examen [v. § 304]. Des del nostre punt de vista, com s'ha dit, la feina de l'estudiant és aprendre bé els continguts de l'assignatura per tal de comprendre-la. Però aquest aprenentatge comporta que els coneixements adquirits per uns determinats camins hauran de poder ser exterioritzats per vies diferents per part de l'estudiant. Amb unes altres paraules, aprendre bé, posem per cas, tres temes verticals ha de permetre a l'estudiant contestar un tema transversal a tots tres sense problemes.

[805] Sense deixar el pla teòric, hi ha qui afirma que qualsevol estudiant hauria d'estar en condicions de superar l'avaluació de l'assignatura independentment que conegués per endavant o no el sistema d'avaluació escollit pel docent. Amb tot, i des d'un pla directament lligat a l'experiència diària, som conscients que conèixer per endavant el sistema d'avaluació i el tipus (o els tipus) d'examen disponibles en una assignatura pot ajudar positivament l'estudiant a l'hora de preparar l'exercici d'avaluació. No solament li fa més fàcil decidir quines assignatures li convé més encarar (pel tipus d'examen que li agrada o que li desagrada), sinó que, com hem dit, li forneix informació suplementària per preparar l'exercici en qüestió.

Posem-ne algun cas. No ens sembla que s'hagi de preparar de la mateixa manera, com veurem més endavant amb més atenció, un examen "tipus test" que un examen "tipus tema". Els exàmens test són absolutament higiènics, tant per als estudiants com per als docents. Per als estudiants, perquè no l'han d'escriure, no l'han d'elaborar, ni hi han de fer bona lletra, ja que l'enllesteixen un cop n'han marcades les respostes al full corresponent, en general un full de correcció automàtica (que se sol corregir mitjançant un lector òptic controlat per un ordinador). Per als docents, perquè la correcció automàtica mitjançant el lector òptic els en dona les notes segons els paràmetres que hi han estat introduïts, i la qualificació que correspon a cada exercici surt automàticament per aplicació d'una fórmula aritmètica. Els exàmens tipus test solen permetre avaluar amb comoditat el grau de coneixements, en especial, pel que fa a dades concretes dels continguts de l'assignatura, o a aquells aspectes que poden ser sintetitzats amb facilitat, si bé també s'hi poden trobar preguntes "de comprensió".

Per contra, els exàmens escrits tipus tema o amb preguntes que requereixen el desenvolupament del contingut (preferiblement si no són de caire estrictament memorístic), requereixen un grau de reflexió considerable —que varia de persona a persona— abans d'escriure'n la resposta. Conseqüentment, la tasca de preparació d'aquest tipus d'exercici haurà exigat a l'estudiant un esforç de comprensió complementari que depassi l'acumulació de dades estrictament memorístiques.

3.1. L'examen oral

[806] L'examen oral, tal com el concebem, possibilita un fructífer diàleg entre l'estudiant i el professor/a. Aquest últim no es limitarà a plantejar les seves qüestions i a esperar, en silenci, el final de la intervenció de l'estudiant per tal de puntuar-la, sinó que el professor/a pot, si la marxa de

l'examen ho requereix, interrogar l'estudiant en el sentit literal del terme. Un examen oral d'història del dret podria estar basat en tres grans preguntes. Per tal que l'estudiant demostrï la seva comprensió del programa de l'assignatura i pugui superar, així, la prova, hauria de demostrar un nivell suficient en cadascuna de les tres preguntes. N'hi podria haver una quarta si el resultat d'alguna de les anteriors no era satisfactori. Cadascuna de les tres preguntes podria correspondre a un bloc històric predeterminat: a) època romana, visigoda i alta edat mitjana, b) edat mitjana i difusió i recepció del dret comú, i c) èpoques modernes i contemporània. El professor/a exigirà matisos, aclariments, argumentacions i podrà possibilitar rectificacions quan ho consideri oportú.

Parlar d'avantatges d'un tipus d'examen o altre pot donar peu a diferents interpretacions i a relativitzar la condició avantatjosa ("per a qui és un avantatge tal cosa? Per a l'estudiant o per al professor?, com si estiguessin en dos bàndols diametralment oposats"). Un bon examen, aquell que té avantatges sobre un altre, és aquell que millor compleix els objectius de l'avaluació. En aquest sentit, els de l'examen oral sobre l'escrit són de diversa índole:

a) Per mitjà del diàleg entre l'estudiant i el professor/a, i gràcies a l'interrogatori, sovint constructiu i beneficiós, al qual està sotmès l'estudiant, permet valorar amb molta exactitud el nivell real dels coneixements de l'examinat.

b) En aquest examen és pràcticament impossible que l'estudiant cometi frau, ja que les possibilitats de copiar són remotes.

c) L'estudiant acostuma a acabar convençut o, si més no, conformat, de la qualificació que li és atorgada, ja que el diàleg que s'ha produït durant l'examen ha posat suficientment de manifest el seu nivell de coneixements.

d) S'obliga l'estudiant a vetllar la qualitat de la seva expressió oral, al mateix temps que el professor/a pot corregir la terminologia –jurídica i també no jurídica– utilitzada i incidir en les incorreccions amb l'esperança que això tingui transcendència i corregeixi els defectes.

e) Donat el cas, s'evita que l'estudiant dissimuli la seva ignorància a partir d'una carregosa exposició de continguts no relacionats directament amb la pregunta que li ha estat formulada. Amb la pregunta oral se'l pot obligar a respondre únicament i exclusiva allò que se li està preguntant. En canvi, quan un estudiant coneix la resposta, li pot suposar una ajuda que se l'exoneri d'explicar els detalls del que no és estrictament necessari.

f) L'examen oral permet comprovar si l'estudiant només ha memoritzat la matèria o, si pel contrari, ha aconseguit comprendre el significat del que ha estudiat.

g) I, sobretot, es posa l'estudiant en situació de total transparència amb totes les conseqüències –positives o negatives per a l'estudiant, segons el cas– que això suposa. L'estudiant que ha estudiat surt beneficiat de l'examen, mentre que l'estudiant que prova sort o té un coneixement molt superficial del programa no aconsegueix superar satisfactòriament l'exercici.

[807] L'examen oral també presenta, des del punt de vista de l'estudiant, algun pretès inconvenient que, tanmateix, pot ser resolt. D'una banda, es considera, si més no pels estudiants de primer curs, que se'ls sotmet a una situació de tensió major que en un examen escrit, cosa que, suposadament, podria dificultar el procés de reflexió i exposició. Això, que probablement és degut a una falta d'habitud per part de l'estudiant, es pot resoldre amb una actitud distesa del professor/a i permetent que l'estudiant que s'examina pugui realitzar, en un racó de l'aula, sense presses i sense cap pressió, un esquema escrit de l'exposició oral que després haurà de desenvolupar. També és important que l'estudiant aprengui a superar, per mitjans propis, aquesta mena de situacions que només en casos extrems poden arribar a afectar substancialment el resultat final de la prova. D'altra banda, com a contrapartida, en un examen oral el professor/a no pot rebaixar en cap moment el seu nivell d'atenció respecte de les explicacions de l'estudiant. Mentre que la possible fatiga del docent

que corregeix els exàmens escrits es resol fent una pausa o un descans, en l'examen oral, on la correcció i l'avaluació són simultànies a l'exposició de l'estudiant, el professor/a ha de mantenir l'atenció constantment. Aquesta situació es pot resoldre fàcilment. El problema es resol realitzant diàriament una quantitat raonable d'exàmens orals encara que això impliqui per al docent dilatar el període d'examen. Si l'avaluació oral la fa més d'un professor/a, l'estudiant té encara més garanties d'equanimitat i s'eviten algunes de les incidències esmentades.

3.2. L'examen escrit

[808] Com hem apuntat més amunt, la manera d'enfrontar-se a un examen escrit d'un determinat tipus no ha de ser la mateixa que per a un examen oral. I no ho diem només per la rapidesa de reacció i la facilitat d'expressió –oral– que tradicionalment es consideren uns avantatges per a determinats estudiants amb aptituds retòriques. La modalitat d'examen exigeix que, si bé la matèria objecte d'estudi és la mateixa, no ho sigui la manera d'exposar-la l'alumne/a que ha de ser avaluat. *En un examen oral* l'estudiant ha de tenir una capacitat d'expressió –oral– suficient per exposar adequadament el que se li demana (resposta que va construint mentre parla) alhora que ha de poder reaccionar amb rapidesa i coherència a qualsevol comentari, observació o aclariment que li plantegi el docent. Aquesta situació difícilment es pot produir *en un examen escrit*, sigui del tipus que sigui, perquè l'estudiant, que construeix la resposta sobre el que coneix de la qüestió, la fa a partir d'un esquema –al qual ha pogut destinar un cert temps de reflexió– que ha escrit, o que va escrivint i modificant mentre transcorre el temps total assignat a l'exercici, en un full d'esborrany; en definitiva, és l'estudiant qui decideix *com* va contestant l'examen, bo i adaptant-se al model de què es tracti.

Per exemple, si bé els materials d'estudi són els mateixos per aprendre els anomenats Decrets de nova planta per a la Corona d'Aragó, la manera de respondre, posem per cas, "El Decret de nova planta per a Catalunya", dependrà de la modalitat d'examen. Si aquest enunciat correspon a *un comentari de text*, la manera d'enfocar l'exercici, serà una; si, per contra, es tracta d'un tema, en serà una altra, i si es tracta d'una pregunta, en serà tota una altra. És evident que tot i la identitat d'enunciats, no es pot respondre el mateix i de la mateixa manera en un tema i en una pregunta. La tasca de l'estudiant, si *es tracta d'un tema*, haurà de consistir a exposar els coneixements adquirits de manera que demostrï que en coneix els continguts mínims i la seva evolució en el context, bo i argumentant-ne les diverses facetes, a les seves relacions, quines en són les conseqüències, els aspectes secundaris, i altres qüestions accessòries. En canvi, si *es tracta d'una pregunta*, bastarà que n'exposi sumàriament els elements essencials i indispensables per demostrar que en coneix el contingut bàsic, sense aturar-se a explicar-ne aspectes secundaris o accessoris, més propis del primer cas.

3.2.1. L'examen tipus test

[809] En història del dret, on els fenòmens històrics difícilment són reduïbles a respostes tan breus com les que exigeix un test, considerem que aquesta mena de prova no basta tota sola per qualificar els coneixements dels estudiants després de tot un curs acadèmic. Però, en canvi, un test sí que pot ser útil per fer de filtre d'aquells estudiants que no arriben a un nivell mínim necessari de coneixements de comprensió de la matèria. En aquest sentit i amb aquest objectiu, el test ha de ser confeccionat tenint en compte que no pretén obtenir una informació precisa i valorativa sobre els coneixements dels estudiants, sinó que ha de ser capaç de detectar els estudiants que no tenen un nivell mínim de coneixements de la matèria i, doncs, que no accedeixen a una eventual segona part de l'examen. Les preguntes del test, per tant, haurien de permetre un alt nombre d'aprovat, cosa que significa que haurien de permetre realitzar la segona part de l'examen al major nombre possible d'estudiants.

El model de test que hem posat en pràctica durant uns quants cursos incloïa 25 preguntes. Cadascuna anava acompanyada de cinc respostes possibles, de les quals només una era la correcta i

les altres quatre eren errònies. Cada resposta encertada comptava un punt, cada resposta errònia i cada resposta doble descomptava 0,25 punts, i les preguntes deixades en blanc ni sumaven ni restaven cap punt. Durant els anys que va durar la prova, l'estudiant superava l'exercici quan, després de sumar la puntuació dels encerts i de restar la dels errors, aconseguia 13 punts o més. L'estudiant disposava de 30 minuts per realitzar aquest test, temps que vam constatar que era totalment suficient per realitzar-lo amb bones condicions. Si aquest era el perfil de la prova tal com va ser realitzada durant uns quants cursos, no s'ha de descartar que, en un futur, es pugui modificar, per exemple augmentant-ne la quantitat de preguntes a 50, per tal d'obtenir un resultat més representatiu del nivell de coneixements bàsics de l'estudiant.

El test és un examen que és corregit amb molta rapidesa perquè, com hem dit, quan les respostes s'escriuen en un full especial, la correcció es fa per mitjans informàtics. Per contra, l'elaboració de les preguntes d'un test és laboriosa i complexa. És molt important que totes les preguntes estiguin perfectament plantejades, que s'eviti qualsevol senyal d'ambigüitat i que la redacció expressi amb claredat allò que el professor espera que l'estudiant ha de saber. Però, a més a més de la pregunta –clara, concisa i unívoca–, també el contingut de les diferents opcions de resposta ha de ser fet de manera que no pugui ser invocada més d'una resposta com a correcta. Només una de sola ha de ser la bona i les altres quatre han de ser totalment incorrectes. Per tant, preguntes i respostes possibles han de ser el resultat d'una pacient reflexió, on no tan sols cal parar atenció als aspectes tècnics de la prova, sinó que també cal preveure que sigui equilibrada i abraci tota la matèria del programa. Sovint és aconsellable que el test sigui confeccionat per més d'un professor/a o bé que sigui supervisat per algun altre docent que no hi hagi participat en la preparació.

3.2.2. *Preguntes curtes*

[810] Quan ens referim a un examen que inclou preguntes curtes ens estem referint a preguntes que exigeixen una resposta d'entre dues i quatre línies com a màxim. Durant els últims cursos, aquest ha estat un recurs utilitzat per alguns professors de la disciplina per substituir el test. I és que aquesta mena de preguntes curtes s'assemblen bastant a un test.

Normalment l'estudiant té davant seu un nombre de preguntes que ha de resoldre en un espai que li ve determinat i del qual no s'ha d'excedir. En aquests casos, les preguntes han de ser, com en el test, senzilles de comprensió, nítides i unívokes. Són preguntes concebudes per ser contestades en molt poc espai. En alguns casos basten unes poques paraules, potser n'hi ha prou amb una data o amb el nom d'una persona o d'una obra; però, de vegades, exigeixen una redacció articulada que ha de ser necessàriament sintètica, precisa i sospesada.

Sigui el cas que sigui, l'estudiant que contesta aquesta mena de preguntes curtes ha de ser molt conscient de les característiques d'aquesta modalitat d'examen. Si les indicacions dels professors són que calen respostes concises i sintètiques –i sovint així apareix escrit en el mateix full de preguntes– i si l'espai de resposta està limitat, l'estudiant no pot, sota cap concepte, donar respostes llargues, genèriques i dilatades, sinó que s'ha de cenyir estrictament a allò que se li demana. Davant d'un examen, molts estudiants tenen la legítima temptació d'oferir més del que es demana per demostrar l'abundància dels seus coneixements, però en un cas com les preguntes curtes, caure en aquesta temptació pot esdevenir clarament perjudicial per als seus interessos.

3.2.3. *El tema*

[811] Desenvolupar un tema en un examen, com és evident, té poc a veure amb respondre un test. Si el test i les preguntes curtes són concisió i síntesi extrema, el tema implica desenvolupament i matís.

La primera eventualitat és la dels límits, ja que el professor pot fixar un límit d'espai, que en un tema podria oscil·lar entre dos i tres fulls, o un límit de temps. Normalment no tindreu límit d'espai per contestar el tema, però un límit us vindrà fixat pel temps de què disposareu per respondre'l. Per tant, també hi ha, en el tema, un important esforç de síntesi. La síntesi no és tan sols el resultat al qual us sentireu obligats per la limitació d'espai –fulls de paper disponibles per desenvolupar l'examen– o de temps; la síntesi és, també, una eina que heu de saber manejar; és, doncs, un instrument més que heu de tenir a l'abast i al qual heu de saber recórrer quan us convingui. *En el tema, però, a més a més de la síntesi, el que és més important és la capacitat d'anàlisi i d'interpretació d'una matèria, fet que s'ha de reflectir en una estructura lògica, coherent i ordenada de la resposta.* Es pot dir que un tema no és una pregunta llarga, sinó una altra cosa diferent. Per norma general, un tema com els que us poden ser plantejats en un examen d'història del dret no pot ser liquidat en una cara d'un foli, i no perquè en trenta línies no es puguin dir coses importants, sinó perquè el tema exigeix quelcom més que un gran esforç de síntesi. Al tema, com dèiem, se us demana que desenvolupeu –i no que comprimeu fins el límit– un punt de la matèria.

[812] Us recomanem que primer penseu l'enunciat del tema i entengueu el que se us ha preguntat. Entendre bé la pregunta és bàsic i determina, a més a més d'altres factors, l'èxit de l'exercici; a continuació mediteu la resposta; després –i això és importantíssim– realitzeu un esborrany de la resposta en forma d'esquema, però intentant que aquest esquelet sigui el màxim de complet possible, com si fos un índex o un sumari de tot el que explicareu a continuació. Finalment, i només quan haureu fet l'esquema-esborrany i hàgiu vist que no us descuideu res, comenceu a redactar el tema, intentant que el discurs sigui coherent i lògic. Com veieu, allò que no s'ha de fer de cap manera és, després de llegir la pregunta, començar a redactar tot seguit. Aquesta última és la forma ideal per deixar-se coses o per dir-les quan no és el moment.

3.2.3.1. El tema vertical

[813] Els temes d'un examen poden ser verticals (o lineals) o bé transversals. En el temes verticals o lineals la pregunta coincideix amb una lliçó, un epígraf o un bloc del programa. Són preguntes que poden ser (i solen ser) contestades seguint el mateix ordre expositiu que ha seguit el material amb el qual s'ha estudiat, alhora que permeten exhibir les capacitats memorístiques dels estudiants. Però, tot i això –una suposada base memorística–, aquests temes també requereixen una elaboració prèvia i una redacció final que hagi partit d'un esquema o esborrany previs.

3.2.3.2. El tema transversal

[814] Però hi ha un altre tipus de preguntes, les que anomenem *transversals*, en què un tema travessa èpoques, territoris, temàtiques. Si les preguntes a què abans al·ludíem eren verticals, la transversal és com si fos una línia horitzontal, travessant el programa o una part d'ell. La pregunta transversal aspira a forçar l'estudiant que expliqui un tema *que ha de construir* en funció dels coneixements que ha anat assimilant, tot relacionant materials procedents de diverses lliçons i limitant el recurs a la memòria a qüestions purament puntuals, ja que el que s'hi valora és, justament, *la visió global* que l'estudiant ha elaborat, més que no pas la quantitat, la fidelitat i l'exactitud de les dades que és capaç de recordar i repetir, com passaria, per exemple en el primer cas que comentàvem.

Pot ser un exemple de tema transversal preguntar per la creació del dret als regnes hispànics entre els segles XII i XV, o el paper de les corts als diferents regnes entre el segle XIII i el XVIII, o la recepció del dret comú a Catalunya i a Castella. Respondre aquestes preguntes no consisteix, ni de bon tros, a juxtaposar petits subtemes o simplement a enganxar petits bocins de matèria de moltes lliçons esparses en un sol discurs sense connexió. La resposta a un tema transversal, igual que la resposta a un tema vertical, ha de formar un discurs cohesionat i compacte.

De fet, teòricament, un estudiant que es presenta a un examen, ha d'estar en condicions de respondre qualsevol tipus de preguntes que se li facin sobre la matèria de l'assignatura, i ell mateix hauria d'estar en condicions de saber si està en condicions de respondre-les o, si no, si li convé més no

fer l'examen. Per tant, sempre se us preguntarà sobre matèria del programa, l'únic que passa és que si el tema és transversal no haureu de repetir un epígraf de memòria. La matèria és la que és, només caldrà contestar relacionant i comprenent les coses.

3.2.3.3. El tema de comparació

[815] Pot haver-hi temes, entre molts d'altres que aquí no prendrem en consideració, basats en una anàlisi comparativa. No són ni temes verticals que comprenen la matèria d'un epígraf o lliçó del programa, ni tampoc no es tracta de temes estrictament transversals.

Si se us demana, per exemple, comparar els ordenaments jurídics de Catalunya i de Castella a la baixa edat mitjana, aleshores no se us demana pas que els expliqueu tots dos, l'un al costat de l'altre, ni tampoc no se us en demana, estrictament, una anàlisi transversal. Se us demana comparar dos temes. En aquest cas, el que cal evitar, per damunt de tot, és explicar, simplement i pura, dos temes desvinculats l'un de l'altre. Davant d'aquest tema, un estudiant no ha de contestar l'ordenament jurídic de Catalunya i després, immediatament, el de Castella en l'època demanada. Fer-ho així no implicaria cap element de comparació, que és la clau de la pregunta formulada. Comparar implica, certament, conèixer els dos elements o les dues parts que són l'objecte de la comparació. Però això és quelcom previ, és un simple requisit. Comparar vol dir, si no valorar, com a mínim, ser capaços de dir què tenen de semblant i què de diferent els ordenaments jurídics d'ambdós regnes i afegir el perquè de les diferències i de les similituds. La comparació es podria cloure amb unes conclusions sobre les conseqüències del resultat de la comparació per a èpoques més recents.

3.2.3.4. El tema de relació. El cas pràctic

[816] El darrer tipus d'examen escrit dels que aquí esmentarem, el podem catalogar com un tema, però, de fet, és un cas pràctic. En aquests casos es planteja un determinat supòsit, verídic o fictici, i es tracta de resoldre el supòsit de fet plantejat. Això pot ser fet, depenent dels casos, o bé recorrent a la teoria i als coneixements adquirits sobre la matèria, o bé recorrent a un text que acompanya l'examen. Aquests tipus d'exàmens no acostumen a requerir explicacions extremadament llargues, sinó que, pel contrari, sovint poden ser contestats fent servir relativament poc espai. En canvi, igual que si es tractés d'un problema matemàtic o aritmètic, convé trobar la solució correcta i argumentar-la degudament. No es tracta, de cap manera, d'abocar-hi els coneixements que es tenen sobre la matèria de què tracta el cas, sinó de resoldre, únicament i exclusivament, allò que es demana.

També en un examen d'aquesta mena, a cavall entre un cas pràctic i una pregunta teòrica, sembla convenient esmerçar una bona part del temps de l'examen a pensar i a reflexionar com encarar la resposta. Després de pensar per on avançar, convé fer-se un petit esquema o esborrany de l'argumentació que seguireu. Finalment, es redactarà el text que serà lliurat.

3.2.4. El comentari de text

[817] El comentari d'un text historicojurídic és un altre model d'examen escrit. El comentari de text té la particularitat que requereix una actitud activa de l'estudiant. Aquest no es pot dedicar simplement a exterioritzar uns coneixements, sinó que els coneixements que té sobre la matèria els ha d'aplicar sobre una font històrica. Per tant, és un exercici que requereix dues competències: disposar dels coneixements teòrics i gaudir de l'habilitat instrumental específica del comentari. A tot això ens hi referim a bastament en un altre punt d'aquesta guia [v. § 500 i ss.], motiu pel qual ara no ens hi estendrem. Allí trobareu totes les indicacions necessàries per realitzar un comentari de text tant en situació de recerca com, que és el que ara ens interessa, en situació d'examen. Recordeu-ne, però, algunes directrius importants.

a) El comentari de text es pot presentar de dues maneres: o bé lliure o bé acompanyat d'unes preguntes. El comentari de text en sentit estricte és el primer, en què l'estudiant s'enfronta a una font historicojurídica i, pel seu compte i sense cap altra pauta, ha de ser capaç de desvetllar-ne l'interès i tota la informació que conté. En aquest cas és quan cal posar en pràctica la metodologia que hem explicat en aquell apartat. El comentari amb preguntes pot arribar a desvirtuar la veritable idiosincràcia del comentari de les fonts, ja que corre el perill de convertir-se, el text, en quelcom totalment secundari i al servei de les preguntes que l'estudiant pretén contestar i que s'erigeixen en el centre de l'examen.

b) En segon lloc, cal tenir sempre present que realitzar un comentari de text no vol dir repetir el que ja diu el text amb unes altres paraules, ni, en un sentit a l'extrem oposat, elaborar un discurs teòric sense vincle amb el text. El comentari comporta una tasca d'identificació, de síntesi, d'anàlisi, d'interpretació i de conclusions.

c) Com en d'altres exercicis que requereixen una reflexió i una elaborada redacció per part de l'estudiant, convé iniciar la redacció final del comentari només quan ha estat objecte d'un important treball previ d'identificació, descomposició, anàlisi i comprensió. De fet, pot arribar a ocupar tant de temps la redacció definitiva del comentari, com la tasca preliminar que no es veu directament.

4. ELS ASPECTES FORMALS EN LA PRESENTACIÓ D'UN EXAMEN

[818] Els aspectes formals, per bé que puguin semblar secundaris, no són irrelevants a l'hora de contestar un examen. Tingueu cura de la redacció (tant de l'ortografia com de la sintaxi), de la qualitat de la vostra cal·ligrafia i del nivell del llenguatge. Un examen formalment mal presentat, difícil de llegir i farcit de faltes podria arribar a predisposar inconscientment i involuntàriament l'examinador/a d'una manera poc favorable respecte a un altre examen amb el mateix contingut —o equiparable— i tota una altra presentació. Encara que sigui un consell vàlid per a qualsevol examen, recordeu, també, que sou en una facultat de Dret i, doncs, que la precisió dels mots que feu servir és molt important. Tingueu cura, doncs, de quines paraules i quins conceptes utilitzeu i si són els més convenients per dir el que voleu expressar adequadament.

[819] 5. QUÈ CONVÉ PREPARAR PER ANAR A UN EXAMEN (ESTUDI DE LA MATÈRIA A BANDA)?

1) Per identificar-vos: un document acreditatiu (DNI, passaport, carnet d'estudiant).

2) Per escriure: un parell d'estris (bolígrafs, retoladors, etc. Si feu servir ploma estilogràfica, tinta de recanvi i un drap o tovallons de paper). En cas que una de les proves sigui un test de correcció automàtica, un llapis (del núm. 2), més la goma i la maquineta. També va bé poder tenir un llapis a l'abast per si, p. ex., al comentari de text, voleu subratllar o anotar algunes idees que després desenvolupareu per escrit.

3) Alguns alumnes, darrerament, porten líquid corrector per si l'erren (amb l'empastifada blanca que això suposa), però el nostre parer és que és millor meditar bé què cal escriure i seguir l'esquema o l'esborrany. Si, malgrat tot, us equivoqueu en alguna qüestió, podeu ratllar-la clarament i polidament, i continuar contestant la pregunta.

4) Si per motius laborals us convé, heu de conèixer quin és el mecanisme per obtenir un certificat d'haver assistit a l'exercici al vostre centre d'estudi.

APÈNDIX

D'ALTRES ACTIVITATS ACADÈMIQUES: DUES PROPOSTES

1. LA REALITZACIÓ D'UNA RECENSIÓ

[900] Us oferim unes indicacions sobre com fer una recensió d'una obra. En principi us han de poder servir per aplicar-les a qualsevol mena de llibre o article i per a un bon nombre de matèries. Cal dir, però, que no són pautes universals i que no hi ha un mètode absolut ni infal·lible, però els suggeriments que segueixen un podran ajudar a aconseguir l'objectiu de recensionar un treball¹¹.

Tingueu present que la terminologia “recensió” i “ressenya” és vacil·lant. En tot cas entenem per recensió el que segueix.

Per fer la recensió d'un treball cal llegir-lo amb cura i anar anotant les dades que considerem importants o interessants, així com també les pàgines on apareixen. Les recensions poden ser objectives o crítiques.

[901] La recensió objectiva ha de contenir:

1. La referència bibliogràfica completa (autor, pròleg, títol, subtítol, editorial, col·lecció, sèrie, lloc d'edició, any d'edició, preu, etc.) (V. § 1007).

2. Breu notícia sobre l'autor i la seva preparació (especialista, primera obra, obra pòstuma, etc.).

3. Resum ample i objectiu del contingut, fent-hi constar:

- a) els límits, les característiques i les finalitats que es proposa l'autor
- b) la tesi principal i les tesis secundàries
- c) el mètode seguit per l'autor

Si us convenia de citar textualment frases del treball, copieu-les entre cometes i no les aïlleu del context.

[902] La recensió crítica ha d'afegir, a més a més dels aspectes anteriors:

¹¹ El model que adoptem es basa en el que proposa David ROMANO, *Elementos y técnica del trabajo científico*, Editorial Teide, Barcelona, 1979 (4a edició actualitzada), 158 pàg.

4. La crítica i valoració (positiva i/o negativa) del conjunt, tant de l'estructura com del contingut, adduint-hi les raons i les dades concretes (editades o inèdites) en què es basa l'esmentada valoració.

5 Les observacions de detall (sobre la bibliografia i les fonts, els apèndixs i els índexs, les notes, etc.), per bé que no cal entretenir-se en una erudita “cacera de bruixes” o recerca obsessiva d'errors secundaris i irrelevants.

6. Una conclusió breu, principalment sobre la possible utilitat del treball.

[903] Un advertiment: no s'ha de fer una recensió crítica si no es domina la matèria (i sempre convé procedir amb cautela en les primeres que es fan, sobretot si s'han de publicar). Això no obstant, els estudiants que ho desitgin i s'hi vegin amb cor, poden introduir-hi, degudament argumentades, les valoracions crítiques que creguin oportunes.

2. MÈTODE I TÈCNICA DEL TREBALL CIENTÍFIC

[1000] La bibliografia sobre com confeccionar un treball científic, com podreu comprovar en la relació que adjuntem, és enorme. A continuació us assenyallem, de forma breu i molt esquemàtica, els principals passos que cal seguir quan es vol iniciar un treball que podríem qualificar de científic, o també acadèmic. Som ben conscients que a l'estudiant de primer curs no li pertoca, encara, realitzar treballs científics en el sentit fort del terme. Però des de bon començament convé mostrar-los l'ús d'una metodologia científica que poden aplicar en els treballs acadèmics o “de curs”. Si pot semblar excessiu d'exigir el plantejament d'hipòtesis de treball substancials i la seva verificació, en canvi sembla adequat a la situació actual d'aprendre a recollir i a processar la informació d'una certa manera i no sense ordre ni criteri. En aquest sentit hi trobareu breus i gairebé telegràfiques indicacions sobre alguns aspectes concrets d'aquest procés. Per ampliar la informació us remetem a la bibliografia disponible.

2.1. El tipus de treball que s'ha de fer

[1001] El primer que cal tenir clar és quin tipus de treball s'ha de fer: a) de síntesi o d'exposició? b) o bé d'anàlisi o d'investigació?

[1002] En el treball de síntesi o d'exposició: es dona una visió de conjunt recurrent a la bibliografia, però no a materials de primera mà.

Tipus:

- divulgació
- didàctic
- científic (manual, estat de la qüestió, article diccionari, recensió)

[1003] El treball d'anàlisi o d'investigació es fa a partir de *materials de primera mà*, que poden ser inèdits o no.

Tipus:

- monografia
- edició de text
- col·lecció documental
- recensió crítica

[1004] 2.2. Selecció i delimitació del tema

A l'hora de seleccionar el tema cal tenir en compte un seguit de criteris diferents:

- criteri de rellevància (rellevància social, rellevància científica)
- criteri de viabilitat (recursos documentals, recursos humans i materials, temps disponible)
- criteri d'originalitat
- criteri d'interès personal

El tema seleccionat ha de ser convenientment delimitat en l'espai, en el temps i en el marc institucional.

[1005] 2.3. Construcció del marc teòric*Treballar amb fitxes*

Per construir o per conèixer el marc teòric en el qual s'insereix la vostra recerca, cal començar per recopilar la bibliografia existent sobre el tema.

Per recollir aquesta bibliografia es pot acudir a:

- diccionaris (enciclopèdics i especialitzats)
- repertoris bibliogràfics (preguntar al personal responsable de la biblioteca)
- revistes especialitzades
- altres mitjans bibliogràfics

Convé tenir cura en recollir-la d'una manera convenient:

- fitxes bibliogràfiques (quan només s'hi anoten les dades tècniques o bibliogràfiques de l'obra)
- fitxes de contingut (quan s'hi anota contingut de l'obra)

Les fitxes

- mida: A6 (105 x 148 mm)
- cartolina (o paper d'una certa consistència)
- blanques
- apaisades
- escrites per una sola cara

Les fitxes bibliogràfiques

[1006] Les fitxes: observacions generals

- Totes les dades s'han de copiar sempre *senceres* i exactament igual com apareixen en l'obra.
- Les dades que no figuren en el treball i poden ser sabudes, s'indiquen entre claudàtors (= []).
- Les dades *es copiaran de la portada* i no de la coberta.
- Pot ser útil posar la data en què ha estat feta la fitxa (extrem inf. dret).
- Pot ser útil anotar la *signatura topogràfica i la biblioteca* on es pot trobar una obra (extrem sup. dret).
- És recomanable deixar espai per a breus comentaris a mà de l'obra

A continuació us presentem alguns models de fitxes bibliogràfiques. Tingueu present, però, que una cosa és fer una fitxa bibliogràfica i una altra de diferent és, ja dins d'un treball acadèmic, insirir-hi una citació bibliogràfica. Hi ha uns quants models diferents de maneres de citar, tots ells acceptats i d'ús generalitzat; convé adoptar-ne un –el més estès en la disciplina– i aplicar-lo sistemàticament. Com veieu, no cal inventar formes de citar noves; n'hi ha prou i funcionen prou bé.

[1007] *Model de fitxa bibliogràfica per a llibre:*

	Bib. Dret (UB) Jd1/120
IGLESIA FERREIRÓS, Aquilino:	
<i>La creació del Dret. Una història de la formació d'un dret estatal espanyol. Manual I</i>	
Trad. de Beatriu Mariné. Revisió terminològica d'Oriol Oleart i Josep Maria Gay.	
Editorial Signo (col·lecció Universitària, 5), Barcelona, 1993, IV+439 pàg. i 1 làm. (15,7 x 23,2), 2.800 ptes.	
	28-9-1995

Atenció: el que apareix en cursiva també pot anar subratllat si la fitxa és feta a mà o amb màquina d'escriure; (la col·lecció, el preu i la signatura topogràfica són inventats).

[1008] *Model de fitxa per a obra col·lectiva:*

	Bib. Dret (UB) Jd1/120
<i>Documents jurídics de la història de Catalunya</i>	
Pòrtic d'Agustí M. Bassols i Parés; Presentació de Iago de Balanzó i Solà	
Generalitat de Catalunya. Departament de Justícia, Barcelona, 1991, XVI+277 pàg., (21 x 27), 1.500 ptes.	
	16-4-1999

[1009] *Model de fitxa per a article de revista:*

Bib. Dret (UB) Jd1/120
TURULL RUBINAT, Max i RIBALTA HARO, Jaume
<i>"De voluntate universitatis". La formació i l'expressió de la voluntat del municipi (Tàrrrega, 1214-1520)</i>
"Anuario de Estudios Medievales", 21 (1991) 143-231.
16-4-1999

[1010] *Model de fitxa per a article en obra col·lectiva:*

Bib. Dret (UB) Ja 2/155
SANTARELLI, Umberto
<i>Privilegio (diritto intermedio)</i>
a "Enciclopedia del Diritto", vol. 35 (Milà, 1986), pàg. 713-723.
16-4-1999

[1011] *Model de fitxa per a article en obra col·lectiva:*

Bib. Dret (UB) Jd1/120
PACHECO, Francisco L.
<i>Ley, costumbre y uso en la experiencia jurídica peninsular bajomedieval</i>
a Aquilino IGLESIA FERREIRÓS (editor), "El Dret comú i Catalunya. Actes del IV Simposi Internacional. Homenatge al professor Josep M. Gay Escoda". Barcelona, 27-28 de maig de 1994.
Fundació Noguera (Estudis, 9), Barcelona, 1995, pàg. 75-146
16-4-1999

[1012] *Les fitxes de contingut:*

- Es pressuposa l'existència de fitxes bibliogràfiques.
- Poden recollir la referència de capítols, parts o epígrafs de l'obra.
- O bé *resums fets per un mateix* de l'obra.

- O bé *extractes literals de l'obra*, indicats entre cometes i amb (...) quan decidim de no copiar un bocí de text.
- Si hi ha *comentaris personals*, s'han d'escriure entre claudàtors (= []) per tal que quedi clar que no és text literal.
- Han de contenir la referència exacta de la procedència de les dades, amb les pàgines, etc. (a la part superior dreta).
- Data de redacció de la fitxa (a la part inferior dreta).
- El títol o la matèria, amb subtítol si convé, a la part superior central.
- La major part de la fitxa es dedicarà a les anotacions del contingut.
- Les dades s'han de prendre amb molta cura per no haver de tornar a veure la font.
- Es podrà *repetir una fitxa per entrar-la en apartats diferents*, canviant-li, és clar, el títol.
- És essencial que una fitxa tingui *unitat temàtica*: que només reculli una sola idea, una sola cosa.
- Les fitxes han de tenir *títols entenedors*: *breus, significatius* i com més exactes i detallats millor.

Classificació de les fitxes de contingut:

- En un fitxer amb separadors.
- S'aconsella sistemàtic més que no alfabètic.
- Es classificaran pel títol que se'ls ha donat.

Exemple de fitxa de contingut:

AHCC, FM, consells, 27-9-1332 2v-3r	HISENDA talla decisió
El consell decideix d'imposar una talla entre tots els veïns per redimir els deutes amb els jueus:	
"Item fons acordat de plegar una tayla pels manlleus ab los juheus" [més endavant es dirà el valor de la talla]	
26-09-94	

[1013] **2.4. Formulació d'hipòtesis i esquema de treball**

Després d'un seguit de lectures, l'autor ha de ser capaç d'establir, a grans trets, les hipòtesis que espera verificar o refutar amb el treball. En tot cas, si el treball no aspira a realitzar una recerca en el sentit estricte de la paraula, aleshores ha de poder establir els grans objectius del treball i elaborar un pla d'acció.

Per a això és necessari que confeccioni un esquema del treball que guiï i orienti la recerca que iniciarà. Això no exclou que, amb la recerca, aquest esquema-índex sigui modificat a fons.

[1014] 2.5. Recull de dades

En un treball científic les dades es recullen a partir de les fonts, o sigui, utilitzant, quan és possible, informació de primera mà. Però hi ha diferents possibilitats:

- Recurs a l'original (manuscrit, etc.).
- Importància d'escollir bé l'edició d'una font (pot ser una edició crítica, pot ser una edició no crítica però bona, o pot tractar-se d'una antologia i recull de textos).
- Recurs (en última instància) a fonts indirectes (quan és una còpia de còpia, o quan es tracta d'una traducció).

[1015] 2.6. Crítica de les fonts

Les fonts, o el material al qual es recorre en general, no ha de ser utilitzat de forma acrítica, sinó que sempre cal una reflexió, més o menys profunda segons els casos, a propòsit d'aquest material. Aquesta crítica de les fonts, i, repetim, del material utilitzat, pot ser classificada en externa i interna [v. § 512-519].

Crítica externa

- Crítica de *restitució*: establir la font i fixar el text.
- Crítica de *procedència*: quan (es va redactar el text), on (...), qui (...), com (...), per quins camins ens ha arribat el text.

Crítica interna (o d'interpretació o credibilitat):

- Crítica d'*interpretació*: què ha dit i que ha volgut dir l'autor.
- Crítica de *competència*: com va conèixer el fet l'autor.
- Crítica de *sinceritat*: què impulsà l'autor a escriure el text.
- Crítica d'*exactitud*: descobrir els errors involuntaris.
- *Verificació dels testimonis* tot comparant amb d'altres textos.

[1016] 2.7. Síntesi i redacció

Hi ha, com a mínim, dos grans criteris a l'hora d'encarar la redacció i l'estructura del treball:

- Criteri *logicosistemàtic* (per matèries).
- Criteri *historicocronològic* (per ordre cronològic).

[1017] 2.8. Estructura general del treball científic

- Autor
- Títol del treball
- Pròleg
- Llista d'abreviatures utilitzades
- Introducció
- Cos del treball
- Conclusions
- Apèndixs
- Fonts i bibliografia

- Índex alfabètic
- Índex general

[1018] *Títol:*

- Comprensiu: que resumeixi bé el contingut i que contingui les coordenades cronològica i geogràfica.
- Clar: que no sigui ambigu.
- Relativament curt (s'hi pot posar un subtítol).

[1019] *Introducció:*

- gènesi, motivació i objecte del treball (plantejament)
- límits (cronològics, temàtics, geogràfics, etc)
- relació comentada de la bibliografia
- relació de fonts utilitzades
- estat de la qüestió
- mètode per a l'elaboració del treball
- agraïments generals

[1020] *Cos del treball:*

- capítols homogenis
- capítols amb nom i numerats
- en el text, distingir l'accessori del principal
- prescindir dels materials que no encaixen en l'estructura prevista
- separar tot el que guarda poca relació amb el tema (o bé en una nota o bé deixant-ho fora)

[1021] *Conclusions:*

- Exposar les dades positives obtingudes.
- Exposar les conclusions negatives.
- Assenyalar els problemes pendents de resolució.

[1022] *Índex:*

- Va al final.
- Ha de contenir absolutament totes les subdivisions numerades del treball.

[1023] *Notes a peu de pàgina:*

- Finalitat primera: *descarregar el text d'aspectes incidentals* i fer el discurs més fàcilment llegible.
- Les notes no serveixen per fer bonic ni per aparentar rigor científic.
- Les notes han de ser: *exactes, directes i oportunes*.

Notes a peu de pàgina. Tipus i finalitats:

- *comprovants* (remissió a la font bibliogràfica)

- *ampliàtories* (es desenvolupen punts secundaris)
- de *referència* (a d'altres parts del treball) (o a obres)
- *aclaridores* (ex.: una ciutat, un personatge)
- d'*agraïment* (per dades i ajuts rebuts)
- *suggesters* (suggerir major atenció a un punt concret)
- *indicatives* (variants en una edició crítica)

A propòsit de les notes bibliogràfiques:

- Seguir el mateix sistema que per fer una fitxa bibliogràfica.
- Primera citació, la referència sencera, després abreujat.
- Afegir sempre la referència precisa de la pàgina citada o utilitzada.
- En citacions literals, posar el text entre cometes.

[1024] **2.9. Guió del treball**

En el guió general del treball s'exposen totes les parts del treball i la relació d'aquestes parts amb el conjunt del treball:

- Es repassaran tots els materials per tal de fixar amb més precisió els objectius del treball i delimitar definitivament el tema d'estudi.
- Un quadre sinòptic amb parts, seccions i capítols del treball.
- Després de rellegir el material es confeccionaran guions per capítols fent-hi noves divisions i subdivisions.
- Fer fins i tot guions detallats per a cada apartat, paràgraf, etc. on s'hi incloguin les idees que s'hauran de desenvolupar.
- En els guions es poden anotar les fitxes de contingut que es faran servir.

[1025] **2.10. Presentació**

Sobre la redacció:

- Pensar en el futur lector.
- No començar fins que el guió general estigui perfectament estructurat i els guions dels capítols ben definits.

L'estil:

- Clar: escollir les paraules; no utilitzar abreviatures.
- Senzill: frases curtes, evitar floritures, sintaxi lineal.
- Precís i exacte: evitar ambigüitats, matisar les frases, no repetir les idees.

COL·LECCIÓ
TEXTOS

219

DOCENTS

Aquest text-guia d'Història del Dret Espanyol vol servir l'estudiant de primer curs de Dret –però també els estudiants de la llicenciatura d'Història– per a introduir-se a la matèria. No és pas una eina que substitueixi ni els manuals ni la bibliografia, sinó que està pensat per a ser-ne una eina complementària que faciliti, precisament, de treure'n més profit i que enriqueixi l'estudi posant a disposició de l'estudiant més i més variats recursos. S'ha defugit voluntàriament de caure en un excés de teoria i en generalitzacions abusives, i s'ha pretès redactar un text eminentment pràctic, concret, precís i adequat, fins allò que ens consta, a les necessitats dels estudiants dels primers cursos universitaris. El text-guia que teniu a les mans es revisarà i actualitzarà periòdicament.

EDICIONS
UNIVERSITAT DE
BARCELONA